

TAMPEREEN YLIOPISTO

Pyry Hytönen

SUUTAREITA JA TEOLLISUUSJOHTAJIA

Suomalaisen kenkäteollisuuden muotoutuminen 1800-luvun lopulta 1920-luvulle uuden
institutionaalisen taloushistorian valossa

Suomen historian pro gradu –tutkielma

Tampere 2008

Tampereen yliopisto

Historiatieteen ja filosofian laitos

PYRY HYTÖNEN: Suutareita ja teollisuusjohtajia - Suomalaisen kenkäteollisuuden muotoutuminen 1800-luvun lopulta 1920-luvulle uuden institutionaalisen taloushistorian valossa

Pro gradu -tutkielma, 127 s., 1 liitesivu.

Suomen historia

Huhtikuu 2008

Tutkin työssäni suomalaisen kenkäteollisuuden kehitystä 1800-luvun lopusta 1920-luvulle. Keskeistä työssäni on tarkastella niitä institutionaalisia ehtoja, joiden vallitessa suomalainen kenkäteollisuus syntyi. Taloushistorian tutkimuksessa instituutioita on tutkittu, mutta uusi institutionaalinen taloushistorian teoria on laajentanut näkemystämme instituutioista. Myös instituutioiden ja organisaatioiden vuorovaikutus on teoriassa keskeisellä sijalla. Uutta institutionaalista taloushistoriaa on käytetty vain vähän taloushistoriallisessa tutkimuksessa Suomessa. Perinteisesti huomiotta ovat usein jääneet muun muassa asenteiden ja arvojen vaikutus taloudellisiin valintoihin ja sitä kautta myös taloudelliseen kehitykseen. Uusi institutionaalinen taloushistoria näkee myös valtion erilaisten toimijoiden kenttänä.

Kenkäteollisuus syntyi suomessa eurooppalaisittain myöhään. Hitaan kehityksen selityksiä on haettu kysynnän vähydestä, tullisuojan puuttumisesta tai Suomen agraarisuudesta. Olen tutkimuksessani etsinyt uuden institutionaalisen taloushistorian teorian avulla lisäsyitä tähän kehitykseen. Keskeisellä sijalla ovat epäviralliset instituutiot eli asenteet, arvot ja uskomusjärjestelmät sekä niiden vaikutus talouteen. Uusi institutionaalinen taloushistoria ei pyri kumoamaan vanhoja tulkintoja vaan tarkentamaan taloudellisen kehityksen selittämistä. Esimerkiksi lainsäädännön merkitys kenkäteollisuuden kehityksessä on vain osittainen. Uusi institutionaalinen taloushistorian teoria on vaikuttanut myös työni rakenteeseen. Teorian vahvuus on talouden ja taloudellisen toiminnan näkeminen osana yhteiskunnan inhimillistä kulttuuria. Näkökulma poikkeaa perinteisestä taloushistorian näkökulmasta ja mahdollistaa talouden tarkastelun laajemmin kuin vain markkinoina, joilla kysynnän ja tarjonnan sekä koneellistumisen ja pääoman kasaantumisen seurauksena syntyi teollisuutta.

Lähdemateriaali kostuu arkistomateriaaleista, jotka käsittävät käsityö- ja tehdasyhdistysten pöytäkirjoja ja Suomen Virallista Tilastoa varten koottuja teollisuus- ja käsityötilaston alkuperäismateriaaleja. Käytän tutkimuksessani myös Suomen teollisuuslehden artikkeleita kenkäteollisuudesta 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Teollisuus- ja käsityötilastojen avulla on tehty analyysiä kenkäalan

taloudellisesta kehityksestä. Käsityö- ja tehdasyhdistysten kokouspöytäkirjojen ja Suomen teollisuuslehden kirjoitusten avulla on tuotu esille käsityöläisten ja suutarien suhtautumista teollisuuteen, teollisuustuotteisiin ja uuteen taloudelliseen vapauteen. Tämä on tärkeää pyrittäessä ymmärtämään epävirallisten instituutioiden vaikutusta talouteen ja taloudellisiin ratkaisuihin.

Tutkimusaineiston perusteella voidaan sanoa, että käsityöläiset ja suutarit vastustivat teollisuutta ja katsoivat kenkäalan ja ammatin arvostuksen kärsivän vapaasta kilpailusta. Suomen teollisuuslehdessä tuotiin esille kenkäteollisuuden kehitystä muualla maailmassa ja teollisuuden tuomia etuja tuotannossa. Ongelmaksi kirjoittelussa muodostui voimakas epäusko kenkäteollisuuden mahdollisuuksiin menestyä Suomessa. Tällä on ollut vaikutusta kenkäalan toimijoiden asenteisiin ja valintoihin. Liberaalin lainsäädännön merkitystä teollistumisessa on korostettu, mutta ympäröivän yhteiskunnan asenteilla näyttää olevan vähintäänkin yhtä suuri merkitys. Epäviralliset instituutiot vaikuttivat esimerkiksi teknologian käyttöönottoon, jolla on keskeinen merkitys teollistumisessa ja modernisaatiossa. Suutareiden ja käsityöläisten teollisuusvastaisuus on tiedetty, mutta vasta analysoimalla voidaan varmasti sanoa, mitä vastustettiin ja mihin oikeasti uskottiin. Huomionarvoista teollisuuden kehitystä ja toimintamahdollisuuksia tarkasteltaessa on, että yhteiskunnassa yleisesti vastustettiin liian nopeaa modernisaatioita ja jopa teknologista koulutusta. Teollistumisen ongelma olisikin tässä valossa ollut talouslainsäädännön ja yhteiskuntajärjestyksen ja asenteiden yhteensopimattomuus ainakin 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa.

Kenkäteollisuuden kehityksessä voidaan nähdä koko suomalaisen yhteiskunnan ja asenteiden muutos. Ristiriitainen tilanne vaikutti kenkäalan ihmisten mahdollisuuksiin ja haluun ryhtyä teollisuuden harjoittajiksi. Uusi institutionaalinen taloushistorian teoria on tuonut tutkimukseeni oleellisena toimintaympäristön tarkastelun kokonaisuutena ja sen vaikutukset motivaation kehittymiseen. Motivaatiolla on keskeinen merkitys kenkäteollisuuteen siirtymisessä. Kenkäteollisuudesta tuli suurteollisuutta vasta 1920-luvulla, kun taylorismi ja rationalismi muuttivat käsityksiä siitä, millainen toimintaympäristön ja yhteiskunnan tulisi olla. Ajatusmalleina ne myös vaikuttivat siihen, miten työn ja koulutuksen merkitys nähtiin.

SISÄLLYS

1. Johdanto	1
1.1 Tutkimusongelma ja tutkimuksen rakenne	2
1.2 Lähteistä ja kirjallisuudesta	4
1.3 Käsitteistä	6
2. Uusi institutionaalinen taloushistoria	7
2.1 Uuden institutionaalisen taloushistorian taustaa	7
2.2 Instituutiot ja organisaatiot	11
2.3 Epäviralliset instituutiot	15
2.4 Liiketoiminnan kustannukset	17
3. Kenkääalan kehitys 1800-luvun lopussa	21
3.1 Liberalismia ja talouspolitiikkaa	21
3.2 Liberalismin monet tulkinnat	25
3.3 Suutareita ja tehtailijoita	31
3.4 Jalkinealan organisaatiot ja liiketoiminnan kustannukset	35
3.5 Viralliset instituutiot kenkääalan muovaajina	37
4. Epäviralliset instituutiot	40
4.1 Epävirallisten instituutioiden merkitys kenkääalan kehityksessä	40
4.2 Käsiyö ja tehdasyhdistykset	42
4.3 Käsiyö vastaan teollisuus	44
4.4 Suutarien ammattiyhdistykset	53
4.5 Teollisuusharjoittajain yleiset kokoukset ja teollisuusvaltuuskunnan keskuskomitea	55
4.5.1 Yleiset teollisuudenharjoittajain kokoukset	55

4.5.2 Teollisuusvaltuuskaunan keskuskomitea	61
4.6 Suomen teollisuuslehti	64
5. Kenkäteollisuus 1900-luvun alussa	69
5.1 Kenkäteollisuus lisääntyy	69
5.2 Teknologia ja osaaminen	72
5.3 Epäviralliset instituutiot	78
5.4 Organisaatiot ja liiketoiminnan kustannukset	81
6. Suurteollisuuden läpimurto 1910-luvulla	84
6.1 Tampereesta kenkäteollisuuden keskus	84
6.2 Liiketoiminnan kustannukset ja organisaatiot	90
6.3 Uskomusjärjestelmät, kulttuuri ja talous	94
7. Kenkäteollisuus vakiintuu 1920- ja 1930-luvulla	97
7.1 Kenkäteollisuudesta suurteollisuutta	97
7.2 Rationalismi ja työn uusi kuva	102
7.3 Instituutiot ja organisaatiot	108
7.4 Liiketoiminnan kustannukset	110
8. Päätelmät	113
Lähteet ja kirjallisuus	118
Liite	128

1. Johdanto

”Ymmärryksemme historiasta ja taloudesta on ollut kaikkea muuta kuin tyydyttävä. Ihmisten kyky taloudelliseen edistykseen on ollut äärimmäisen hidas prosessi ja koskenut vain pientä osaa maailmasta. Taloudellisen historiallisen kehityksen suunnan ja nopeuden selittäminen on vaikea palapeli.”¹

Kenkäala on usein nostettu esimerkiksi suhteellisen myöhään teollistuneesta alasta Suomessa. Vaikka ensimmäiset tehtaat perustettiin jo 1870-luvulla, olivat ne varsin lyhytikäisiä kokeiluja. Varsinaisesta laajamittaisesta jalkineteollisuudesta voidaan puhua vasta 1910- ja 1920-luvuilla. 1800-luvun puolivälin jälkeen Suomen keskushallinto tuki liikennejärjestelyjen kehittämistä ja helpotti lainsäädännöllisin keinoin yleisesti teollisuuden toimintamahdollisuuksia, mutta jalkineteollisuus ei päässyt kunnolla käyntiin.

Suomalaisen kenkäalan kehitys on ollut myös eurooppalaisittain hidasta. Esimerkiksi Saksassa ensimmäinen tehdas Soller, Gottchalk & Co perustettiin jo 1800-luvun alussa. Vuonna 1805 tehtaassa työskenteli 213 ihmistä ja kenkiä tuotettiin yli 90 000 paria vuodessa. Tehtaan koneistusta lisättiin vuosien 1857–1891. Englannissa ensimmäinen varsinainen kenkätehdas perustettiin 1857 Northhamptoniin. Ensimmäinen tehdas Ruotsissa oli puolestaan A.F Carlsson, joka oli perustettu 1860. Koneita käytettiin ensin vain kenkien päällisten ompeluun. Tehtaan koneistus parani ja lisääntyi asteittain niin, että suurin osa koneista saatiin hankittua 1870- ja 80-luvuilla.²

Kenkäteollisuus Suomessa syntyi asteittain aikana, jolloin suomalaisessa yhteiskunnassa oli käynnissä monenlaisia perustavanlaatuisia muutoksia. Sääty-yhteiskunta muuttui asteittain luokkayhteiskunnaksi, taloudessa siirryttiin liberaaliin kapitalistiseen malliin, jossa kaikki toiminta perustui mahdollisimman suureen vapauteen. Moderni työläinen syntyi ”suojeluspakon” poistuttua ja teollistumisen myötä. Yksilöiden poliittiset oikeudet ja mahdollisuudet vaikuttamiseen lisääntyivät. Kenkäteollisuuden kehittymiseen vaikuttivat yhteiskunnan monet instituutiot esimerkiksi lainsäädäntö ja taloudellisen

---

¹ Douglass C. North 1993.

² Swann 1997, 17–18; Järfvert 1938, 144–145.

toiminnan kannalta välttämättömät instituutiot kuten rahalaitokset. Vuosisadan vaihteen yhteiskunnallisen kehityksen hahmottaminen on haastavaa.

Voidaksemme tarkastella kenkäteollisuuden kehitystä tarpeeksi monipuolisesti on katsottava taloudellista kehitystä perinteistä markkina ja kysyntä- tarjonta-ajattelua laajemmalla perspektiivillä. Taloudelliseen toimintaan ja taloudellisiin ratkaisuihin vaikuttaa paitsi yhteiskunta virallisine instituutioineen myös yksilölliset ja kollektiiviset mentaaliset seikat, jotka Douglass C. North on määritellyt epävirallisiksi instituutioiksi. Meistä jälkikäteen asioita katsovista usein näyttää siltä, että teollisuuden ja talouden kehityksellä on ollut selkeä tarkoin määritelty suunta, johon tietyt poliittiset päätökset ja teknologiset innovaatiot ovat johtaneet.

1.1 Tutkimusongelma ja tutkimuksen rakenne

Tutkin työssäni suomalaisen kenkäteollisuuden kehitystä 1800-luvun lopulta teollisuustuotannon vakiintumiseen 1920-luvulla. Käytän tutkimuksessani uutta institutionaalista taloushistorian teoriaa, joka on monessa kohtaa selkeästi määrittänyt työni rakennetta ja valittuja näkökulmia. Teoria on ennen kaikkea tutkimuksen jäsentämisen ja lähteiden tulkinnan väline, koska historiatieteessä teorioilla ei pyritä eikä päästäkään universaaleihin totuuksiin. Uuden institutionaalisen taloushistorian avulla tarkastelen kenkäteollisuuteen vaikuttaneita virallisia ja epävirallisia instituutioita, jotka vaikuttivat taloudellisten toimijoiden ratkaisuihin. Peruslähtökohtani tutkimuksessa ei ole kuvailla tarkasti esimerkiksi tehtaiden kehitystä vaan lähtökohtani on yhteiskunnan ja yksilöiden sekä instituutioiden kautta selittää kenkäteollisuuden kehitystä 1800-luvun lopulta 1920-luvulle. Tutkimuksessani korostuu selkeästi toimijoiden tarkastelussa sekä yksilötaso että yleinen taso.

Douglass C. Northin kehittämän uuden institutionaalisen taloushistorian keskeinen pyrkimys on ymmärtää taloudellista kehitystä kokonaisuutena, johon kaikki yhteiskunnallinen toiminta vaikuttaa. Vaikka institutionaalinen taloushistoria yleensä tutkii pitkän aikavälin muutoksia taloudessa, olen tässä työssä ottanut tarkasteluun myös yksittäisiä toimijoita ja heidän tekemiään taloudellisia ratkaisuja. Tärkeällä sijalla tutkimuksessani on uuden institutionaalisen taloushistorian teorian soveltaminen ja vieminen käytännön historian tulkintoihin. Etsin siis tasapainoa teoreettisen yleistämisen ja empiiristen yksityiskohtien kuvailun välillä.

Aikarajaukseeni on oleellisesti vaikuttanut paitsi kenkäteollisuuden vakiintuminen 1920-luvulla myös 1920- ja 1930-luvulla vaikuttanut lama, jonka olen halunnut jättää pääpiirteissään tarkastelun ulkopuolelle. Keskityn työssäni analysoimaan siirtymistä käsityöstä kenkäteollisuuteen ja niitä institutionaalisia ehtoja, jotka vaikuttivat kenkäteollisuuden kehitykseen Suomessa. Erityisesti epäviralliset instituutiot ovat tutkimukseni kannalta oleellisia. Kiinnitän huomiota myös organisaatioihin ja niissä tapahtuneisiin muutoksiin sekä taloudellisen toiminnan edellytyksiin.

Suomalaista kenkäteollisuutta on tutkittu jonkin verran, mutta selkeä yleisesitys alasta puuttuu. Käsityön aikaa kenkätuotannossa on tutkittu, mutta yleensä osana suurempaa käsityöstä tehtyä tutkimusta.³ Käsityön ajasta tehdyissä tutkimuksissa korostuvat tilastolliset analyysit ja pitkän aikavälin tarkastelu. Kenkäalaa on usein myös tarkasteltu yhtenä osana käsityön tai teollisuuden historiaa sekä yhteiskunnan murroksen tarkastelua. Uusi institutionaalinen taloushistoria ja sen tuomat teoreettiset tarkastelumallit ovat tervetulleita, koska käsityön ja jalkineiteollisuuden tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota tulkintoihin, joissa teollisuuden kehitys on nähty pitkälle neoklassisen talousteorian valossa kysynnän ja tarjonnan kenttänä, jossa teknologisten innovaatioiden ja pääoman kasaantumisen seurauksena syntyi teollisuutta. Erityisesti epävirallisia instituutioita on tutkittu vähän, vaikka instituutiot ovat pakostakin yleensä olleet tutkimuksen kohteena.

Työni rakentuu sekä kronologisesti että temaattisesti siten, että pääluvut ovat kronologisessa järjestyksessä. Alaluvut jäsentyvät pääosin temaattisesti. Ensimmäinen varsinainen luku on varattu teorialle ja sen esittelylle. Uusi institutionaalinen taloushistoria on Suomessa vähän käytetty, joten teorian keskeisten käsitteiden ja sisältöjen esittely on paikallaan. Kolmas luku keskittyy 1800-luvun lopun kehitykseen kenkäalalla. Luvussa käsitellään myös liberalismien ja talouspolitiikan tulkinnallisuutta, joka valottaa virallisten instituutioiden suhdetta epävirallisiin instituutioihin eli motiiveihin ja asenteisiin. Neljäs luku nostaa esille epäviralliset instituutiot sekä keskeisten organisaatioiden pyrkimykset kenkäalalla. Niitä tutkimalla saadaan hyvä käsitys asioista, joita suutarit ja käsityöläiset yleisemmin ajoivat. Ajettujen asioiden tutkiminen auttaa myös ymmärtämään taloudellisia valintoja, joita suutarit ovat tehneet. Viides luku käsittelee 1900-luvun alun kehitystä niin virallisten kuin epävirallistenkin instituutioiden kautta. Keskeisellä sijalla on teknologia ja sen käyttöönotto kenkäteollisuudessa. Teknologiaa käsitellään laajempaan yhteiskunnallisena ja

---

³ Katso esimerkiksi Hjerpe 1976.

kulttuurisena ilmiönä eikä vain koneina ja laitteina. Huomiota saavat myös kenkääalan organisaatiot ja kasvavat liiketoiminnan kustannukset. Kuudes luku pureutuu massateollisuuden varsinaiseen läpimurtoon 1910-luvulla sekä Tampereen kehittymiseen kenkäteollisuuden keskuksi. Luku käsittelee uskomusjärjestelmien vaikutusta kenkäteollisuuden kehityksessä ja taloutta osana inhimillistä kulttuuria. Teollinen toimintaympäristö nosti esille entistä enemmän osaamisen ja koulutuksen, joten sitäkin on käsiteltävä. Viimeinen varsinainen käsittelyluku keskittyy suurteollisuuden vakiintumiseen 1920- ja 1930-luvuilla. Keskeisinä näkökulmina tarkastelussa ovat rationalismi ja tehdasympäristön vaikutus työhön ja sen kuvaan.

1.2 Lähteistä ja kirjallisuudesta

Tutkimukseni arkistomateriaalit on koottu pääasiassa Tilastokeskuksen-, Helsingin käsityö- ja teollisuusyhdistyksen arkistosta, Työväen arkistosta ja Kansallisarkistosta. Lähteinä on käytetty Tilastokeskuksen Suomen virallista tilastoa varten keräämiä alkuperäistietoja. Tilastokeskuksen arkistosta löytyy vuoden 1908 jälkeen kerätyt teollisuustilastot, joskin ne ovat jossain kohtaa puutteellisia. Kansallisarkistosta olen käyttänyt teollisuustilaston alkuperäisaineistoja ennen vuotta 1908 ja käsityötilaston alkuperäisaineistoja. Työväen arkistosta olen käyttänyt vuonna 1923 käsikirjoitettua Tampereen jalkinetyöläisten ammattiosaston toimintaa kuluneelta 15-vuotiskaudelta ja Tampereen jalkine- ja nahkateollisuusyöväen ammattiosaston kokousten pöytäkirjoja sekä toimintakertomuksia. Helsingin käsityö- tehdasyhdistyksen arkistosta olen käynyt läpi Helsingin käsityö- ja tehdasyhdistyksen kokouspöytäkirjoja, joissa on kirjattu myös yleisiä keskusteluja. Vuosien 1918–1927 Helsingin käsityö ja tehdasyhdistyksen pöytäkirjat ovat kuitenkin kadonneet. Työväen arkiston ja Helsingin käsityö- ja teollisuusyhdistyksen arkistot ovat pääosin käsin kirjoitettuja. Käsityö- ja tehdasyhdistysten kokousten pöytäkirjojen kautta pääsee hyvin kiinni käsityöalalla toimineiden yksilöiden asenteisiin.

Arkistolähteiden lisäksi olen käyttänyt työssäni lähteenä Helsingin käsityö- ja tehdasyhdistyksen vuodesta 1882 julkaisemaa Suomen teollisuuslehteä. Suomen teollisuuslehteen ovat kirjoittaneet monien eri alojen ammattilaiset, niin käsityöläiset kuin teollisuuden edustajat. Suomen teollisuuslehti on toiminut mielipidefoorumina niin teollisuuden kuin käsityönkin puolestapuhujille. Kirjoittajat ovat tehneet havaintoja muualla maailmassa tapahtuneesta kehityksestä, joita he esittelevät lehdessä. Olen

käyttänyt asenteiden kartoittamiseen myös Tampereen ja Lappeenrannan käsityö- ja tehdasyhdistysten kokouksista painettuja kirjoja sekä V. von Wrightin *Maamme käsityön ja tehdasteollisuuden murroskaudelta* teosta, jossa von Wright on koonnut yleisten teollisuudenharjoittajain kokousten kulkua kysymykohtaisesti vuosina 1875–1939. Yleisten teollisuuden harjoittajain kokouksissa käsityö- ja tehdasyhdistykset kokoontuivat omille ”valtiopäivilleen” pohtimaan kulloinkin ajankohtaisia ja polttavia kysymyksiä. Suomen teollisuusvaliokunta ja Suomen teollisuusvaltuuskunnan keskuskomitea toimivat yleisten teollisuudenharjoittajain kokousten päätösten toimeenpanijoina, joten myös niiden toimintaa on tarkasteltava.

Teoriakirjallisuus kostuu pääasiassa Douglass C. Northin teoksista, joissa hän käsittelee Uutta institutionaalista taloushistorian teoriaa. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance* ja *Understanding the Process of Economic Change* kiteyttävät hyvin uuden institutionaalisen taloushistorian teorian. Kirjoissa käsitellään pitkälle kysymystä siitä, miksi länsimainen talous alkoi kukoistaa. Myös Northin artikkeli *Institutions* teoksessa *Recent Developments in Institutional Economics* käsittelee talouteen vaikuttavia instituutioita. Jari Ojalan ja Juha- Antti Lambergin toimittama *Uusi institutionaalinen taloushistoria- johdatus tutkimukseen* esittelee teoriaa ja se sisältää myös kotimaisten tutkijoiden taloushistoriallisia tutkimuksia, joissa hyödynnetään uutta institutionaalista taloushistorian teoriaa. Olen käyttänyt muutakin instituutioita käsittelevää teoriakirjallisuutta. Teoreettisen rungon rakentamisessa olen käyttänyt myös internetlähteitä. Ronald Coasen artikkeli *The New Institutional Economics* *The American Economic Review* lehdessä ja uutta institutionaalista taloushistoriaa ja sen taustoja esittelevä sivusto *The History of Economic Thought website* ovat täydentäneet teoriakirjallisuutta.

Suomalaista käsityötä on tutkittu jonkin verran 1800-luvun lopulla sekä 1900-luvun alkupuolella. Tarkastelussa ovat olleet mukana suutarit. Erityisesti Riitta Hjerppe on tutkinut käsityöläisiä ja käsityön tuottavuuden muutosta ja käsityöläisten aseman muuttumista teollistumisen myötä. Olen käyttänyt Suomen Pankin julkaisuja Sakari Heikkisen ja Riitta Hjerpen *Suomen teollisuus ja teollinen käsityö 1860–1913* sekä Reino Hjerpen, Riitta Hjerpen, Kauko Mannermaan, O.E. Niitamon ja Kaarlo Siltarin kirjoittamaa *Suomen teollisuus ja teollinen käsityö 1900–1965*. Tutkimuksissa on selvitetty Suomen teollisuuden ja teollisen käsityön tuotannollista kehitystä vuosilta 1860–1960. Riitta Hjerpen *Kasvun vuosisata* on tarjonnut hyvän kokonaiskuvan suomalaisen yhteiskunnan ja talouden kehityksestä.

Suutareita ja heidän asemaansa Hjerppe on tutkinut artikkelissaan *Käsityöläiset uuden yhteiskunnan murroksessa* teoksessa *Kun yhteiskunta muuttui*.

Varsinaisia tutkimuksia kenkäteollisuudesta on tehty jonkin verran. Juhani Seppinen on kirjassaan *Teollinen kenkä* tutkinut tamperelaisen käsityön ja teollisuuden kehitystä paikallisesti Tampereella 1800-luvulta 1900-luvun lopulle. June Swann on kirjassaan *History of Footwear in Norway, Sweden and Finland* tutkinut kenkäteollisuuden kehitystä Suomessa osana Pohjoismaissa tapahtunutta kehitystä. Hän kuitenkin keskittyy analysoimaan kenkämuodin, materiaalien ja kenkämallien kehitystä 1800-luvulta vuoteen 1950 asti. Hänen tutkimuksessaan painoalueena on voimakkaasti juuri muodissa tapahtuneet muutokset.

Kenkätehtaiden kehityksestä tehdaskohtaisesti Suomessa 1800-luvun lopulta 1920-luvulle on kirjoitettu teoksissa Suomen teollisuus ja kauppa osat I ja II. Myös Henkilöhistorian kautta on tutkittu kenkälän toimijoita ja kehitystä. Keskeisinä kenkäteollisuutta käsittelevinä teoksina voisi mainita Rafael Koskimiehen ja Pentti Poukan 1969 kirjoittaman teoksen *Emil Aaltonen* ja Vesa Vareksen 2007 kirjoittaman teoksen *Eemil Aaltosesta*. Jyri Seppälän *Emil Aaltosen säätiö 1937–1987*, jossa on kartoitettu Eemil Aaltosen säätiön vaiheet. Yrjö Raevuoren painamaton materiaali *Suutareita ja suomalaista kenkäteollisuutta vuoteen 1940* valottaa myös suutarien ja kenkäteollisuuden kehitystä.

Teknologiaa ja sen käyttöönottoon liittyvää tutkimusta ovat tehneet Karl-Erik Michelsenin *Viides sääty* sekä Timo Airaksisen *Tekniikan suuret kertomukset* teoksissaan. Lisäksi olen käyttänyt paljon muuta tutkimuskirjallisuutta koskien taloudellista ja yhteiskunnallista kehitystä niin Suomessa kuin ulkomailla kartoittaakseni yleistä kehitystä yhteiskunnassa ja teollisuudessa yleensä.

1.3 Käsitteistä

Työni kannalta oleelliset käsitteet teollisuus ja käsityö kaipaavat selvennystä. Tulkintojen tekemisen edellyttämä käsityön ja teollisuustuotannon erottelu on hankalaa, koska kenkälällä teollisuus ja käsityö oli aluksi vaikea erottaa toisistaan. Ensimmäiset ”tehtaat” olivat usein koneistettuja verstaita. Tämän vuoksi teen selkeän eron suurteollisuuden ja koneellistettujen verstaiden välille. Tekemäni jaottelu ei pohjaudu yleisesti käytettyyn ISIC⁴ luokitukseen, jossa raja teollisuuslaitoksen ja käsityöverstaan välillä on työntekijämäärä: alle viisi työllistävät lasketaan automaattisesti verstaiksi ja enemmän kuin

---

⁴ Katso esim. Hjerppe 1969.

viisi työllistävät käsityöverstaiksi. ISIC määritelmän käyttäminen jalkineteollisuudessa aiheuttaa suuria ongelmia. Ensimmäiseksi teollisuuden määritelmä ei monesti täyty 1900-luvun alun ”tehtaissa”, joissa saattoi kuitenkin olla työntekijöitä yli 5. Toiseksi koneellisuusaste tehtaissa oli kovin kirjava ja työjako noudatteli enemmän perinteisen käsityöverstaan työnjakoa. Tulkintojen tekemisen edellyttämä käsityön ja teollisuustuotannon erottelu on hankalaa pitkälle 1900-luvun puolelle, ja alkuun oli kysymys jo olemassa olevien verstaiden koneellistamisesta. Tämän vuoksi teen selkeän eron suurteollisuuden ja koneellistettujen verstaiden välille. Jako teollisuuteen ja käsityöhön ei ollut aikalaisillekaan selkeä. Muun muassa Väinö Wallin on todennut jo 1902 *Käsityöläiset XIX vuosisadalla* kirjassaan, ettei pelkkä konevoima ei kykene erottamaan käsiteollisuutta tehdasteollisuudesta.⁵

Työssäni keskeisiä teoreettisia käsitteitä ovat viralliset instituutiot, epäviralliset instituutiot ja liiketoiminnan kustannukset. Yleistäen voisi sanoa, että viralliset instituutiot ovat pelin sääntöjä, epäviralliset instituutiot yleisiä uskomuksia ja asenteita, organisaatiot ovat pelaajia ja liiketoiminnan kustannukset kuluja, joita kaupankäynnistä koituu. Keskeiset uuden institutionaalisen taloushistorian käsitteet tulevat kaikki tarkemmin määritellyksi seuraavassa teorialuvussa.

Työssäni käytän myös sosiaalisen ja inhimillisen pääoman käsitettä. Inhimillisellä pääomalla tarkoitetaan ihmisen subjektiivisia tietoja ja taitoja, joiden puitteissa hän toimii yhteiskunnassa. Sosiaalinen pääoma voidaan laveasti määritellä osallistumisen ja sosiaalisten suhteiden verkostoksi, jossa ihmiset toimivat. Inhimillisen pääoman kasvun merkitys teollistumisessa on ollut suuri. Sosiaalinen pääoma puolestaan on merkityksellistä jos puhutaan esimerkiksi liikesuhteiden luottamuksesta ja liiketoiminnan kustannusten minimoimisesta.

2. Uusi institutionaalinen taloushistoria

2.1 Uuden institutionaalisen taloushistorian taustaa

Taloudellisen kehityksen tutkimiseen perinteisesti käytetyt mallit ovat saaneet viime vuosina rinnalleen uudenlaisen tavan hahmottaa taloudellista kehitystä. Perinteisen taloustieteen ja taloushistorian suurimmaksi heikkoudeksi voi nähdä talouden irrottamisen omaksi alueekseen, jolle koko muu

---

⁵ Wallin 1902, 3–5.

yhteiskunnallinen kehitys ja toiminta ovat alisteisia. Uusi institutionaalinen taloushistoria nostaa instituutioiden avulla yhteiskunnan eri toimijat tarkastelun kohteeksi paikallisuutta unohtamatta. Kulttuuritaustan hahmottaminen ja inhimillisten toimintasyiden lisääminen taloushistorian tarkasteluun on paikallaan. Uutta institutionaalista taloushistoriaa tunnetuksi tehnyt Douglass C. North käsittelee tutkimuksissaan demograafista kehitystä, yhteiskunnan jäsenten kollektiivista tietämystä, uskomuksia, ideologioita ja kulttuurisia tekijöitä. Kumotuksi ovat näin tulleet talouden, politiikan ja ideologioiden annetut erilliset kategoriat.

Uuden institutionaalisen taloushistorian teoreettinen lähestymistapa pohjautuu taloustieteen uusinstitutionaalisiin kouluihin, jotka pohjaavat Chicagon koulukuntaan. Chicagon koulukunta on laajentanut talouden tarkastelua toisten tieteiden esim. sosiologian ja politiikan tutkimuksen alueelle. Taloushistorian kannalta oleellista ei ehkä ole eri koulukuntien näkemykset vaan se, miten historiantutkimus voi parhaiten hyödyntää uusia lähestymistapoja. Muun muassa Douglass C. North on tutkinut talouden luonnetta ja siihen vaikuttavia instituutioita. North on tullut siihen tulokseen, että institutionaaliset muutokset muotoilevat yhteiskuntien kehittymisen ja ovat näin avain historiallisen muutoksen ymmärtämiseen, myös taloutta tarkasteltaessa.⁶

Vanha institutionaalinen suuntaus, joka kehittyi 1800-luvun lopussa Yhdysvalloissa, painotti historiallisia, sosiaalisia ja institutionaalisia tekijöitä tutkiessaan yksilöiden suoraa ja epäsuoraa toimintaa ympäröivässä yhteiskunnassa muodostamalla niistä taloudellisia lakeja. Vanha institutionaalinen koulukunta käytti historiaa ja institutionaalisia suhteita selittäessään taloudellista käyttäytymistä, taloudellisia rakenteita ja malleja. Se vastusti klassisen ja neoklassisen taloustieteen liiallista matemaattista mallintamista. Vanhan institutionaalisen koulun nimekkäin edustaja lienee amerikkalainen Torstein Veblen (1857–1929). Hän arvosteli taloustieteen abstraktia lähestymistapaa ja painotti instituutioiden merkitystä yhteiskunnan ymmärtämiseksi.⁷

---

⁶ North 1990, 3.

⁷ The History of Economic Thought website, Gonçalo, L. Fonseca. The Johns Hopkins University Baltimore; Leanne Ussher Graduate student in economics, New School University New York. [viitattu 11.10.2007] Internetosoitteessa: <http://cepa.newschool.edu/het/schools/newinst.htk#newhist>.

Uusi institutionaalinen talousteoria sai alkunsa tai pitäisi kait sanoa teorial Ronald Coasen artikkelista "The Nature of the Firm" vuonna 1937. Artikkelin oli ensimmäinen, jossa liiketoiminnan kustannukset sisällytettiin taloudelliseen analyysiin.⁸ Uusinstitutionalismi käyttää neoklassisen taloustieteen termejä selittääkseen talouden historiallista kehitystä, sosiaalisia suhteita ja instituutioiden muotoutumista.⁹ Tämä teoreettinen lähtökohta erottaa ne radikaalisti amerikkalaisesta vanhasta institutionalismista, kun vanha amerikkalainen institutionaalinen koulu pyrkii soveltamaan sosiaalitieteiden päättely ja selitysmalleja taloustieteeseen. Tämä ei tietenkään tarkoita, ettei uusinstitutionalismi sisältäisi paljon aineksia vanhemmasta instituionalismista, mutta se tuo taloustutkimukselle teoreettista ja empiiristä suuntaa, joka ei nojaa yhtä vahvasti sosiologiaan. Uusinstitutionalistinen koulukunta ei ole sekään yhtenäinen teoria vaan se käsittää useita erilaisia temaattisia lähestymistapoja talouden tarkastelussa. Taloustieteen eri koulukuntien yksiselitteinen määrittelemine on vaikeaa niiden sisäisten yhteneväisyyksien vuoksi. Uusi institutionaalinen taloushistoria hyödyntää kaikkien uusien institutionaalisten koulukuntien taloustieteessä käyttämiä teorioita ja operoi sekä makro- että makrotasolla huomioiden molempien vaikutukset taloudelliseen kehitykseen.¹⁰ Talouden kehityksen historiallisen prosessin tarkastelu, joka vaatii monien eri yhteiskunnan puolien huomioimisen, onnistuu hyvin.

Uusinstitutionalimin termi on yleensä varattu Ronald Coasen, Armen Alchian, Harold Desmsetzin ja Oliver Wiliammsonin töille sekä muille liiketoiminnan kustannusten ja omistusoikeus -paradigman käsittelijöille. Se käsittää myös "taloudelliset" teorial, jotka käsittelevät markkinoiden ulkopuolisia sosiaalisia suhteita ja niiden vaikutusta talouteen. Koulukunnat jaetaan painotustensa mukaan (ainakin taloustieteessä) seuraavasti: uusinstitutionalimi (New Institutionalism), uusi taloussosiologia (New Social Economics), uusi institutionaalinen taloushistoria (New Economic History), julkisen valinnan koulukunta (Public Choice School) ja laki ja talous liike (Law and Economics Movement).¹¹ Uusinstitutionaalisen taloushistorian tarkoitus ei ole tehdä pesäeroa talousteoreettisten koulujen ajatteluun vaan se pyrkii hyödyntämään kaikkia uusinstitutionalististen koulujen teorioita.

---

⁸ Coase 1998.

⁹ The History of Economic Thought website, Gonçalo, L. Fonseca. The Johns Hopkins University Baltimore; Leanne Ussher Graduate student in economics, New School University New York. [viitattu 11.10.2007] Internetosoitteessa: <http://cepa.newschool.edu/het/schools/newinst.htk#newhist>.

¹⁰ Katso esimerkiksi Rutherford 1994.

¹¹ The History of Economic Thought website, Gonçalo, L. Fonseca. The Johns Hopkins University Baltimore; Leanne Ussher Graduate student in economics, New School University New York. [viitattu 11.10.2007] Internetosoitteessa: <http://cepa.newschool.edu/het/schools/newinst.htk#newhist>.

Douglass C. North (Nobel-palkinto 1993) on taloustieteilijä ja taloushistorioitsija, joka on vaikuttanut uuden institutionaalisen taloushistorian kehitykseen. North on tutkinut talouden luonnetta ja siihen vaikuttavia instituutioita. North määrittää instituutiot yhteiskunnassa ja taloudessa käytävän pelin säännöiksi: virallisiksi instituutioiksi (lait, säädökset jne.) ja epävirallisiksi instituutioiksi (asenteet, arvotukset, kunniakäsitykset).¹² Suomessa uusi institutionaalinen lähestymistapa on vielä huonosti tunnettu eikä tutkimus ole sitä kovinkaan paljon hyödyntänyt. Kiinnostus institutionaalisiin piirteisiin on kasvanut viime vuosina.

Vanhan institutionalismin tavoin uusinstitutionalismi kritisoi neoklassisia talusteorioita; tulilinjalla olivat sekä kysynnän ja tarjonnan laki että toimijoiden rationaalisuusoletus. Perustavin 'instituutio' teoriassa on taloudelle tärkeän omistusoikeuden turvaaminen ja niiden turvaaminen onnistuu parhaiten valtiossa. Myös perustutkimus, koulutus, sosiaalipolitiikka ja muu yhteiskunnallinen infrastruktuuri on perustellusti valtion vastuulla. Uutta institutionaalista talusteoriaa voi pitää yrityksenä sisällyttää instituutiot, organisaatiot ja niiden välinen vuorovaikutus neoklassiseen analyysiin. Keskeisimmät kysymykset ovat olleet organisaatioiden ja instituutioiden vuorovaikutuksen kysymykset ja liiketoiminnan kustannusten vaikutus talouteen.¹³

Uuden institutionaalisen taloushistorian kehittäjä Douglas C. North kritisoi neoklassismia, mutta samalla hän myöntää täydellisen teorian kehittelyn mahdottomuuden. Teoria talouden dynaamisuudesta on vallankumouksellinen taloudellisen tutkimuksen kentässä. Se keskittyy markkinoihin, ei siihen kuinka markkinat kehittyvät. Taloushistorialliset tutkimukset ovat keskittyneet tekniseen kehitykseen ja viime aikoina inhimillisen pääoman ulottuvuuteen. Huomiotta on kuitenkin jääneet rakenteelliset kiihokkeet, jotka ilmenevät instituutioissa ja jotka määrittävät sosiaalisten investointien määrän ja laajuuden noilla alueilla. Taloushistoriallisessa analyysissä on kaksi puutetta: instituutiot ja aika eivät vaikuta.¹⁴

Uusi institutionaalinen katsantokanta lisää ymmärryksemme monimutkaisesta vuorovaikutuksesta instituutioiden, teknologian ja demografian vaikutuksesta taloudelliseen muutokseen. Kokonaisteoria taloudellisesta kehityksestä toisi mukanaan yhtenäisen lähestymistavan taloushistorian tarkasteluun.

---

¹² North 1997, 2.

¹³ Lamberg & Ojala 1997, 17.

¹⁴ Lamberg & Ojala 1997, 17.

Esimerkiksi Fogelin demograafinen teoria ja teknologisen kehityksen tuomien impulssien osuuden vaikutus historian uudelleenarviointiin ovat integroitumassa uuden institutionaalisen taloushistorian analyysiin.¹⁵ Suurin haaste on kuitenkin se, että taloushistoriaan saadaan integroitua kaikki nämä erilliset langat.

2.2 Instituutiot ja organisaatiot

Uusi institutionaalinen taloushistoria kiinnittää huomion yhteiskunnan rakenteista ja valtiosta taloudellisia päätöksiä tekeviin organisaatioihin ja niihin välittömästi tai välillisesti vaikuttaviin instituutioihin. Taloudellinen kehitys ei tapahdu tyhjiössä vaan yksittäisten markkinoiden ja koko markkinatalouden toiminta edellyttää erilaisia instituutioita, joiden tunteminen on talouden ymmärtämisen edellytys. Instituutiot eivät ole muuttumattomia vaan niissäkin tapahtuu muutoksia teknologian kehityksen, taloudellisen, sosiaalisten olojen muutoksen ja poliittisten päätösten seurauksena.¹⁶

Uuden institutionaalisen talousteoria hyödyntäminen on keskittynyt virallisten instituutioiden eli valtion ja sopimusjärjestelmien tutkimiseen. Tutkijoita ei ole kiinnostanut epävirallisten instituutioiden eli kulttuurin, tapojen ja mentaliteetin vaikutus talouden toimintaan. Kuitenkin historian tutkijoille ominainen prosessien tutkinta on tullut taloustieteellisesti suuntautuneen taloudellisen toiminnan tulosten analyysin tilalle yhä enemmän. Epävirallisten instituutioiden vaikutuksen tarkastelu taloudellisten historiallisten prosessien osana on keskeinen tämän työn kantava tema.

Organisaatio (tai toimija) pyrkii vaikuttamaan instituutioihin. Esimerkiksi politiikka vaikuttaa talouteen, koska se määrittää talouden säännöt. Kehityspolitiikassa keskeinen osa on omistusoikeuksilla ja niiden luomisella. Tiedämme kuitenkin vähän tällaisen politiikan luomisesta ja uusi poliittinen taloustiede on keskittynyt Yhdysvaltojen kehitykseen. Menestyksellä poliittinen ja taloudellinen järjestelmä käsittää joustavat institutionaaliset rakenteet, jotka kestävät shokit ja muutokset, jotka kuuluvat kehitykseen. Tämä toimii vain pitkän aikavälin tarkastelussa.

---

¹⁵ North 1993.

¹⁶ Loikkanen & Pekkarinen & Vartia, 2002, 8.

Organisaatioiden ja instituutioiden vuorovaikutussuhde ja kilpailu rajoitetuista taloudellisista resursseista, johtaa institutionaalisiin muutoksiin. Uuden institutionaalisen taloushistorian keskeinen käsite organisaatioiden ja instituutioiden vuorovaikutuksesta on helposti jäljitettävissä yhteiskuntatieteiden ja hallintotieteiden teorioihin, joissa keskeistä on institutionalisoituminen, joka liittyy vakiintuneeseen tapaan toimia tai ajatella uusia aineksia ja jopa korvaa vanhat instituutiot uusilla.¹⁷ Instituutioiden ymmärtäminen on helpompaa, jos ne kytketään taloudellisiin pidemmän aikavälin kehityslinjoihin ja institutionaalisiin erityispiirteisiin.

Uusi institutionaalinen taloushistoria on tuonut haasteita taloustieteen matemaattisten mallien rinnalle ja tarjoaa puitteita yhä tarkemmalle taloudellisen kehityksen selittämiseksi. Taloudellisessa tarkastelussa on jouduttu myöntämään ilmiöiden monikerroksinen ja moninainen olemus. Uusi institutionaalinen taloushistoria on monitulkintainen ja käyttökelpoinen teoria. Sen tekemät jaottelut ja uusi tapa hahmottaa talous osana muuta yhteiskuntaa pakottaa punnitsemaan taloudelliseen toimintaan vaikuttavien tekijöiden teoreettisia ja käytännöllisiä rajoja. Uusi institutionaalinen taloushistoria ei pyri kokonaisvaltaisen teorian luomiseen vaan pyrkii antamaan välineitä ja teoreettisia puitteita erilaisille tulkinnallisille lähestymistavoille taloushistoriaan. Vaikka historiallisessa selittämisessä tarvitaan luonnontieteillekin ominaista kausaalista selittämistä ihmisten teolle ja niiden seurauksille, jotka muovaavat historian kulkua, on myös taloushistoriassa tärkeä osa ihmisten tarkoituksilla, motiiveilla ja päämäärillä.

Keskeistä Northin uudessa institutionaalisisessa taloushistoriassa on instituutioiden ja organisaatioiden erottelun lisäksi taloudellisten toimijoiden päätöksiin vaikuttavien tekijöiden laajempi tarkastelu. Neoklassinen talousteoria ei ole kyennyt selittämään käyttäytymistä, jossa oma hyöty ei ole motivoiva tekijä. Uusi institutionaalinen talousteoria puolestaan nojaa siihen, että toimijat ratkaisevat kohtaamiansa ongelmia prosessoimalla niitä olemassa olevien mentaalisten rakenteiden kautta.¹⁸ Traditiot ja käyttäytymistä ohjaavat säännöt eivät välttämättä sisällä varallisuutta maksimoivaa käytöstä vaan ennemminkin uhraavat taloudellisen varallisuuden muiden arvojen tähden.

---

¹⁷ Katso esim. Saari 1994.

¹⁸ North 1990, 4, 36–41; Vuorela 1997, 71–75.

Teoksessaan *The Birth of Plenty* (2002) William J. Bernstein määrittelee neljä talouskasvun institutionaalista perusedellytystä: (1) Turvattu omistusoikeus, joka tarjoaa yllkkeen tuottavalle taloudelliselle ideoinnille; (2) Tieteellinen rationalismi, joka antaa työkalut em. ideointiin; (3) Toimivat pääomamarkkinat, jotka mahdollistavat idea-asteelle päässeiden tuotteiden valmistuksen; (4) Toimiva tiedonvälitys ja tavaroiden rahtaus paikasta toiseen, jotka mahdollistavat tuotteiden kaupan. Teknologiavetoinen talouskasvu perustuu kaikkien näiden elementtien olemassaoloon.¹⁹

Omistusoikeuksilla on kaksi ulottuvuutta ne voivat koskea taloudellista omistusoikeutta ja laillista omistusoikeutta. Ihmisen taloudelliset omistusoikeudet perustuvat kykyyn kuluttaa hyödykkeitä tai palveluita suoraan tai epäsuorasti vaihdannan kautta. Nämä voivat sisältää (1) oikeuden käyttää an asset, (2) oikeuden ansaita tuloja ja (3) oikeuden siirtää omistusoikeudet. Laillinen omistusoikeus on hallinnon määrittelemää.²⁰ Näiden oikeuksien turvaaminen on keskeisellä sijalla uudessa institutionaalisessa taloushistoriassa.

Uusi institutionaalinen talousteoria sisällyttää teorian instituutioista talouteen. Se rakentaa, muotoilee ja laajentaa neoklassista talousteoriaa ja erityisesti sen käsityksiä instituutioista. Sen perusta on taloustieteen rationaalisen valinnan teoriassa, jonka taustalla vaikuttaa resurssien niukkuus ja siitä johtuva kilpailu, mutta uusi institutionalismi on kiinnostunut myös taloudellisten toimijoiden toiminnasta laajemmin, kuin perinteisessä oman edun tavoittelun mielessä. Instituutioiden merkitys talouskasvulle oli varsin hyvin tiedossa jo ennen 'institutionalismia'. Tästä klassisesta ajattelusta syntynyt institutionalismia kutsutaan yhteiskunnallisen valinnan teoriaksi. North täydentää rationaalisen valinnan teoriaa. Hänen mukaansa neoklassista rationaalisuuskäsitystä ei voi hyväksyä nykyhetken tai historian perusteella. Päätökset ovat kulttuurisidonnaisia ja kiinniyksilöiden henkilökohtaisesta kokemuksesta. Myös taloudelliset toimijat joutuvat alttiiksi oman elinympäristönsä arvomaailmalle.²¹ Northin teoriassa keskeistä on demograafinen kehitys, yhteiskunnan jäsenten kollektiivinen tietämys, uskomukset, ideologiat ja kulttuuriset tekijät sekä instituutioiden muodostama kehys. Keskeistä työni kannalta ovat juuri Northin määrittelemät

---

¹⁹ Bernstein 2002.

²⁰ Coase 1998.

²¹ North 2005, 8.

epäviralliset instituutiot, jotka ovat sekä lyhyellä että pitkällä aikavälillä vaikuttaneet taloudellisten toimijoiden päätöksiin.²²

Uusi institutionaalinen taloushistoria on laajentanut katsantokantaa talouteen vaikuttavista tekijöistä. Tutkimuslähtökohdat voidaan tiivistää viideksi väittämäksi institutionaalisesta ja taloudellisesta muutoksesta. 1) Organisaatioiden ja instituutioiden vuorovaikutussuhde ja kilpailu rajoitetuista taloudellisista voimavaroista aiheuttaa institutionaalisia muutoksia. 2) Kilpailu pakottaa organisaatiot investoimaan tietotaitoon, joka on hyödyllistä vallitsevissa institutionaalisessa tilanteessa. Vastavuoroisesti organisaatioiden toiminta muuttua instituutioista. 3) Institutionaalinen toimintaympäristö määrittää, mitkä investoinnit ovat kannattavia. 4) Valintojen kannattavuuden arvottaminen on yksilöllistä. 5) Institutionaalinen muutos on historiasidonnainen.²³

Organisaatioksi voidaan määrittää joukko ihmisiä, jotka järjestäytyvät jonkin asian saavuttamiseksi. Organisaatioksi voidaan laskea poliittiset, taloudelliset (eritykset, ammattiyhdistykset), sosiaaliset (kirkko, klubit) ja koulutukselliset (yliopistot, koulut) ryhmiin/joukkoihin. Instituutiot ovat pelin säännöt, kun organisaatiot ovat puolestaan pelaajia. Instituutiot North määrittää instituutiot yhteiskunnassa ja taloudessa käytävän pelin säännöiksi: virallisiksi instituutioiksi (lait, säädökset jne.) ja epävirallisiksi instituutioiksi (asenteet, arvotukset, kunniakäsitykset).²⁴ Uusi institutionaalinen taloushistoria erottaa instituutiot kuitenkin kahdeksi ryhmäksi virallisiin ja epävirallisiin. Se tunnustaa virallisten instituutioiden (lait, asetukset ym.) ohella myös epävirallisten instituutioiden (asenteet, arvostukset jne.) vaikutuksen taloudelliseen toimintaan. Tämä perustuu Northin ajatukseen kaikkien päätösten kulttuurisidonnaisuudesta ja riippuvuudesta yksilöiden henkilökohtaisesta kokemusmaailmasta.

Julkinen sektori nähdään uusinstitutionaalisessa teoriassa välittävänä erilaisten markkinahäiriöiden tasoittajana ja taloudellisen toiminnan edellytyksenä. Yksityinen sektori parantaa omia toimintaedellytyksiään luomalla suhteita toisiin yrityksiin ja vaikuttamalla julkisen sektorin

²² North 1990, 4, 36–41; Vuorela 1997, 71–75.

²³ Lamberg & Ojala 1997, 20.

²⁴ North 1990, 5; North 1993.

päätöksentekoon. Valtio ymmärretään yksittäisten intressien summana.²⁵ Siinä missä ennen voitiin sisällyttää moni asia itsestään selvänä ”valtion” käsitteeseen, nyt on lähestyttävä kutakin instituutiota erikseen ja tutkittava millainen se on ollut eri aikoina.

North on yksi niistä harvoista taloustieteilijöistä, jotka kiinnittävät huomiota ideologioiden ja valtion rooliin säilyvissä instituutioissa. Mitä monimutkaisemmaksi vaihto ihmisten välillä muotoutuu, sitä tärkeämpää on poliittisten instituutioiden olemassaolo. Niillä on merkitystä omistusoikeuksien määrittelyssä ja toimeenpanossa. Kun ideologinen konsensus on suuri, opportunistinen käytös on vähäistä. Kun konsensus on vähäinen, sopimuskustannukset ovat korkeammat ja energiaa tuhlataan enemmän institutionaaliseen muutokseen. Ideologinen konsensus edustaa tehokasta vastinetta virallisille säännöille. Uusi institutionalismi pyrkii rakentamaan linkkiä toimijoiden intresseistä poliittisiksi seurauksiksi. Teorioista on puuttunut tähän asti erityisesti dynaaminen epävirallisten instituutioiden ominaisuus.²⁶

Uudet näkökulmat eivät välttämättä kumoa vanhoja ja tämä on nähtävissä myös uuden institutionaalisen taloushistorian tutkimusotteessa. Se pyrkii laajentamaan näkökenttää talouteen ja sen mekanismeihin ja tekemään taloushistoriallista keskustelua moniäänisempää, ei suinkaan kumoamaan jo tehtyä tutkimusta. Yhteistä eri suuntauksille niin taloustieteessä kuin taloushistoriassakin näyttää olevan nyt halu ymmärtää taloudellista kehitystä ja siihen vaikuttavia yhteiskunnallisia ja institutionaalisia mekanismeja laajemmin. Kuten muukin historian tutkimus myös taloushistorian nähdään nyt monien tieteiden alalla (esim. taloustiede ja yhteiskuntatieteet) operoivana. Taloushistorian uusi institutionaalinen suuntaus keskittyykin tutkimuksissaan laajasti liiketoimintaan ja instituutioihin ja niiden väliseen vuorovaikutukseen. Taloudellisten toimijoiden ja eri tasojen huomioiminen on mahdollista kvantitatiiviset ja kvalitatiiviset menetelmät yhdistämällä.

2.3 Epäviralliset instituutiot

Neoklassinen teoria ja ”vanha” institutionalismi lähtevät ajatuksesta, että ihminen on oman hyötynsä maksimoija. Tämä on johtanut taloustieteessä utilitarismin eli maksimaalisen hyödyn tavoittelun

²⁵ Lamberg & Ojala 1997, 7-9.

²⁶ Powell & Dimaggio, 1991, 5-6.

omaksumiseen moraaliseksi ohjenuoraksi. Kuitenkin käyttäytymisessä on moraalinen puolensa, kun ihminen joutuu tunnistamaan velvollisuudet muita kohtaan. Tämä tarve syntyy sosiaalisessa ympäristössä, suhteessa muihin ihmisiin. Tässä suhteessa ihmisen rationaliteetti pelkäästään oman edun tavoittelijana on rajallista ja erittäin sidoksissa yhteiskunnan kulttuuriin.²⁷

Neoklassisen talousteorian yksipuolinen käsitys ihmisten toiminnasta taloudessa on laiminlyönyt hyödyn maksimoinnin ulkopuolelle jääneet päätöksenteon elementit.²⁸ Uusi institutionaalinen talousteoria nojaa tiedolliseen oletukseen toiminnallisesta rationaalisuudesta, jossa toimijat pyrkivät rationaalisuuteen tiedollisten kykyjensä rajoissa. Tämä pohjaa käsitykseen, että kaikki mallit todellisuudesta ovat subjektiivisia.

Epävirallisten instituutioiden vaikutusta taloudelliseen kehitykseen on vaikeampi määritellä kuin esimerkiksi lainsäädännön. Olavi Borgin on tutkimuksissaan asenteista ja ideologioista työelämässä todennut, että yhteiskunnallisessa, yhteisöihin ja järjestöihin liittyvässä toiminnassa erilaisilla asenteilla, ennakkoluuloilla ja ideologioilla suuri merkitys yksilön käyttäytymiselle. Mikä merkittävää ne myös ohjaavat paitsi yksilöä sisäistettyinä kulttuurisina arvoina ja normeina. Ne ovat persoonallisuuden kulttuurisia elementtejä. Borg käyttää kolmea määritelmää. Hän katsoo ideologioiden olevan joukko mielipiteitä, asenteita ja uskomuksia, jotka muodostavat rakenteellisen kokonaisuuden, johon yksilö tai ryhmä voi perustaa toimintansa. Kun aletaan purkaa asenteita ja ideologioita tulee väkisinkin pohdittua myös yleistä tilannetta kulloisessakin kulttuurissa.²⁹

Asenteilla ja arvoilla on merkityksensä, puhutaanpa sitten mistä tahansa yhteiskunnallisesta tai taloudellisesta muutoksesta. Elintottumukset ovat tärkeässä osassa, kun puhutaan yhteiskunnallisesta toiminnasta tai yhteisöihin liittyvästä toiminnasta. Asenteille on ominaista, että ne sisältävät paljon tunnepitoista latausta ja sisäisinä reaktioina viriävät jonkin ärsykkeen tai aikaisemman oppimisen tuloksena. Ne aiheuttavat usein sosiaalisesti merkittävää käyttäytymistä, ja ne ovat pääasiassa opittuja, yleistyneitä toimintatapumuksia ja ennakkoluuloja. Ne liittyvät yleensä johonkin psyykkiseen uhkatilanteeseen ja ovat valmiuksia puolesta tai vastaan. Uhkatekijöitä voi olla sosiaalisia, taloudellisia jne. Ennakkoluulon synnyttänyt todellinen tai kuviteltu uhka on voinut hävitä, mutta ennakkoluulot

---

²⁷ Herppe 2003, 260–261.

²⁸ Vuorela 1997, 71.

²⁹ Borg 1980, 1–2.

jatkavat vaikutustaan yksilöiden ja ryhmien asennoitumista ja toimintaa ohjaavina todellisina kuvitelmina.³⁰

Uudessa institutionaalisessa taloushistoriassa oleellista on taloudellisten toimijoiden luonne ja siihen vaikuttavat epäviralliset instituutiot, jotka nähdään osana ihmisten kulttuuriin pohjautuvaa arvomaailmaa. North on tullut siihen tulokseen, että institutionaaliset muutokset muotoilevat yhteiskuntien kehittymisen ja ovat näin avain historiallisen muutoksen ymmärtämiseen, myös taloutta tarkasteltaessa.³¹ Uusinstitutionaalinen tutkimusote haluaa kytkeä talouden muihin yhteiskuntarakenteisiin, mutta myös ihmisten mentaaliseen kehitykseen. Tämä vaikuttaa suoraan myös käsityksiin taloudellisista toimijoista.

Taloutta voidaan tarkastella historiallisena ilmiönä opittuihin käytäntöihin ja elämänmuotoihin perustuvana. Jorma Kalela on antanut historialle merkityksen ”vieraiden kulttuurien” tutkimisena. Hän näkee historiassa mahdollisuuden suhteuttaa vieraita kulttuureja omaan kulttuuriin ja nostaa historiatutkimuksen syvimmäksi mieleksi uusien näkökulmien avaamisen maailmaan.³² Näiden näkökulmien kautta voidaan ymmärtää omaa kulttuuria ja omia asemia siinä. Tämä on ollut mahdollista vasta kausaalisten selitysmallien kyseenalaistaminen jälkeen. Se mahdollisti toimijoiden ymmärtäminen omassa toimintaympäristössään ja sen tuomassa viitekehyksessä. Historian tutkimuksen olennaisempia tehtäviä on etsiä niitä perusvoimia, jotka inhimillinen yhteiskuntia ja maailmanjärjestystä liikuttavat. Tämän maailman osa on myös talous.

2.4 Liiketoiminnan kustannukset

Keskeinen kysymys taloudellisessa kehityksessä uuden institutionaalisen taloushistorian näkökulmasta on liiketoiminnan kustannusten vaikutus talouteen. Northin ansiosta liiketoiminnan kustannukset on otettu taloushistorian rakenteiden analyysiin. Hänen teoriassaan keskeistä ovat valtio- ja yksityisorganisaatioiden instituutioiden kehittäminen liiketoiminnan kustannusten minimoimiseksi. North näkee talouselämän neoklassismia laajempänä kokonaisuutena, jossa ei ole ”puhtaita”

---

³⁰ Borg 1980, 1–2.

³¹ North 1990.

³² Kalela 2000, 98–103.

markkinoita.³³ Uusi institutionaalinen taloushistoria keskittyykin tutkimuksissaan liiketoimintaan ja instituutioihin ja niiden väliseen vuorovaikutukseen. Taloudellisten toimijoiden ja eri tasojen huomioiminen on tullut keskeiseksi ja kvantitatiivisen ja kvalitatiivisen menetelmien yhdistämiselle on tilausta.

Keskeisen sijan uudessa institutionaalisessa taloushistorian teoriassa saa talouskasvu. Se perustuu liiketoiminnan väistämättömien kustannusten (engl. *transaction costs*) eli järjestelmän 'kitkan' minimoimiseen erilaisten instituutioiden ja organisaatioiden avulla. Liiketoiminnan kustannusten tarkastelu on välttämätöntä, jos halutaan ymmärtää, miksi talouden instituutiot ja organisaatiot muuttuvat. Markkinoilla on yleensä pulaa hyödykkeistä ja siksi niistä kilpaillaan. Tehokkaampi organisaatio syrjäyttää ajan mittaan tehottomamman. Merkittävä liiketoiminnan kustannuksia lisäävä tekijä on toimijoiden tiedon rajallisuus. Myös toiminnan historiasidonnaisuudella on oma merkityksensä nk. *path dependence* --hypoteesissa. Hypoteesin historiasidonnaisuus tarkoittaa institutionaalista kausaliiteettia, jossa painotetaan historiallisen tilanteen luomia rajoituksia ja organisaatioiden toimintaa oman etunsa maksimoimiseksi.³⁴

Liiketoiminnan kustannuksia syntyy ajasta ja ponnistuksista, joita kuluu järjestettäessä kaupankäyntiä: etsittäessä ostajia, järjestettäessä tavaran kuljetusta, sopimusten laatimisessa, liiketoimen rahaliikenteessä ja omistusoikeuksien turvaamisessa. Kustannusten huomioonottaminen on tärkeää, koska niitä esiintyy kaikkialla ajasta ja paikasta riippumatta. Ne selittävät osaltaan instituutioiden ja organisaatioiden muodostumista.³⁵ Liiketoiminnan kustannukset ovat häiriötekijöitä, jotka organisaatiot pyrkivät poistamaan. Epävarmuus ja tiedon puute ovat keskeisiä kustannusten elementtejä. Kustannuksia syntyy myös, koska yksilöt eivät kykene järjestämään tietojensa puitteissa vakaita ja pysyviä oloja liikesuhteiden järjestämiseen. Liiketoiminnan kustannusten hallinnassa tarvitaan lainsäädäntöä, jotta omistusoikeudet ja oikeudenmukainen resurssien kohdentaminen olisi

---

³³ Lamberg & Ojala 1997, 31.

³⁴ The History of Economic Thought website. Gonçalo L. Fonseca. The Johns Hopkins University Baltimore; Leanne Ussher, Graduate student in economics. New School University New York. [viitattu 11.10.2007]
nettiosoitteessa:<http://cepa.newschool.edu/het/schools/newinst.htm#newhist>; Kallioinen 1997, 50.

³⁴ North 1990, 108.

mahdollista.³⁶ Neoklassisen talusteorian hintamekanismi ratkaisee tämän ongelman. Juuri tätä vastaan uusinstitutionalistit nousivat.

Klassinen talusteoriahan oli perustunut käsityksiin taloudesta lähinnä tuotantona ja varallisuuden jakana. William F. Lloydin määritelmä taloudesta ”vaihdannan tieteenä” muodostui koko neoklassisen taloustieteen sydämeiksi.³⁷ Neoklassinen teoria keskittyi yhä enemmän yksittäisten taloudellisten toimijoiden, kuten eritysten ja kotitalouksien käyttäytymiseen ja siihen perustuvaan hinnanmuodostukseen. Tältä pohjalta katsottiin voitavan selittää kaikki taloudelliset ilmiöt. Teoria pyrittiin esittämään mahdollisimman johdonmukaisessa matemaattisessa muodossa. Neoklassinen taloustiede ei ole selkeästi määritelty yksi teoria vaan ennemminkin joukko erilaisia ulottuvuuksia esim. makrotalous, raha, dynaamisuus ja matematiikka jne. Neoklassismin nousu selittyy sillä, ettei klassinen talusteoria kyennyt vastaamaan moniin tärkeisiin, ennen kaikkea taloudellisten voimavarojen tehokasta käyttöä koskeviin kysymyksiin.³⁸ Uusklassinen analyysi täsmensi vanhempaa käsitystä taloudellisesti käyttäytyvästä ihmisestä, mutta vasta institutionaalinen ote satoi toimijat yhteiskunnan monikerroksisuuteen. North määrittää liiketoiminnan kustannukset laiveammin ja näkee ne yleisinä kustannuksina, joita syntyy omistusoikeuden turvaamisessa, lisääntyvän erikoistumisen seurauksena sekä työvoiman järjestämisestä.³⁹ Toisaalta ongelmallista on osoittaa se, mitkä instituutiot ovat sosiaalisen tarpeen synnyttämiä. Joskus instituutiot säilyvät vaikeivätkin ne palvele kenenkään etuja.⁴⁰

Historiallisen tarkastelun keskeisiksi nousevat Northin teoriassa henkilökohtaiset ja ei-henkilökohtaiset suhteet liiketoiminnan kustannusten selittäjänä. Peliteoreettisessa mallinnuksessa North korostaa kokemusta luovan, toistuvan kanssakäymisen merkitystä. Myöhemmin nk. *Transaction Cost*

---

³⁶ Lamberg & Ojala 1997, 28–29.

³⁶ North 1990, 66–68.

³⁶ Powell & Dimaggio, 1991, 4.

³⁶ The History of Economic Thought website. Gonçalo L. Fonseca. The Johns Hopkins University Baltimore; Leanne Ussher, Graduate student in economics. New School University New York. [viitattu 11.10.2007] nettiosoitteessa:<http://cepa.newschool.edu/het/schools/newinst.htm#newhist>
42 North 1990, 34, 54, 108.

Economics -koulukunnan keskeiseksi teoreetikoksi on noussut Oliver E. Williamson (s. 1932).⁴¹ Vanhoissa kauppajärjestelmissä liikesuhteet solmittiin henkilökohtaisesti. Liiketoiminnan kustannukset olivat pienemmät, kun sopimusten teos ja täytäntöönpanon varmentaminen perustui tuttavuuksiin ja jatkuvasti toistuvaan vaihdantaan. Käyttäytymisnormeilla oli sopimusten täytäntöönpanon varmistamisessa merkittävä rooli.⁴² Tähän henkilökohtaisten kauppasuhteiden ylläpitoon etiikalla ja moraalilla on vaikutusta. Moraalikysymykset tulevat ajankohtaisiksi varsinkin, kun halutaan tarkastella sitä, mikä ohjaa yksilön tai yhteisön toimintaa. Kysymykset oikeasta ja väärästä ja ennen kaikkea uskomukset hyvästä ja pahasta ohjaavat ihmisten käyttäytymistä ja toimintaa. Moraalia tarkastellessa keskeistä on myös eettisten standardien luonti.⁴³ Eettiset standardit edellyttävät tiettyä käytöstä ja sisältävät käsityksen hyveistä ja oikeuksista, mutta myös velvollisuuksista.

Yhteiskunnan vallitsevan sosiaalisen luottamuksen lisääntyminen alentaa transaktiokustannuksia, mahdollistaa monipuolisen yritysrakenteen, joka lisää tehokkuutta, vähentää vapaamatkustajan ongelmaa sekä moraalikatoa, mutta lisää myös sosiaalisen pääoman määrää. Luottamuksella on myös vaikutusta yritysten rakenteeseen. Yhteiskunnallinen vallitseva sosiaalinen luottamus lisääntyminen alentaa transaktiokustannuksia ja mahdollistaa monipuolisen yritysrakenteen, joka lisää tehokkuutta, vähentää vapaamatkustajan ongelmaa sekä moraalikatoa. Luottamus lisää myös sosiaalisen pääoman määrää. Luottamuksen merkitys korostuu, kun on kysymys toiminnoista, jotka sijoittuvat eri aikaan esimerkiksi silloin, kun toinen sopimusosapuoli toteuttaa kustannuksia aiheuttavan toimenpiteen enne kuin toinen toteuttaa oman osuutensa. Sopimuksen lopputulos riippuu merkittävästi jälkimmäisen osan toteuttamisesta.⁴⁴

Institutionaalinen lähestymistapa parantaa kykyämme hahmottaa taloudellista menneisyyttä. Ensinkin se tuo järkeä hyvin erilaisille yhteismitattomille taloudellisen toiminnan muodoille, joita esimerkiksi liiketoiminnassa syntyy. Ei ole olemassa mitään automaattista ratkaisua jolla alentaa liiketoiminnan kustannuksia persoonattomilla markkinoilla, jotka ovat tuottavan talouden perusta. Tässä kohtaa peliteoria voidaan ottaa apuun. Yksilöt löytävät yleensä yhteistyön muiden kanssa vaihdossa, kun peli on toistuvaa ja heillä on täydelliset tiedot pelaajien edellisistä siirroista. Lisäksi pelaajia on pieni määrä.

---

⁴³ Hjerppe 2003, 258.

⁴⁴ Hjerppe 2003, 263

Kun peli ei ole toistuvaa, tai informaatio toisista pelaajista on puutteellista tai pelaajia on paljon, yhteistyö käy hankalaksi. Luomalla instituutioita pyritään juuri korjaamaan etujen ja kulujen suhde persoonattomassa vaihdossa, mutta koska se on monimutkainen prosessi, tarvitaan myös instituutiota valvovia poliittisia instituutioita.

Northin teorian heikkoutena voidaan pitää paikoittaista teoreettista epäselvyyttä ja esimerkiksi liiketoiminnan kustannusten tarkka määrittely ei ole mahdollista. Tämä näkyy myös tässä työssä selkeästi. Kritiikkiä on saanut myös se, ettei monimutkaisia historiallisia rakenteita voi selittää yksinomaan liiketoiminnan kustannuksilla. Toinen heikkous on henkilökohtaisten ja ei-henkilökohtaisten liikesuhteiden määrittely. Milloin henkilökohtaisesta tulee ei-henkilökohtaista ja toisinpäin. Kolmanneksi Northin tarkastelut pohjautuvat käytännössä Englannin ja Yhdysvaltojen kehityksen varaan. Ja aikajakso 1600-luvulta 1800-luvulle on jäänyt tarkastelujen ulkopuolelle. Northin instituutioiden ja organisaatioiden erottelu ja määrittely kuitenkin kestää kriittisen tarkastelun.

3. Kenkäalan kehitys 1800-luvun lopussa

3.1 Liberalismia ja talouspolitiikkaa

Suomalaisessa taloushistoriassa korostetaan usein liberaalin lainsäädännön merkitystä, kun puhutaan taloudesta ja teollisuuden voimakkaasta kasvusta 1800-luvun lopulla. Liberaali talouspolitiikka takasi periaatteessa kaikille yhtäläiset elinkeinonharjoittamisen mahdollisuudet. Uusi talouslainsäädäntö määritteli omistusoikeudet ja ammatinharjoitusperusteet uudelleen ja voimistuva valtio kykeni turvaamaan aina vain paremmin omistusoikeudet. Suomalaisen yhteiskunnan rakentuminen kiihtyi muutenkin 1800-luvulla etenkin uusien tiedonhankinta- ja liikennevälineiden kehittymisen myötä. Valtio tunkeutui lainsäädännön ja julkisten velvollisuuksien välityksellä ihmisten arkeen ja vastavuoroisesti yksilöiden sekä eri ryhmien poliittiset oikeudet lisääntyivät ja paranivat demokraattisten menettelytapojen kirjon laajenemisen myötä.⁴⁵ Uuden institutionaalisen taloushistorian teoria ja sen vaatimus talouden tarkastelusta yhteiskunnan osana vaatii kuitenkin punnitsemaan sitä, mitä liberaali talous ja talouspolitiikka eri ihmisille tarkoittivat 1800-luvun lopun Suomessa. Tämä auttaa hahmottamaan sitä sosiaalista toimintaympäristöä, jossa kenkäalan toimijat elivät.

---

⁴⁵ Jussila 2004.

Taloudelliset uudistuksen nousivat puheenaiheeksi jo 1800-luvun puolenvälin jälkeen, kun J. V. Snellman vaati voimakkaasti ammattikuntalaitoksen poistamista ja elinkeinovapauden tunnustamista. Kansan sivilisaation kannalta hän painotti kaupan ja teollisuuden muodostaman porvarillisen keskiluokan arvoa.⁴⁶ Snellmanin kirjoituksissa taloudelliset seikat olivat vahvasti esillä. Kun Snellman puhui kansallisesta kulttuurista tai laeista, hän puhui myös niiden taloudellisista edellytyksistä. Hän korosti tilastojen ja kansantaloustieteen merkitystä modernin yhteiskunnan kehityksessä. Snellmanille erityisesti tilastotiede oli merkittävä hallinnan väline. Se auttoi ennakoimaan väestön käyttäytymistä ja yleistä taloudellista kehitystä. Snellmanin ajatuksista tuli 1855 hallitsijavaihdoksen myötä uudistuslinjan keskeinen sisältö, uudistuslinjan toteutumiseen vaikuttivat paljon Aleksanteri II:lle jatkuvasti käännetyt Snellmanin kirjoitukset.⁴⁷

Vuonna 1868 voimaan tuli elinkeinoasetus, joka salli jokaisen hyvämaineisen suomalaisen harjoittaa mitä tahansa kauppaa, teollisuutta tai käsityötä. Kuitenkin, jos käsityötä tai kauppaa harjoittava henkilö halusi pitää oppilaita tai apulaisia, oli hänellä oltava kaupungin porvarius tai näyte riittävästä ammattitaidosta. Samana vuonna poistettiin myös tapuli- ja maakaupunkien välinen ero. Vasta 1879 astui voimaan todellinen elinkeinovapaus, kun elinkeinon harjoittajan tarvitsi enää vain jättää ilmoitus kaupungin maistraatissa tai maalla kruunuvoudille. Ehtona oli ainoataan se, että henkilön tuli olla suomen kansalainen eikä hän saanut olla holhouksen alainen. Maaseudun ja kaupunkien välinen ero katosi, kun maaseudullakin sai harjoittaa mitä tahansa ammattia. Uudistukset toivat käsityöläisille kauppavapauden lisäksi vapautuksen kauppiaiden välittämistä ulkomaisista raaka-aineista.⁴⁸ Liberaali talouspolitiikka avasi yhä useammille mahdollisuuden toimintaan suutarina. Kenkälällä yrittäjille tarjoutui mahdollisuus siirtyä teollisuuteen. Maakaupan vapaus, sahavapaus, elinkeinovapaus ja muuttovapaus olivat muutoksia, jotka toivat yksityisille ihmisille toimintavapauden ja mahdollistivat oma-aloitteellisuuden.

Suomessa 1800-luvun lopussa toteutetut talouslainsäädännölliset uudistukset pyrkivät juuri uudistamaan elinkeinoja. Säätyvaltiopäivät karsivat elinkeinotoimintaa rajoittaneita säädöksiä ja säätivät uusia taloudellisia lakeja, joiden perusteella Suomeen voitiin perustaa osakeyhtiöitä ja liikepankkeja. Tämän lisäksi sensuurimääräykset purettiin, koulutusjärjestelmä uusittiin ja

⁴⁶ Raimo Savolainen: J.V. Snellman kansakunnan käsikirjoittaja. Historiallinen aikakauskirja (Hiak) 2006 nro 1, 26.

⁴⁷ Lahtinen 2006, 71, 171; Raimo Savolainen Hiak nro1 2006, 27.

⁴⁸ Wallin 1902, 10–18; Rasila 1989, 19.

sananvapautta ja kansalaisten kokoontumisvapautta lisättiin. Myös suurteollisuuden toimintamahdollisuuksia edistettiin lainsäädännöllä.⁴⁹ Uudistukset koskivat nimenomaan taloutta eivätkä niinkään poliittisia oikeuksia. Laajat oikeudelliset uudistukset politiikassa tapahtuivat vasta, kun ”Mechelinin senaatti” antoi Suomessa ensimmäisenä maailmassa koko kansalle ääni- ja vaalioikeuden sekä sananvapauden, kokoontumisvapauden ja yhdistymisvapauden, vuoden 1906 perustuslaissa.

Liberaali talouspolitiikka oli 1800-luvun lopulla ammatinharjoitusoikeuksien määrittelemistä ja kansainvälisen kaupan osalta tullikysymyksiä. Talouden vakaudesta ja erityisesti rahaolojen vakaudesta huolehtiminen rahauudistusten avulla oli keskeinen ”talouspolitiikan” päämäärä. Tämä pohjautui uusklassiseen ajatteluun, jonka mukaan rahaolojen vakaudella, voitiin välttää suhdannevaihteluita ja niiden tuomia ongelmia valtiontaloudessa.⁵⁰ Vaikka rahauudistukset 1865 ja 1877 irrottivat Suomen rahajärjestelmän Venäjältä ja tullitariffit ja tullipolitiikka sitoivat Suomea enemmän länteen, niiden periaatteellinen tarkoitus oli nimenomaan rahaolojen vakauden turvaaminen. Rahataloudelliset häiriöt nähtiin suhdannevaihtelujen käynnistäjänä ja ylläpitäjänä.⁵¹

Säätyjä ei kutsuttu enää käytännössä koolle vaan senaatti hoiti niiden tehtäviä. Senaatilta pyydettiin yhä useammin lausuntoja ministeriölle ja valtakunnanneuvostolle käsiteltäessä yleisvaltakunnallisia ja taloudellisia asioita. Senaatti ei enää myöskään odottanut lausuntopyyntöjä vaan antoi niitä pyytämättäkin tärkeiksi katsomissaan kysymyksissä. Senaattia alettiin ainakin senaatin sisällä pitää modernina hallituksena. Senaatin ja samalla siis valtion taloudellinen merkitys kasvoi.⁵² Yhdessä taloudellisten uudistusten kanssa tämä oli omiaan lisäämään epätietoisuutta omasta asemasta yhteiskunnassa. 1860-luvulta taloudellinen kehitys oli jokseenkin epävakaa. 1870–1890-luvuilla elettiin taantumaa ja hinnat laskivat kun uusia teollisuustuotteita tuli markkinoille.⁵³

Liberalismi merkitsi ja edusti eri asioita eri ihmisille ja ryhmille. Tämä näkyy hyvin paitsi asenteista elinkeinovapautta kohtaan myös arvoina ja ajatuksina teollisuustuotantoa ja sen synnyttämää työväestöä kohtaan. Teollistuminen alkoi näyttää varjopuoliaan yleisesti Euroopassa 1800-luvun

---

⁴⁹ Michelsen 1999, 134.

⁵⁰ Pekkarinen 1997, 77.

⁵¹ Pekkarinen & Vartiainen 1995, 77.

⁵² Jussila 2004, 34–35.

⁵³ Hjerpe 1990, 24–25.

lopulla. Teollistumisen haittojen ehkäisyyn Suomessa pohjasi esimerkiksi Yrjö-koskisen lähestymistapa talouspolitiikkaan. 1874 julkaisemassaan artikkelissa hän käsitteli työväenkysymystä ja erityisesti teollisuustyöväen asemaa Suomessa ja Euroopassa. Hän sovelsi kysymyksen tarkastelussa historiallisen koulukunnan lähestymistapaa, joka oli noihin aikoihin tärkeä kansantaloustieteelliseksi oppisuunnaksi varsinkin Saksassa. Yrjö- Koskisen asema suomalaisen talouselämän ja politiikan muotoutumisessa oli vahva. Hän oli yksi kansantaloudellisen yhdistyksen perustajajäsenistä ja yhdistyksen ensimmäinen esimies. Suomalaisen kansantaloustieteen keskeiseksi sisällöksi muodostui historismi, jossa korostettiin historian tuntemusta. Taloustieteestä tuli näin historian tutkimusta, jossa tutkimuksen painopiste oli sosiaalisissa epäkohdissa, ja vahvasti empiiristä yhteiskunnallista tutkimusta yleensä. Tämä vääristi taloustieteen soveltamista etenkin talouspolitiikassa.⁵⁴

Yrjö-Koskisen ajatukset liberalismista olivat sidoksissa hänen myöntäväisyyslinjaansa Venäjän suhteen. Liberalismi vaaransi Yrjö-Koskisen mielestä poliittisilla ja taloudellisilla vapausvaatimuksillaan Suomen ja Venäjän suhteen. Hän joutui jatkuvasti ruotsinkielisen ja liberaalin ryhmän hyökkäyksiä kohteeksi kirjoitustensa vuoksi.⁵⁵ Yrjö-Koskisen aikana suomalaisuusliikkeeseen tulivat mukaan vauraat talonpojat. Fennomania siis vaikutti itsenäisen talonpojan ihanteen syntymiseen, ja myös uusia urbaaneja ja teollisia ryhmittymiä vastustavat perinteisen älymystön edustajat löysivät fennomaniasta aatteellisen kotinsa. Voidaan sanoa, että fennomania oli sivistyksellisesti radikaali mutta yhteiskunnallisesti ja poliittisesti konservatiivinen liike. Fennomania toi kulttuurisen vastauksen modernisaation haasteeseen. Suomen kielen avulla saavutettaisiin kansallinen yhtenäisyys ja samalla suojeltiin perinteistä agraarista ja sosiaalista järjestystä.⁵⁶

J. V Snellman kiinnitti huomiota kapitalismin tuomaan köyhyyteen ja kurjuuteen, mutta hän näki kuitenkin modernin yhteiskunnan omaavan kykyä koota vastavoimia vapaasta kilpailusta ja taloudellisesta eriarvoisuudesta johtuvalle kehitysuunnalle. Snellman ei myöskään huomionut työläisten toiminnan kehitystä ja heidän keskuudestaan nousevia johtajia. Työväki oli hänelle enemmän massaa, joka oli kiihotukselle altis. Tämä oli yleistä 1870-luvun suomalaisessa poliittisessa

---

⁵⁴ Paunio 1997, 44–45.

⁵⁵ Pasi Saukkonen internetosoitteessa <http://www.valt.helsinki.fi/vol/spj/yhteiskunta>

⁵⁶ Liikkanen 1998, 62–63.

ajattelussa. Levottomuudet Euroopassa johtivat Suomen poliittisen ja älyllisen eliitin entistä konservatiivisempiin kantoihin.⁵⁷

Laillisen suojelun järjestelmä irtolaisasetuksineen ja liikkumisrahoituksineen purettiin yhtäaikaaisesti elinkeinovapauden säätämisen kanssa vuosina 1879–1880. Tämä vaikutti merkittävästi kasvavan talouden ja sen eri tuotantohaarojen tarvitsemaan työvoimaan. Uusi laki määritteli työsuhteen työnantajan ja työntekijän väliseksi sopimukseksi, jonka kumpikin sai purkaa kahden viikon irtisanomisajalla. Näin ”vapaa palkkatyöläinen” oli periaatteessa syntynyt. Käytännössä muutos tapahtui asteittaisesti. Vapaa palkkatyöläinen sai valita työnsä, etsiä parempia palkkoja ja työehtoja. Toisaalta kilpailu koveni ja liikkuvuus lisääntyi.

Yhteiskunnan yleisen modernisoitumisen yhtenä piirteenä voi pitää vähenevää poliittis-taloudelliskulttuurista kerrostuneisuutta ja lisääntyvää sosiaalista liikkuvuutta. Erilaisuuden poliittisen organisaation perspektiivistä kerrostuneessa yhteiskunnassa poliittiset valta-asemat, taloudellinen vauraus ja kulttuuriset piirteet liittyvät tavalla tai toisella toisiinsa. Sääty-yhteiskunnassa poliittinen ja taloudellinenkin valta keskittyi usein aatelille, joka lisäksi monissa tapauksissa poikkesi kulttuurisesti muusta väestöstä. Siirtymistä säädystä toiseen oli tapahtunut, mutta säätyjen järjestykseen vaikuttivat voimistuva ja taloudellisesti vaurastuva kaupunkilaisporvaristo ja myöhemmin talonpoikaisto ja työväestö, jotka vuorollaan vaativat itselleen oikeutta osallistua julkiseen päätöksentekoon. Samalla kulttuuriset rajalinjat eri poliittisten ja taloudellisten yhteiskuntaryhmien välillä heikkenivät.⁵⁸ Elinkeinovapauden toteuttamisen myötä taloudellinen toiminta vapautui asteittain ja laajeni ja taloudellinen eliitti eriytyi hitaasti poliittisesta eliitistä.

3.2 Liberalismin monet tulkinnat

Teollistumista ja sen edellytyksiä tarkasteltaessa on totuttu korostamaan kapitalistista kehitystä tukeneita lainsäädännöllisiä uudistuksia, jotka toteutettiin pääosin 1850- ja 1870-lukujen aikana.⁵⁹ Uudistukset perustuivat käsitykselle, että valtio luo edellytykset teollistumiselle. Esimerkiksi Norjassa katsotaan kapitalismin olevan valtiojohtoisesti käynnistetty. Myös Unkarilaissyntyinen taloushistorioitsija Karl Polanyi on esittänyt kapitalismin läpeensä poliittisesti muodostuneena

⁵⁷ Lahtinen 2006, 141, 143.

⁵⁸ Pasi Saukkonen internetosoiteessa <http://www.valt.helsinki.fi/vol/spj/yhteiskunta>

⁵⁹ Heikkinen & Hjerppe 1986, 50.

ilmiönä.⁶⁰ Lainsäädännön muutosta pidetään myös heijastumana yhteiskunnallisesta muutoksesta, johon lainsäädännön oli mukauduttava.⁶¹ Uuden institutionaalisen taloushistorian teorian valossa yhteiskunta kuten valtiokin näyttäytyvät eri toimijoiden kenttänä, jossa lainsäädännöllä on vain osamerkitys teollisuuden muodostumista tarkasteltaessa. Uuden institutionaalisen taloushistorian tarkastelumalli avaa näin laajemman tarkastelukeyksen, jossa lainsäädäntö voidaan nähdä yhtenä instituutina ja esimerkiksi agraarisuuteen liittyvät arvot toisena. Ongelmana suomalaisessa taloushistorian kirjoituksessa ja tulkinnoissa on se, että liberalismi, taloudellinen liberalismi ja niiden ilmeneminen esimerkiksi lainsäädännössä on erotettu ihmisten kokemusmaailmasta, joka on vaikuttanut osaltaan yksilöiden päätöksiin.

Vallitsevassa taloustieteellisessä ajattelussa 1800-luvun lopulla kasvun nähtiin perustuvan lähinnä yrittäjyyteen ja pääoman kasaantumiseen. Nämä olivat kuitenkin sellaisia prosesseja joihin ei voinut puuttua aktiivisilla talouspoliittisilla toimilla. Pääomaliikkeet eri maiden välillä olivat laajoja ja kansainvälinen kauppa oli vapaata. Ensimmäistä maailmansotaa edeltänyttä aikaa voidaankin pitää ensimmäisenä globalisaation aikakautena.⁶² Talouden vapaalle toiminnalle ei juurikaan asetettu lainsäädännöllisiä rajoituksia, mutta oma kysymyksensä ”vapaudesta” asetti ihmisten korvien väli.

Liberalismi sinänsä perustui ajatukseen evoluutio-opista, jossa vahvimmat yritykset jäivät eloon. Liberalismin tunnussana oli kilpailu. Toisaalta liberalismi voidaan nähdä vastauksena teknologiseen kehitykseen, joka vaati pääomaa ja yritteliäisyyttä. Uuden institutionaalisen taloushistorian valossa teknologian merkitys ja käyttöönotto teollistumisen yhteydessä on monimutkaisempi kysymys. Tähän teknologian ongelmaan palataan myöhemmin. Liberalismi sai kannatusta Suomessa yli puoluerajojen. Poliittisena ideologiana liberalismia voisi luonnehtia 1800-luvun puolivälissä sääty-yhteiskunnan purkamiseen tähtäävänä, mutta liberaalit suhtautuivat aluksi kielteisesti pidemmälle meneviin vapauden- ja tasa-arvon pyrkimyksiin kuten sosialismiin.⁶³ J.V. Snellman edusti tässä suhteessa vanhoillista kantaa, jossa esimerkiksi työläisten vaatimukset eivät saisi nousta kohtuuttomiksi, vaan yhteinen etu oli asetettava kaiken edelle. Snellman toimi 1863–1868 senaattorina senaatin talousosaston jäsenenä ja finanssitoimituskunnan päällikkönä ja vaikutti näin näkyvällä paikalla suomalaisen talouspolitiikan muotoutumiseen. Snellmanin ajatusmaailmaa edusti pitkälle myös

⁶⁰ Böckerman & Kiander 2006, 225.

⁶¹ Katso esim. Hjerpe 1990, 19.

⁶² Böckerman & Kiander 2006, 135.

⁶³ Saastamoinen 1998, 25, 27.

käsityö- ja tehdasyhdistysten keulahahmo Viktor von Wright. Hänen pyrkimyksissään näkyi yhteiskunnassa yleisesti pohditut sosiaaliset kysymykset muun muassa vähäosaisten aseman kohottaminen, mutta ajatusta työntekijöiden kohtuuttomista vaatimuksista hän ei hyväksynyt. Hänen keskeisiä pyrkimyksiään oli keskiluokan sivistäminen ja elinehtojen parantaminen, muttei omistavan luokan kustannuksella.⁶⁴

Äänekkäimpiin laajemman liberalismiin vaativoihin kuului Leo Mechelinin. Mechelin oli liberaalien näkyvin hahmo, kansainvälisesti arvostettu valtio-opin asiantuntija, professori, kansainvälisen rauhanliikkeen merkkihahmo. Hän myös johti menestyksekkäästi passiivista vastarintaa suuriruhtinaan antamien lakien torjumiseksi.⁶⁵ Mechelin puhui myös taloudellisen liberalismien ja teollisuuden puolesta. Leo Mechelin piti esimerkiksi 1876 Suomen teollisuudenharjoittajain kokouksessa puheenjohtajan ominaisuudessa elinkeinovaputta puoltavan puheen kokouksen avajaispuheena. Mechelin painotti avauspuheessaan uuden ja vanhan ajan murrosta ja esitti eri mielipiteiden esittämisen tärkeyttä. Toisaalta Mechelin esitti työn- ja vaihdonvapauden olevan niitä suuria periaatteita, joita lainsäädäntö pyrkii talouden saralla toteuttamaan. Puheessa tuli esille myös työväen ja työnantajan väliset jännitteet, jotka Euroopassa olivat puhjenneet vihanpidoksi. Mechelin korosti yhteisen hyvän merkitystä, jota vapaa yrittäminen toisi lisää. Työntekijät eivät voisi pyytää mahdottomia, koska se johtaisi konkurssiin. Tämän puheen voi monella tapaa nähdä olevan puolustuspuhe elinkeinovapauden puolesta ja myös varoituksena siitä, että kehitystä ei voi enää pysäyttää eikä vanhaan palaaminen ei enää ole mahdollista.⁶⁶ Hänen puheensa oli selkeästi kannanotto kapitalistisen vapauden puolesta. Mechelinille yksilön vapaudesta ja työväenkysymyksestä muotoutui perustuslaillinen tasa-arvoa ajava linja. Siinä yksilöllisyyden huomioiminen oli liitetty niin taloudellisiin kuin poliittisiin oikeuksiin.

Mechelin olisi voinut ajaa toisenkinlaista linjaa. Vuosina 1867–72 Mechelin toimi Yhdyspankin johtajana, joten talousasiat olivat hänelle tuttuja. Mechelin edusti porvarissäätyä vuonna 1872 valtiopäivillä. Vuonna 1876 hänet korotettiin aatelissäätyyn, ja hänen katsotaan olleen seuraavasta vuodesta lähtien tämän säädyn vaikutusvaltaisin valtiopäiväedustaja. Suomen senaattiin ja valtiovarainoimituskunnan apulaispäälliköksi hänet valittiin vuonna 1882 ja kauppa- ja

⁶⁴ Laine- Juva & Änkö 1968, 11.

⁶⁵ Jussila 2004, 66.

⁶⁶ von. Wright 1939, 29–30.

teollisuustoimituskunnan päälliköksi 1888. Hän suhtautui erittäin positiivisesti teollisuuteen ja kuului itse työnantajiin. Mechelinin oli nainut Helsingin rikkaimman porvarin, kauppaneuvos Johan Lindroosin tyttären ja Lindroosin kuolinpesästä tuli vuonna 1862 perustetun SYP:n suurin osakkeenomistaja. Mechelin oli perustanut myös menestyksekkään Nokia-yhtiön 1868 yhdessä Fredrik Idestamin kanssa. Mechelinin asenteesta uutta teknologiaa ja teollisuutta kohtaan kuvaa myös se, että Nokian hallituksen puheenjohtajana (1898–1914) hän laajensi sen tuotantoa sähkötekniikkaan vastoin yhtiökumppaninsa Idestamin tahtoa.

Aktiivinen varhainen puoluetoiminta alkoi 1800-luvun puolivälin jälkeen säätyvaltiopäivien alkaessa taas kokoontua. Paitsi suhtautuminen liberalismiin ja kapitalistisen vapauden tuomiin kysymyksiin, myös suhtautuminen Venäjän harjoittamaan politiikkaan jakoi poliittista kenttää. Tässä tilanteessa ruotsalainen puolue asettui passiivisen vastarinnan kannalle. Suomalainen puolue puolestaan jakaantui kahtia joustavaa puolustautumista, myöntöväisyyspolitiikkaa, kannattaneisiin vanhasuomalaisiin ja passiivista vastarintaa kannattaneisiin nuorsuomalaisiin. Yhtäällä sosiaalinen kysymys jakoi etenkin suomalaista puoluetta sosiaalisessa mielessä konservatiiveihin ja uudistusmielisiin. Työväenpuolue syntyi 1899 yhtä lailla liberalismiin kuin teollistumisenkin seurauksena.⁶⁷

Samaan aikaan vilkastui myös taloudellinen ja sivistyksellinen elämä 1800-luvun loppu oli erilaisten yhdistysten ja järjestöjen kulttuurin perustamisen aikaa. 1875 oli perustettu Kansanvalistusseura, joka toimi yhdistysten keskusorganisaationa. Suomen Venäjään liittämisen jälkeen perustetuilla puolivirallisilla järjestöillä, esimerkiksi Suomen talousseura, oli tarkoitus valvoa ja kontrolloida julkista keskustelua. Vasta 1860-luvulta alkoi laaja liberaalien intellektuellien johtama yhdistysten perustaminen. Esimerkiksi Helsingissä älymystö perusti omia tarkoituksensa ajamaan yhdistyksiä.⁶⁸ 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun poliittisessa keskustelussa keskeiseksi kiistelyn kohteiksi nousivat kieli, koulutus ja sosiaaliskysymykset sekä Venäjän kysymys.

Poliittisten kysymysten ohella politiikan perustelut muuttuivat samana aikana. Vetoaminen kansaan ja kansan tahtoon oli nähtävissä joukkojärjestäytymisen läpimurrossa. Jo 1860-luvulla muun muassa Yrjö Koskinen vetosi kansan tahtoon koulukysymyksessä ja tätä on luonnehdittu Suomen poliittisen

---

⁶⁷ Jussila 2004, 60.

⁶⁸ Jussila 2004, 61.

historian käännekohtaksi. Poliitikka ei enää palautunut yksiselitteisesti valtiollisten instituutioiden toimintaan ja hallitsijan, senaatin ja säätyvaltiopäivien päätöksiin. Olennaiseksi puoleksi politiikassa tuli näin kansan hyväksyntä ja kansalaisyhteiskunnan tasolla ideologinen taistelu kansan tahdon edustamisesta. Kysymys oli modernin politiikan syntymisestä Suomessa.⁶⁹

Modernisaation tuoma muutos ei ollut totaalinen vaan vanha sääty-yhteiskunta säilytti ja jopa vahvisti asemiaan uuden rinnalla. Keskeisenä tekijänä tähän kehitykseen pidetään juuri vahvaa valtion keskushallintoa, joka sääтели modernisaation suuntaa ja vauhtia. Liberaali talouspolitiikka ei taannut aina näkökykyä kaikilla yhteiskunnan osa-alueilla. Kysymys teollisuuden institutionaalisista ehdoista ei voi viimekädessä nojata pelkästään lainsäädäntöön. Karl- Erik Michelsenin on *Viides sääty* teoksessaan käsitellyt teknologiaa ja sen käyttöönottoa 1800-luvun lopun Suomessa. Päättäjät vastustivat muun muassa korkeatasoisen teoreettisen teknillisen oppilaitoksen perustamista. Tätä olisi teknologian käyttöönotossa, kehittämisessä ja huoltamisessa kuitenkin tarvittu. J.V. Snellman kirjoitti 1850-luvulla, ettei kukaan yksityinen ollut vielä täällä insinööriä tarvinnut. Teknikoita tarvittiin hänen mielestään höyrykoneiden asentamiseen, mutta koulusta päässyt oppilas ei kelpaisi työpajan tai tehtaan johtajaksi. Sillä siihen ei kehitytä läksyjä lukemalla. Tässä Snellman viittaa sen aikaiseen koulutukseen, jossa painottui teoreettiset aineet.⁷⁰

Suomalaiseen ajatteluun vaikutti toisaalla moderni käsitys kansalaisuudesta, jossa samastuminen valtioon syrjäytti oikeuksia ja erityisiä tunnesidoksia vailla olleen alamaisuuden ja perinteisen agraarisen yhteisöllisyyden. Kuitenkin eduskuntauudistus vuonna 1906 merkitsi laadullisesti erittäin suurta hyppäystä poliittisen vallan käyttäjien valintaperusteissa. Yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen siirryttiin kertaheitolla sääty-edustukseen perustuvasta järjestelmästä, jossa yhdeksän kymmenesosaa aikuisväestöstä oli vailla poliittisia oikeuksia valtiollisella tasolla.⁷¹ Toisaalta esimerkiksi suomalaisuusliikkeeseen tulivat mukaan vauraat Etelä- ja Länsi-Suomen talonpojat. Vanhastaanhan fennomaniaa olivat kannattaneet ylioppilaat, eräät korkeat virkamiehet ja osa papistoa. Fennomania siis vaikutti itsenäisen talonpojan ihanteen syntymiseen, ja myös uusia urbaaneja ja teollisia ryhmittymiä vastustavat perinteisen älymystön edustajat löysivät fennomaniasta aatteellisen kotinsa. Voidaan sanoa, että fennomania oli sivistyksellisesti radikaali mutta yhteiskunnallisesti ja poliittisesti konservatiivinen

⁶⁹ Liikkanen 1998, 67–68.

⁷⁰ Michelsen 1999, 118–119.

⁷¹ Jussila 2004, 82.

liike. Sen vastustajista kiihkein eli ruotsalaisuusliike eli svekomania sen sijaan rakensi paljolti liberalistiselle aatepohjalle. Liikemiehet ja teollisuus liputtivat selvästi ruotsalaisuuden puolesta. Näin fennomania merkitsi kulttuurista vastausta modernisaation haasteeseen. Kun suomen kieltä levitettäisiin laajoille kansanosille, niin saavutettaisiin kansallinen yhtenäisyys ja samalla suojeltiin perinteistä agraarista ja sosiaalista järjestystä. Modernisaatiokehityksen taustalle jäi vaikuttamaan ajatus omalla työllään toimeentulevasta talonpojasta.⁷²

Pariisin kommuunin ja muualla Euroopassa tapahtuneiden levottomuuksien myötä alettiin suomalaisen sivistyneistön keskuudessa 1870-luvulla todella pohtia, pystyisikö työväki pakottamaan yhteiskuntaa muuttumaan. Sivistyneistö toi siis luokka-ajattelun Suomeen. Sääty-yhteiskunnan murros merkitsi yhden yhteiskunnallisen vaiheen olevan päättymässä ja myös vanhat sosiaaliset muodot saavat rinnalleen ja korvautuvat uusilla muodoilla. 1800-luvun loppu merkitsi myös siirtymistä luokkayhteiskuntaan, joka määritteli ihmisten sosiaalisen aseman uudella tavalla.

Liberaalin ideologian ongelmaksi 1800-luvun lopun Suomessa voidaan nähdä se, ettei se ulottunut taloudesta kaikkeen poliittiseen ajatteluun. Liberaalin ideologian sama kannatus suomessa osana taloudellista ja poliittista keskustelua osoittautuu lähemmässä tarkastelussa toisaalla maltilliseksi, toisaalla täydelliseen vapauteen tähtääväksi. Vaikka toki oli niitäkin, jotka uskoivat liberalismiin voittavan lopulta, asenteet suomalaisessa yhteiskunnassa olivat pitkään vanhoillisia. Esimerkiksi J.V. Snellman ajoi poliittisia ja taloudellisia uudistuksia, mutta katsoi ettei lainsäädäntö voi mitenkään puuttua omistajan ja työläisen keskinäisiin suhteisiin. Tämä olisi romuttanut suhdetta leimaavan vapaan sopimisen periaatteen. Toki Snellman piti työväenluokan toimintakyvyn ja aloitteellisuuden lisäämistä demokraattisen valtiomuodon synnyn keskeisenä lähtökohtana. Hänen mielestään demokraattinen kehitys ei saanut kuitenkaan uhata kapitalistisia tuotantosuhteita ja yksityisomistukseen perustuvaa kapitalistin ja työntekijän välistä jakoa. Snellman sallikin massoille vain osittaisen toimijasuhteen. Snellman liitti kapitalismin vaatiman kilpailuvapauden ja demokraattisen valtiosäännön yhteen niin, että ne olivat toinen toistensa edellytyksiä.⁷³

---

⁷² Pasi Saukkonen internetosoitteessa <http://www.valt.helsinki.fi/vol/spj/> yhteiskunta/

⁷³ Lahtinen 2006, 138.

Liberalistisen talouspolitiikan taustalla vaikuttivat monet virtaukset. Corriganin ja Sayerin moraalिसääntelyn puitteissa voidaan liberaali talouspolitiikka nähdä moraalिसääntelynä, jonka tuloksena ajatukselliset ja ideologiset perustat saadaan näyttämään luonnollisilta, normaaleilta ja ainoilta oikeilta vaihtoehdoilta.⁷⁴ Ruonavaara on pyrkinyt kääntämään ajatuksen toimintakielelle, jolloin moraalिसääntely voidaan nähdä pyrkimyksenä vaikuttaa ihmisten yhteiskunnallisiin suhteisiin ja erityisesti instituutioita koskeviin uskomuksiin. Moraalिसääntely kuuluu siis olennaisesti ideologioihin. Kysymys on toiminnasta, joka tekee ideologioista vaikuttavia.⁷⁵ Moraalिसääntely ja valtionmuodostus ovat läheisesti sisäisessä suhteessa ja kytkeytyneet toisiinsa. Liberalistinen talouspolitiikka voidaan nähdä ilmentymänä, jossa valtio määrittelee moraalिसäätelijänä sitä, minkälaisia sosiaalisia identiteettejä voi hyväksyttävyyden rajoissa olla.⁷⁶ Moraalिसääntelyn tuloksena tuotetaan siis käytäntöjä, jotka sopivat yhteen valtiomuodon kanssa. Tässä valossa suomalainen liberaali talouspolitiikka antoi talouden saralla ihmisille enemmän mahdollisuuksia ja toimintamalleja kuin mihin sääty-yhteiskunnan sosiaaliset ja mentaaliset rakenteet olivat vielä valmiita.

3.3 Suutareita ja tehtailijoita

Kenkien teollinen tuotanto alkoi Euroopassa ja Yhdysvalloissa jo 1800-luvun puolivälissä. Skandinaviassakin syntyi kenkäteollisuutta 1880-luvulla. Suurin teollisuuden syntyä edistänyt tekijä oli Singerin keksintö nahkapäällisten ompeluun soveltuva ompelukone, jota seurasivat pohjanneulomiskone ja pinkomiskone.⁷⁷ Länsi-Euroopassa ja Yhdysvalloissa siirryttiin yleisesti 1800-luvun puolivälin jälkeen kenkien tehdasvalmistukseen. Suomessa alettiin 1880-luvulla leikata kenkien päällisiä ja kenkiä viimeistellä koneellisesti. Varsinainen kenkäteollisuus sai odottaa 1800- ja 1900-lukujen vaihteeseen.

Suomen ensimmäisen varsinaisen kenkätehtaan Tampereen Jalantehtaan perusti Finlaysonin rahastonhoitaja Arthur Sommer vuonna 1875. Hänen ajatuksenaan oli tuottaa jalkineita suutarinverstaita halvemmalla varsinkin tehdastyöläisten tarpeisiin. Tehdas oli kuitenkin kohtalaisen vaatimaton ja työllisti parhaana aikana 20–25 ihmistä. Tuotanto lähti hyvin käyntiin ja jo vuonna 1878 oli tehtaan tuotteita esillä Helsingissä teollisuusnäyttelyssä. 1860- ja 70-luvuilla. Tampereen

⁷⁴ Corrigan & Sayer 1985, 4.

⁷⁵ Ruonavaara 1998, 44.

⁷⁶ Corrigan & Ramsay & Sayer 1980, 10; Corrigan & Sayer 1985, 3.

⁷⁷ Swann 2001, 17, 278

Jalintehdas lopetti kuitenkin toimintansa 1886. Tampereen Jalintehdas ei jäänyt ainoaksi 1800-luvun lopun yritykseksi tuottaa teollisia kenkiä. Myös Oulussa 1876 Isak Åströmin perustamassa I.H. Åströmin tehtaassa työskenneltiin teollisen kengän eteen, mutta tuotanto loppui 1885. Sen aikaisiin suutarinvertaisiin verraten tehtaan perustaminen oli ennakkoluuloton yritys, koska teollisuuden mahdollisuuksista ei ollut varmuutta. Vaikka ensimmäiset jalkinehteat jäivät varsin lyhytikäisiksi kokeiluiksi, niiden perustamiseen oli haettu mallia Euroopasta.⁷⁸ Siirryttäessä kenkien tehdasvalmistukseen välimuodon muodostivat kenkätehtaitten ja erityisten neulostehtaitten valmistamat neulotut päällisosat, jotka myytiin yhdessä pohjamateriaalien ja tarvikkeiden kanssa. Kengän kokosi alkuun vielä suutari.

Onnistuneempi yritys teollisten kenkien tuottamiseksi tehtiin Korkeakoskella 1896, kun liikemies Edward Wallenius aloitti jalkineiden tehdasvalmistuksen perustamansa nahkatehtaan yhteydessä. Korkeakoskella koettiin monia vaikeuksia, kun perustamis- ja käyttökustannukset nousivat suuremmiksi kuin alun perin oli laskettu. Käyttövoima tehtaaseen yritettiin ottaa vesirattaalta ja siirtää se tehtaan pääakseliin hihnalaitteilla. Koska yritykset epäonnistuivat, tehtaaseen jouduttiin hankkimaan vesiturbiini ja kaksi dynamo. Tehtaan oli otettava lainaa Suomen maanviljelys ja Teollisuuspankilta voidakseen jatkaa toimintaansa. Korkeakosken tehtaalla oli etuna omavaraisuus kenkien raaka-aineen nahan suhteen. Nahkatehdas toimittikin nahkoja vain oman tehtaan käyttöön. Vasta 1900-luvun alussa alettiin nahkatehtaan tuotteita myydä muillekin.⁷⁹

Samana vuonna 1896 perustettiin kenkätehdas myös Hattulassa Emil Aaltosen toimesta. Vuonna 1902 Aaltonen osti Helsingistä toimintansa lopettaneen tehtaan yhdysvaltalaiset koneet. Hattulan kenkätehdas kuitenkin paloi 1903 ja Aaltonen päätti siirtää tehtaansa 1905 Tampereelle. Samaan aikaan hankittiin myös lisää koneistusta Saksasta. Tampereelle perutettiin vuosina 1876–1886 neljä muutakin yritystä, joiden ilmoitettiin ryhtyvän jalkineiden koneelliseen valmistukseen, mutta jäivät kuitenkin käytännössä suutarinverstaiksi. Suurin niistä oli G. A Wuorinen, jossa oli 18 parhaimmillaan työntekijää. Muita yli 10 työntekijää työllistäviä verstaiteita olivat R. A Grönfors ja Leander Linden.

---

⁷⁸ Raevuori 1971, 27–30.

⁷⁹ Suomen teollisuus ja kauppa osa I 1922, 117–120.

Suutarinverstaiden määrä kasvoi 1,5 kertaiseksi 1800-luvun lopulta 1900-luvun alkuun. Suutarinverstaissa myös tuottavuus oli suurempi kuin kahdessa tehtaassa.⁸⁰

Aaltonen oli saanut varsin perinteisen koulutuksen suutarinoppilaana ja kisällinä, mutta kiinnostui itse aktiivisesti teollisesti valmistetuista kengistä. Hänen verstaansa sijaitsi Hattulassa, jossa oli paljon venäläisiä sotilaita. Aaltonen joutui käsittelemään teollisia kenkiä ja kiinnostui niiden rakenteesta sekä tuotantotavoista. Lisäksi venäläiset upseerit ja heidän perheensä olivat tottuneet teollisesti tuotettuihin kenkiin. Hän päätti ryhtyä valmistamaan teollisia kenkiä. Hän opetteli itse teollisen kengän rakenteen, eikä jäänyt voivottelemaan koneistuksen tai tiedon huonoa saatavuutta.⁸¹ Myös Edward Wallenius, joka vastasi kenkäteollisuuden aloittamisesta Korkeakoskella, omasi ennakkoluulottoman asenteen teollista tuotantoa kohtaan. Tähän on varmasti vaikuttanut Walleniuksen ulkomailla saama koulutus. Hän oli opiskellut eri puolilla Eurooppaa muun muassa Saksassa, Ruotsissa ja Sveitsissä nahan valmistusta.⁸²

Suomalaisen kenkäteollisuuden uranuurtajista Arthur Sommer ja Edward Wallenius sekä Åströmin veljekset toimivat teollisuudessa jo ennen kenkätuotannon aloittamista. Heille teollisuuden tuomat mahdollisuudet olivat ennestään tuttuja kokemuksen kautta. Emil Aaltonen puolestaan poikkesi joukosta. Hän oli saanut perinteisen suutarinkoulutuksen, mutta kiinnostui itse teollisesti valmistetuista kengistä. Aaltosen toiminta-ajatus oli selvästi nähtävissä. Avainkysymyksenä oli jalkineiden tuotantokustannusten alentaminen tuotantoa koneistamalla. Samalla tuotannon järjestely muutettiin teollisen tehokkaaksi.⁸³ Motivaation merkitys korostuu juuri Aaltosen kohdalla. Arthur T. Denzau ja Douglass C. North ovat artikkelissaan *Shared mental models: Ideologies and Institutions* nostaneet esille motivaation merkityksen yksilön valinnoissa. Denzau ja North uskovat yksilön valintojen kertovan siitä, kuinka hän mieltää itsensä ja ympäröivän maailman.⁸⁴

Suomalainen teollinen jalkinetuotanto jäi siis kohtalaisen vähäiseksi ja toimipaikat pieniksi 1800-luvun lopulla. Kuvaavaa on, että vuonna 1900 kahden kenkätehtaan tuottaman tavarän arvo oli hiukan yli neljännes kaupunkien suutarinverstaissa tuotetun tavarän arvosta. Kahdessa tehtaassa oli vuonna 1905

---

⁸⁰ Seppinen 1989, 32-33,35; SVT XVIII Teollisuustilastoa vuodelta 1890, osa 6 jälkimmäinen osa, 10; Bidrag till Finlands officiella statistik XVIII Industri-statistik, del 17, År 1900, senare delen, Fabriker och hantverkier, tabell 1; SVT XVIII B Käsityötilastoa 1913 ja 1923, osat 1 ja 2; SVT teollisuustilastoa 1884-1905.

⁸¹ Vares 2007, 54-55; Koskimies 1969, 17.

⁸² Suomen teollisuus ja kauppa osa I 1922.

⁸³ Koskimies 1969, 17-19.

⁸⁴ Denzau & North 2003, 218-220.

vain 195 työntekijää. Suutarinverstaiden määrä lisääntyi puolestaan vuodesta 1885 vuoteen 1905 mennessä 338 verstaasta 504 verstaaseen. Työntekijämäärä kasvoi 902 työntekijästä 1453:een. Käsityö oli vielä työvoimaintensiivistä ja jalostussuhde varsin alhainen.⁸⁵

Suomen talous oli vientivoittoista 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa. Vienti venäjälle oli tärkeää.⁸⁶ Jalkineita tuotiin aluksi vain Venäjältä. Voimakasta kasvua todistaa se, että kokonaistuonnin arvo ei laskenut 1880-luvun lamavuosiinakaan, vaikkakin Venäjän osuus alkoi pienentyä. 1890-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan sekä vienti että kotimarkkinat olivat merkittäviä kasvutekijöitä. Vientiteollisuuden vaatimat investoinnit olivat pitkälle työvoimakustannuksia. Investoinneilla oli edullisesti suuntautuva kerrannaisvaikutus, joka kasvatti vientituloja ja johti samalla myös tulotason nousuun. Kohoava kansantulo loi markkinat teollisuustuotteille, jotka olivat aluksi tuontitavaroita. Kasvava tuonti antoi impulsseja kotimarkkinateollisuudelle, vaikkei niin tuotanto suuntautunutkaan vientiin. Vapaa tullipolitiikka ja liberaali talouspolitiikka olivat keskeisiä kaupankäynnin edistäjiä. Taloudessa uudistukset koskivat kaupan vastavuoroisuuden lisäämistä Venäjän kanssa, rajoitusten poistamista luotonannosta ja elinkeinojen harjoittamisesta, liikenteen kehittämistä sekä koululaitoksen uudistamista. Näiden uudistuksien myötä teollisuus ja ulkomaankauppa alkoivat nopeasti kehittyä.⁸⁷

Kemian sovellutukset mullistivat osaltaan kenkien valmistusta, kun 1800-luvun lopulla nahan valmistuksessa kyettiin kehittämään aina vain laadukkaampia raaka-aineita. Ensimmäisenä otettiin käyttöön höyry parkitusliemien lämmityksessä ja nahan kuivauksessa, jolloin valmistusaika lyheni huomattavasti. Toinen vaihe oli väkevöityjen parkitusuutosten ja pyörivien ammeiden käyttöönotto, jolloin esim. pohjanahan valmistusaika lyheni neljännekseen entisestä. 1800-luvun loppuvuosina opittiin nahasta valmistamaan kromi-kypsennyksellä.

---

⁸⁵ SVT XVIII Teollisuustilastoa vuodelta 1890, osa 6 jälkimmäinen osa, 10; Bidrag till Finlands officiella statistik XVIII Industri-statistik, del 17, År 1900, senare delen, Fabriker och hantverkier, tabell 1; SVT XVIII B Käsityötilastoa 1913 ja 1923, osat 1 ja 2; SVT teollisuustilastoa 1884–1905; Heikkinen & Hjerpe 1986, 53–54.

⁸⁶ Hjerpe 1979, 130.

⁸⁷ Pihkala 1970, 23–25; Jussila 2004, 35, 47.

3.4 Jalkinealan organisaatiot ja liiketoiminnan kustannukset

Kenkälalla yritykset olivat 1800-luvun lopussa yleensä pieniä vain suutarin tai pari työllistäviä verstaata, joissa saattoi kuitenkin olla jo koneita. Teollisen käsityön tuotantoprosessissa organisaatiolle oli ominaista työnjohdon erilaistumattomuus ja johtaja ja alaisten suorat suhteet. Johtaja ja omistaja hoitivat usein tuottamista, ostot, myynnin hinnoittelun, kirjanpidon, toimistotyöt jne.⁸⁸ Yritysten rakenne muuttui kuitenkin jo pelkästään siksi, että kisälliperinteestä siirryttiin palkkatyöhön. Toisaalta suutarien tiedetään pitäneen oppilaita pienellä palkalla ja täysylläpidolla vielä 1920- ja 30-luvuilla.⁸⁹

Teolliset suuryritykset kenkälalla olivat vasta syntyneitä Suomeen vuosisadan vaihteessa. Douglass C. North on korostanut vanhoissa vaihdantasuhteissa tapahtuneita muutoksia siirryttäessä paikallisesta henkilökohtaisesta kaupankäynnistä laajempaan ei-paikalliseen kaupankäyntiin. Kulttuurinen ympäristö oli ollut yhtenäinen ja vaihdannassa tiettyä toistuvuutta, mutta muutoksen myötä paikallisuus katosi. Kaupankäynti perustui pitkälle yrittäjien väliseen kauppaan ja laajaan verkostoitumiseen.⁹⁰ Koska kenkälän toimijoiden tiedonsaanti oli sidoksissa heidän sosiaaliseen vuorovaikutukseensa, oli sosiaalisten ryhmien ja verkostojen muodostuminen välttämätöntä.

Liiketoiminnan kustannuksia lisäsivät aluksi useat pienet liiketoimet, joiden jatkumisesta ei ollut takeita. Myös kasvokkain tapahtuvat liikekontaktit ja tuotteiden ja palvelujen heterogeenisyys olivat omiaan lisäämään liiketoiminnan kustannuksia.⁹¹ Liiketoiminnan kustannukset olivat aluksi varsin pieniä, kun suutarit toimivat paikallisesti. Uusi elinkeinon harjoittamisen vapaus muutti asetelmia. Niillä jotka halusivat parantaa asemiaan lisääntyvää teollisten kenkien valmistusta ja tuontia silmällä pitäen oli laajennettava tuotantoaan ja liikesuhdeverkostoaan. Etsiessään uusia markkinoita ja uusien suurempien toimitilojen hankkiminen sekä konekustannukset aiheuttivat lisää kustannuksia yrittäjille. Kilpailu hyödykkeistä ja esimerkiksi raaka-aineista kuten nahasta, johti suutarien ja tehtailijoiden välien kiristymiseen. Suutarit kritisoivat ja vastustivat nahkojen halpatuontia, joka oli tehtaille välttämättömyys. Uudenlaisessa tilanteessa kustannuksia aiheutti myös epävarmuus ja tiedon puute.

---

⁸⁸ Hjerpe 1969, 13–14.

⁸⁹ Lehtimäki 1995, 68.

⁹⁰ Kallioinen 2002, 17; North 1990, 34–35.

⁹¹ North 2003, 181.

Kustannuksia kaupankäynnin järjestämisessä syntyi siitä, etteivät yksilöt heti kyenneet järjestämään tietojensa puitteissa vakaita ja pysyviä oloja liikesuhteiden hoitamiseen.⁹²

Liiketoiminnan kustannuksia lisäsi tuotteiden myynnin lisääntyminen sekatarvakaupoissa ja kenkiin erikoistuneissa liikkeissä. Kustannuksiaahan syntyi ponnistuksista ja ajasta, joita käytettiin järjestettäessä kauppaa ja etsittäessä uusia ostajia. Myös tavaran kuljetuksen järjestäminen vaati aikaa ja ponnistuksia. Pelkästään yrityksen rahaliikenteen hoitaminen vaati resursseja. Kaupan ja käsityön vapautuminen ja eriytyminen vaikuttivat siihen, että myös suutarien oli pyrittävä laajentamaan tuotantoaan ja tehostettava markkinointia. Mainostaminen jäi usein kenkiä myyvän kauppiaan kontrolle. Suutarit valmistivat jalkineita myytäväksi sekatarvakauppoihin ja kauppiaat ryhtyivät ilmoittamaan myynnissä olevista jalkineista. Suurimpiin kaupunkeihin ilmaantui kenkääla erikoisliikkeitä jo varhain.⁹³

Yritysjärjestelyihin ja niistä aiheutuneisiin kustannuksiin vaikutti se, ettei Suomessa ollut tuolloin kenkäteollisuuden koneita välittävää yritystä, joten koneiden hankinta ja tehtaan perustaminen edellyttivät monesti yhteyksiä ulkomaille, jossa kenkäteollisuus oli ollut toiminnassa jo 1800-luvun puolivälissä. Esimerkiksi Aaltonen sai hankittua amerikkalaiset koneensa toisen suutarin kuolinpesästä Helsingistä.⁹⁴ Ompelukoneet esimerkiksi Tampereen Jalintehtaaseen 1870-luvulla saatiin ostamalla ja vuokraamalla aina Englannista asti.

Etsiessään uusia markkinoita ja asiakkaita kenkäälalalla ja erityisesti teollisuudessa alettiin yhä näkyvämmiin panostaa mainontaan. Mainostamisen osalta teollisuuteen siirtyneet yrittäjät olivat etunenässä. Esimerkiksi nahka- ja kenkäteollisuuden uranuurtaja Edvard Wallenius mainosti jo tuotteitaan 1800-luvun lopussa. Tehtaan ensimmäinen mainos oli Aamulehdessä 2.2.1898.⁹⁵ Siinä hän ilmoitti avanneensa kenkätehdasliikkeen Suomen Kenkätehtaaseen ja suositteli sen laadukkaita tuotteita. Lisäksi hän vetosi ostajaan painottamalla tehtaan koneistusta sekä saksalaista työnjohtoa. Mainoksessa mainitaan myös omien raaka-aineiden etu sekä kotimaisen kengän tullittomuus.

Kenkien tuotevalikoima monipuolistui 1800-luvun lopussa, mikä oli kuitenkin pitkälle seurausta tuonnin kasvusta. Maahan tuotiin pääasiassa venäläisiä ja yhdysvaltalaisia tehdaskenkiä. Pitkät

---

⁹² Lamberg & Ojala 1997, 28–29.

⁹³ Raevuori 1971, 19–21.

⁹⁴ Vares 2007, 59.

⁹⁵ Aamulehti 2.2.1898.

kuljetusmatkat ja eri välikädet lisäävät aina kustannuksia ja mahdollisia riskiä. Raaka-aine hankinnoissa ja valmiiden tuotteiden myynnissä käytettiin usein kerran hyväksi havaittua kauppakumppania. Henkilökohtaiset liikesuhteet olivat siis tärkeitä. Kuvaavaa on se, että esimerkiksi Eemil Aaltonen, jolla jo vuosisadan vaihteessa oli Suomen oloihin nähden suuri kenkätehdas, vaati toimitetuista tuotteista maksun laskulla välittömästi. Jos rahoja ei kuulunut heti, kuivui kauppasuhteeseen.⁹⁶

Suomen teollisuus oli vahvasti kotimaista. Teollisuus oli usein perheyhtiöitä tai osakeyhtiöitä, joissa omistus keskittyi muutamalle suvulle. Suurin osa suomen teollisuudesta oli suomenruotsalaisten sukujen hallussa. Poliittisten ja taloudellisten uudistusten myöhäisen toteuttamisen johdosta Suomi oli esimerkiksi muihin Pohjoismaihin verrattuna pidempään suhteellisen staattinen, sosiaalisesti selvärajainen ja monella tapaa kerrostunut sääty-yhteiskunta. Vielä 1800-luvun puolivälissä kotimainen valtaeliitti oli pieni mutta hyvin yhtenäinen. Sen ytimessä poliittisen vallan huipulla oli korkein virkamiehistö, jonka jäsenistä huomattava osa kuului suurmaanomistajiin ja aatelissäätöön ja monet olivat sukua keskenään. Ulkomainen omistus rajoittui muutamaankin erikoistapaukseen, joilla oli kuitenkin huomattava merkitys teollisuuden kokonaiskentässä. Esimerkiksi tekstiiliteollisuuden Suomeen tuonut James Finlayson oli skotti.⁹⁷

3.5 Viralliset instituutiot kenkälän muovaajina

Suomalaisen kenkäteollisuuden eurooppalaisin hitaaseen kehitykseen on haettu selitystä monista institutionaalisista ja taloudellisista syistä. Hidasteina teollisuuden kehityksessä on nähty muun muassa kysynnän vähyys, pääoman puute, teknologian ja teknologisen tiedon saannin heikkous.⁹⁸ Teollisuuden hidas kehitys on laitettu pitkälle Suomen agraarisuuden piikkiin. Katsotaan, ettei perinteinen maatalous ei kyennyt luomaan tarvittavia kotimaisia markkinoita teollisuustuotteille.⁹⁹ Markkinoiden pienuus on saattanut olla jossain määrin ongelmana teollisuuden kehittymisen alkutaipaleella.

---

⁹⁶ Koskimies 1969.

⁹⁷ Michelsen 1999, 161.

⁹⁸ katso esimerkiksi Heikkinen & Hjerpe 1986, 32; Vehkaoja 1969, 8–9.

⁹⁹ Ahvenainen & Pihkala & Rasila 1982, 55.

Kulutustavaroista nimen omaan vaatetus- ja jalkine tuotteet muodostuivat tärkeimmiksi kulutustavararyhmiksi aina 1900-luvun alkupuolelle asti. Kengät olivat tukkuhinnaltaan korkealla verrattuna muihin tukkuhintoihin.¹⁰⁰ Käsityövoiman kasvu 1,6-kertaiseksi vuosina 1860–1913 ja työn tuottavuuden nopea kasvu osoittavat, että käsityöläiset pystyivät kasvattamaan tuotantoaan, vaikka ulkomailta tuotiin runsaasti kenkiä. Vaikka kysynnän vähyydellä on perusteltu jalkine teollisuuden hidasta kehitystä, markkinoita teolliselle kengälle oli, sillä koko 1800-luvun lopun jalkineiden tuonti ulkomailta lisääntyi. Lisäksi käsityötuotteiden osuus tuotetuista kulutustavaroista kasvoi aina ensimmäiseen maailmansotaan asti. Käsityötuotteiden kysyntä kasvoi tulojen kasvua nopeammin. Tähän vaikuttivat väestön voimakas kasvu, kaupungistuminen ja rahatalouden lisääntyminen. Käsityötuotteet kilpailivat tuontituotteiden kanssa paikallisesti, suppeilla markkinoilla, koska kuljettaminen oli heikkojen yhteyksien vuoksi kannattamatonta. Liikenteen ja kotimaankaupan kehitys vaikuttivat käsityötuotteiden markkinoihin.¹⁰¹

Koneiden ja raaka-aineiden huonolla saatavuudella voidaan perustella teollisuuden suhteellisen hidasta kehitystä. Koneita oli kuitenkin saatavilla jo 1850-luvulta lähtien ja ensimmäiset tehtaat 1800-luvun puolella kykenivät hankkimaan koneistuksensa ulkomailta.¹⁰² On totta, että ensimmäiset koneita välittävät yritykset avasivat konttoreitaan Suomeen vasta 1900-luvun alussa, jolloin esimerkiksi vuokrakoneiden hankinta helpottui. Raaka-aineiden osuutta jalkine teollisuuden kehityksen hitaudessa on myös syytä pohtia. Suomessa oli jo 1860-luvulta Ouluun perustettu Åströmin nahkatehdas, joka oli monessa suhteessa edelläkävijä ja yksi pohjoismaiden suurimpia. Raaka-aineista valtaosa meni vientiin. Hyvälaatuisia raaka-aineita oli siis saatavissa jo paljon ennen kuin ensimmäiset tehtaat aloittivat toimintansa. Käsityöläisille kauppavapaus ja nimenomaan vapaus kauppiaitten välittämistä ulkomaisista raaka-aineista oli merkittävä.¹⁰³

Pääoman vähyys jalkine teollisuuden kehityksen hidastajana voidaan nähdä myös jossain määrin ristiriitaisena, kun perustamiskustannukset jalkine alalla olivat alhaiset ja pääomaa tarvittiin työvoimakustannuksiinkin vähemmän kuin muilla aloilla. Vaikkei käsityöläisten joukko ollut

¹⁰⁰ Schybergson 1973, 93; Hjerpe 1981, 214–215, 233; Vehkaoja 1969, 43; Heikkinen & Hjerpe 1986, 42, 47.

¹⁰¹ Hjerpe 1981, 214–215, 222.

¹⁰² Swann 2002, 245; Seppinen 1989, 35.

¹⁰³ Ahvenainen & Pihkala & Rasila, 82; Wallin 1902, 10–18.

tasapäinen mitä omaisuuteen tuli, oli käsityöläisissä varakkaitakin.¹⁰⁴ Pääomakysymyksiä pohdittaessa, oleellinen kysymys on lainoituksen järjestymisen, jota valtio järjesti 1800-luvulla. Käsityöläisten ja pienteollisuuden harjoittajien osuus teollisuuden luotoista säilyi 1880-luvulle vähäisenä. Käsityön lainoituksen vähyys johtui mitä ilmeisimmin siitä, että se oli alisteisesta suhteesta valtion teollisuuspolitiikassa, johon moderni luottotalous ei vielä ylettynyt.¹⁰⁵

Käsityövaltaiset alat pääsivät nauttimaan valtion lainoista 1880-luvulla, jolloin valtiovarainoimikunnan suosituksesta käsityöläisille osoitettiin erityisiä varoja. Suutarien osuus yhdessä tekstiili- ja vaatetusteollisuuden kanssa oli 1891 vielä seitsemän prosenttia ja 1913 enää kaksi prosenttia lainoista. Jalkinealan lainoitus oli erittäin pientä, vaikka vuosina 1901–1913 myönnettyistä teollisuuden lainoista yli puolet oli suunnattu käsi- ja pienteollisuudelle.¹⁰⁶ Luototusta haettiin ja annettiin käsityöyrityksille, mutta teolliselle toiminnalle ei näyttänyt olevan suurempaa halukkuutta. Teollisuuden lainoituspolitiikka muuttuikin, kun teollisuudelle myönnetyt lainat supistuvat.

Valtion antolanauksen rooli joutui 1890-luvulla keskustelun kohteeksi. Valtion lainaustoiminta nähtiin valtion sekaantumisenä talouselämään yleensä. Asian saama huomio oli suuri verrattuna sen vähenevään merkitykseen. Näkemykset valtion lainaustoiminnasta jakaantuivat puolesta ja vastaa. Toisaalta käsityön- ja pienteollisuuden kannalta valtion lainat eivät olleet merkityksettömiä. Niiden avulla käsityö- ja pienteollisuus nousi 40 % osuuteen koko teollisuudesta.¹⁰⁷

Talouselämsäädännön liberalisoituminen tapahtui kohtuullisen nopeasti. Tullipolitiikka liberalisoitui 1850-luvulta lähtien. Syynä tähän on katsottu olleen erityisesti puu- ja tekstiiliteollisuuden viennin kasvu Eurooppaan. Viennin ja vientiteollisuuden edistäminen tullipolitiikalla oli valtion tavoitteita merkantilistisella ja liberalistisella ajalla. Näin epäsuorasti edistettiin suurteollisuuden toimintaa ja mahdollisuuksia, koska suuryritykset olivat usein tärkeimpiä vientiyrityksiä.¹⁰⁸ Tullipolitiikka auttoi monia teollisuusaloja. Tullialennukset 1860-luvulla koskivat pääasiassa raaka-aineita ja teollisuuden tarvitsemia koneita ja puolivalmisteita. Tullitaksat perustuivat määrätullijärjestelmään eli kustakin tuoteyksiköstä maksettiin tietty markkamäärä. Teollisuustuotteiden hinnat laskivat 1860-luvulta lähtien

¹⁰⁴ Vehkaoja 1969, 27; Wallin 1902, 6; Hjerppe 1981, 227.

¹⁰⁵ Kuusiterä 1989, 207–208.

¹⁰⁶ Kuusiterä 1989, 208, 209.

¹⁰⁷ Kuusiterä 1989.

¹⁰⁸ Hjerppe 1979, 134–135.

tuotanto ja kuljetuskustannusten pienennyttä. Suomessa ei tehty 1860-luvun jälkeen suuriakaan muutoksia tullitaksoihin, mutta 1890 tullitulot olivat yli puolet valtion tuloista.¹⁰⁹ Vaikka tullipolitiikka onkin ollut keskeinen taloudellista kehitystä tarkasteltaessa, tullien vaikutus teollisuuden liikkeelle panevana voimana on kiistanalainen.¹¹⁰ Jalkineteollisuuden synnyssä tulleilla ei näyttäisi olevan kovinkaan suurta merkitystä.¹¹¹

Näkemykset tullien vaikutuksesta pohjautuu pitkälti siihen, että valtio luo toimillaan teollistumisen edellytykset. Uusi institutionaalinen taloushistoria näkee valtion kuitenkin eri toimijoiden kenttänä, jossa lainsäädännöllä on vain osamerkitys teollisuuden muodostumista tarkasteltaessa. Taloudelliseen toimintaan vaikuttaneiden virallisten instituutioiden muuttuminen nopeasti 1850–1870-lukujen aikana, on jättänyt usein varjoonsa yhteiskuntia liikuttavan mentaalisen rakenteen ja valmiudet. Suomalainen yhteiskunta ja sen murrosvirtaukset asettavat taloudelliselle toiminnalle ja sen kehittymisen arvioinnille suuren haasteen, varsinkin, jos tarkastelussa painotetaan epävirallisten instituutioiden merkitystä taloudellisten edellytysten kehityksessä. Lainsäädännöllä pyrittiin luomaan edellytyksiä mahdollisimman esteettömälle ja vapaalle kaupankäynnille, mutta asenneilmapiirillä ja asenteilla oli oma vaikutuksensa taloudellisen vapauden toteutumiseen.

4. Epäviralliset instituutiot

4.1 Epävirallisten instituutioiden merkitys kenkäalan kehityksessä

Teollisuuden kehittyminen monenlaisissa institutionaalisissa ympäristöissä on mahdollista. On kuitenkin selvä, että toiset yhteiskunnalliset ja oikeudelliset olot ovat aineellisen edistymisen kannalta parempia kuin toiset. 1800-luvun lopun poliittinen, taloudellinen ja yhteiskunnallinen tilanne oli monella tapaa jopa ristiriitainen. Tämä näkyi paitsi poliittisessa kädenväännössä myös taloudellisissa ratkaisuisissa. Kenkäalalla käsityöstä teollisuuteen siirtyminen 1800- ja 1900-luvulla oli hidas prosessi. Taloudellisen kehityksen ja taloudellisten ratkaisujen ymmärtäminen vaatii myös asenteiden kartoitusta itse käsityöläisten ja kenkäalan ihmisten keskuudessa.

---

¹⁰⁹ Katso Loikkanen & Pekkarinen & Vartia 2002.

¹¹⁰ Vrt. Suomen taloushistoria 2, 53–54 ja Hjerpppe 1981, 223.

¹¹¹ Rasila 1984, 17; Hjerpppe 1981, 220.

Teollistumisen yhteydessä puhutaan liberaalin kehityksen ja teknologisen kehityksen merkityksestä.¹¹² Teollistumisen tarkastelu on usein liitetty modernisaatioon, joka on nähty kokonaisvaltaisena prosessina, jossa kaikki yhteiskunnalliset ilmiöt olisivat suhteessa maan teollistumistasoon. Esimerkiksi Hannu Soikkanen on esittänyt ajatuksen vanhan ja uuden yhteiskunnan rinnakkaiselosta. Sääty-yhteiskunnan arvojen säilyminen takasi säätyläisille aseman myös uudessa yhteiskunnassa, vaikka säätyvaltiopäivät eivät pyrkineet aktiivisesti säilyttämään sääty-yhteiskuntaa vaan olivat institutionaalinen jäännös menneiltä ajoilta.¹¹³ Soikkasen näkemys asettaa modernisaation prosessin kokonaisvaltaisuuden uuteen valoon. Samalla myös neoklassinen rationaalisuuskäsitys joutuu uudelleenpunnittavaksi.

Uuden institutionaalisen taloushistorian teorian valossa päätökset ovat ensisijaisesti kulttuurisidonnaisia ja kiinni yksilöiden henkilökohtaisesta kokemusmaailmasta. Taloudelliset toimijat joutuvat alttiiksi oman elinympäristönsä arvomaailmalle ja pyrkivät aktiivisesti vaikuttamaan instituutioihin. Käyttäytymisessä on moraalinen puolensa, kun ihminen joutuu tunnistamaan velvollisuudet muita kohtaan. Tämä tarve syntyy sosiaalisessa ympäristössä, suhteessa muihin ihmisiin. Tässä suhteessa ihmisen rationaliteetti pelkää oman edun tavoittelijana on rajallista ja erittäin sidoksissa yhteiskunnan kulttuuriin.¹¹⁴ Siirtymiseen ammattikunnista vapaan toiminnan ympäristöön vaikutti myös se, että tuotannolla ja taloudellisella kasvulla oli ollut säätyajan aikana kenkätuotannossa sivurooli. Pääasia oli ollut työ ja yhteiskunnallinen asema. Suutarien vaikea ymmärtää, että taloudellisen toiminnan ja ammatin harjoittamisen tulisi vastedes pohjautua kilpailuun ja tuottavuuden tehokkuuteen.

Epäviralliset instituutiot ohjaavat yksilöä ja heidän kauttaan myös erilaisia organisaatioita sisäistettyinä kulttuurisina arvoina ja normeina. Asenteet ja arvot ovat persoonallisuuden kulttuurisia elementtejä. Ideologiat voidaan nähdä siis olevan joukko mielipiteitä, asenteita ja uskomuksia, jotka muodostavat rakenteellisen kokonaisuuden, johon yksilö tai ryhmä voi perustaa toimintansa. Asenteiden ja ideologioiden purkaminen johtaa vääjäämättä yleisen kulttuurisen tilanteen pohdintaan kulloisenakin aikana. Seuraavaksi Käsiyö ja tehdasyhdistyksiä tarkasteltaessa voidaan huomata, että asenteet aiheuttavat sosiaalisesti merkittävää käyttäytymistä. Ne voidaan nähdä pääasiassa opittuina,

---

¹¹² Katso esim. Hjerppe 1990, 19.

¹¹³ Soikkanen 1981, 434–436, 447.

¹¹⁴ Hjerppe 2003, 260–261.

yleistyneinä toimintatapoina ja ennakkoluuloina, jotka liittyvät uuden yhteiskunnallisen tilanteen tuomaan uhkaan.¹¹⁵

4.2 Käsityö ja tehdasyhdistykset

Ensimmäiset modernit ammattiyhdistykset syntyivät Englannissa 1800-luvun alussa osin vanhojen kiltta-ammattikuntien perinteisiin pohjautuen. Alkuun ammattiyhdistykset olivat usein työnantajien kiivaasti vastustamia ja valtiovallan kieltämiä järjestöjä, niinpä niiden toiminnassa oli salaseuramaisia piirteitä. Suhtautuminen teollisuuteen ja teollisesti tuotettuihin tuotteisiin heijastaa myös suomalaista varsin myöhäistä urbanisoitumista. Esimerkiksi Keski-Euroopassa teolliselle kengälle oli kysyntää suurissa kaupungeissa niihin jo varhain syntyneen tehdastyöväestön keskuudessa.

Suomessa ammattikunnat säilyttivät asemansa pitkälle 1800-luvun loppuun. Ammattikunnat myönsivät kisälli ja mestarikirjoja käsityöläisille ja valvoivat myös töiden suoritustapaa, hintojen määrittelyä ja vapaata kilpailua rajoittamalla ammattikuntaan kuuluvien mestarien määrää. Vaikka ammattikunnat ja opinnäytepakko lakkasivat olemasta vuoden 1868 elinkeinoasetuksella, oli ammatinharjoittajan kuitenkin hankittava lupa ammatin harjoittamiseen. Toisinaan kaupungeissa vaadittiin myös porvarioikeudet. Asetuksen hankalat lupakäytännöt ja sangen kalliit maksut herättivät kuitenkin närää. Niinpä vuoden 1879 asetuksella nämäkin vaateet poistettiin.¹¹⁶ Elinkeinolaki ei enää taannut elinkeinon harjoittajille taloudellista ja poliittista erityisasemaa. Suomen poliittinen järjestelmä säilyi kuitenkin nelisäätyisenä ja kollegiaalisena. Sääty-yhteiskunta alkoi sisältäpäin muuttua ”liberaaliksi” kansalaisyhteiskunnaksi. Uudistukset laajensivat sääty pohjaa ja yhteiskuntaan muodostui erilaisin varustettuja sääty- ja ammattikorporaatioita, joita myös Käsityö- ja tehdasyhdistykset olivat. Liberaalit vaatimukset yksilöllisyydestä vaikuttivat myös kielikysymyksen syntyyn ja kansanvalistustyöhön.¹¹⁷

Useimmat käsityö- ja tehdasyhdistykset perustettiin 1868–1870. Esimerkiksi Helsingin käsityö- ja tehdasyhdistys perustettiin 1868, mutta aktiivisesti sen toiminta käynnistyi vasta 1870-luvulla, kun yhdistys asetti komitean 1871 pohtimaan sitä oliko kauppa- ja elinkeinolaki todella täyttänyt

¹¹⁵ Borg 1980, 1–2.

¹¹⁶ Von Wright-Kekkonen 1939, 13.

¹¹⁷ Rommi 1964, 21.

tarkoituksensa. Komitean työn tuloksena oli pitkä mietintö, joka annettiin valtiopäivämiehille vuoden 1872 valtiopäivillä. Mietinnössä huomauttiin muun muassa, että 1868 elinkeinoasetuksen määrittelemä ero käsityön ja tehtaitten välillä oli käytännössä tarpeeton.¹¹⁸

Käsityö- ja tehdasyhdistykset olivat periaatteellisesti kaikille avoimia, mutta esimerkiksi Tampereella ei 1881 käsityö- ja tehdasyhdistykseen haluttu teollisuudenharjoittajia, jotka käyttivät luonnonvoimilla käytettäviä koneita. Koneellisten verstaitten pitäjät sitä vastoin olivat tervetulleita.¹¹⁹ Uusi tilanne, jossa vanha ”teollisuus” ja uusi teollisuus olivat rinnan, aiheutti konflikteja ja poliittista jännitettä. Vanhojen privilegioiden poistuttua käsityö- ja tehdasyhdistykset alkoivat jopa kampanjoida teollisuustuotteita ja teollista työtä vastaan. Yksittäisen suutariyrittäjän oli vaikea itse ajaa omia etujaan. Käsityö- ja tehdasyhdistykset olivat yleisesti hyväksytyt foorumi. Sen puitteissa yksittäinen yrittäjäkin sai äänensä kuuluviin. 1800-luvun lopussa perustetut kenkätehtaat olivat organisaatioina ja taloudellisina vaikuttajina jo huomattavampia.

1800-luvun lopun murrosvaiheeseen liittyy myös kohoava, ja toki yhä jatkuva, kansalaisjärjestöjen ja kansalaisliikkeiden muodostaminen, jotka ovat demokraattisen kansalaisyhteiskunnan perusteita. Myös työväenliike on tällainen 1800-luvun lopun kansanliike, joka takasi yhteiskunnan demokraattista toimintaa. Käsityö- ja tehdasyhdistykset voidaan hahmottaa helposti osaksi työväenliikkeen varhaista kehitystä, koska niiden toiminta on ollut keskeistä ammattiyhdistysten muodostamisessa 1900-luvun alussa. Vaikka käsityöläiset usein vastustivatkin teollisuutta ja elinkeinouudistuksia, ymmärrystä saivat yleiset demokratiapyrkimykset muuten.

Työväenliike olikin vielä 1800-luvulla sivistyneistön johtama. Työläisiä haluttiin sivistää, kasvattaa ja kehittää, jotta he voisivat täyttää paikkansa fennomaanisessa rintamassa. Suomessa työväenluokan synty näytti noudattavan klassista kaavaa, jossa kapitalistinen teollistuminen synnyttää palkkatyöväen, joka asemansa puolustamiseksi ryhtyy vastarintaan vallanpitäjiä vastaan. Suomessa kapitalismi synnytti varsin rajallisen palkkatyöväen, joka ei edes kokenut kapitalismia uhkaksi. Työväestö alkoi organisoitua tullakseen osaksi yhteiskuntaa eikä kumotakseen sen. Haluttiin kumota vain sääty-yhteiskunnan aikainen eriarvoisuus. Työväenliike oli tapa omaksua kansalaisuusajattelu ja

---

¹¹⁸ HKTY pkt 1871–1872.

¹¹⁹ Murros 1943, 181, 188–189.

kansallisvaltiollistuminen; ei vastustaa kapitalistista sortoa.¹²⁰ Ideologioilla halutaan liian usein peittää yhteiskunnalliset alistussuhteet, kun murroksiin liittyvät ristiriidat halutaan nähdä vain uuden kamppailuna vanhaa vastaan. Kriittinen historiantutkimus sisällyttää ideologiset operaatiot tutkimukseen, jotta tulkinnot eivät jäisi myötäilemään niitä.¹²¹ Liberalismin tuoma ”vapaus” voidaan nähdä myös tässä valossa.

4. 3 Käsityö vastaan teollisuus

Suomalaisen yhteiskunnan murros sääty-yhteiskunnasta luokkayhteiskunnaksi ei ollut kivuton ainakaan suutareille, ja käsityöläiset kokivat yleisesti uuden tilanteen huonoksi. Liberaalit talouden uudistukset vaikuttivat yhdessä teollistumisen kanssa sääty-yhteiskunnan privilegioihin tottuneisiin käsityöläisiin ja heidän taloudellisiin mahdollisuuksiinsa. Sääty-edustuksen purku ja äänioikeuden sitominen taloudelliseen asemaan johti monien vähävaraisten käsityöläisten aseman ja poliittisten oikeuksien kaventumiseen. Yhdistykset olivat voimattomia elinkeinouudistuksen luomalle tilanteelle, mutta yrittivät vaikuttaa lain soveltamiseen ainakin käsityöammattien kohdalla. Yhdistykset pyrkivät vaikuttamaan yleiseen asenneilmapiiriin, mutta myös poliittisiin päättäjiin. Tämä johtaa pelkästä markkinoiden tarkastelusta jo huomattavasti monimutkaisempaan sosiaaliseen ja institutionaaliseen kontekstiin.¹²²

Sääty yhteiskuntaan käyttäytymiskoodit olivat selkeästi toimintaa ohjaavia. Uudenlainen vapaus ei sopinut vanhoihin koodeihin. Lainsäädännön kehityksestä huolimatta Suomessa esimerkiksi virkamiehet, yliopistoeliitti ja porvarillinen puolue-eliitti sekä keskushallinto vastustivat liian nopeaa modernisaatiota.¹²³ Myös kansallisromanttinen katsantokanta asetti suuren arvon maaseudulle ja alkutuotannolle. Maaseudulla oli keskeinen rooli metsäteollisuuden raaka-aineiden hankinnassa.¹²⁴ Modernisaatio ei ole toteutunut vain uuden ja modernin varassa vaan pukenut myös uutta vanhan ja pysyvän asuun. Pauli Kettunen on tähdentänyt, ettei modernisaatio ole merkinnyt vain vanhan korvaamista uudella, nykyisen erottumista entisestä tai tämän hetken voittoa pysyvästä. Modernisaation tutkiminen edellyttää ilmiön tutkimista uuden ja vanhan, nykyisen ja entisen, hetkellisen ja pysyvän

¹²⁰ Pasi Saukkonen internetosoite <http://www.valt.helsinki.fi/vol/spj/yhteiskunta/>

¹²¹ Kettunen 1997, 8–9.

¹²² North 2005, 23–25.

¹²³ Tiihonen 1996, 413.

¹²⁴ Michelsen 1999, 128–129.

vastakkainasettelujen kautta.¹²⁵

Modernisaatio ja teollistuminen nostivat esiin uusia uhkia. Sosiaaliset kysymykset muokkasivat vaatimuksia ja asenteita talouspolitiikkaa kohtaan 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa. Poliittinen kenttä oli 1800-luvun lopulla selkeimmin jakaantunut niihin, jotka halusivat ehkäistä yhteiskunnallisten epäkohtien syntyä rajoittamalla taloudellista elinkeinovapautteen perustuvaa vapautta ja niihin, jotka halusivat korjata syntyneet ongelmat sosiaalipoliittisin keinoin. Suutarit on helposti asetettavissa ensimmäiseen kategoriaan. Sosiaalireformatorista eli vapauden rajoittamista ajavaa linjaa, edusti muun muassa kansataloudellinen yhdistys, mutta myös Yrjö-Koskinen. Toinen suuntaus oli marxilainen sosialismi, jonka työväenliike otti ohjenuorakseen. Näin Suomessa oli kolme toisistaan eroavaa talouspoliittista aatesuuntaa: liberalistinen, sosiaalireformistinen ja sosialistinen. Tilanne kärjistyi vähitellen, kun työnantajat olivat lähempänä liberalismia, joka vaati mahdollisimman suurta yrittäjän vapautta. Työntekijät puolestaan järjestäytyivät sosialistiseksi puolueeksi.¹²⁶ Käsityö- ja tehdasyhdistykset näyttävät puristuvan tässä tohinassa sosiaalireformistiseen siipeen, mutta perustivat vaatimuksena jokseenkin eri lähtökohtiin kuin esimerkiksi vanhasuomalaiset.

Yrjö-Koskinen katsoi, että sosialismia vastaan oli käytävä sen omin aseina. Tiettyjä sosialismin ja liberalismien näkemyksiä sekä uusi luokkarakenne oli omaksuttava. Sosiaalisten kysymysten esiinmarssi 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun poliittisessa kentässä merkitsivät myös talouspoliittisia vaatimuksia. Sosiaaliset ja kulttuuriset perustelut vaatimuksille talouspolitiikan muuttamiselle erosivat käsityö- ja tehdasyhdistysten puhtaasti taloudelliselle pohjalle perustuneisiin vaatimuksiin. Toki käsityö- ja tehdasyhdistyksetkin ajoivat sosiaalisten ongelmien poistamista, mutta puhtaasti omista käsityöyrittäjyyttä korostavasta lähtökohdastaan. Käsityöläiset korostivat teollisuuden tuomaa kurjuutta, joka kulminoitui teollisuusvastaisuutena. Myös Euroopassa teollista tuotantotapaa vastustettiin juuri käsityöläisten taholta ja usein jopa samoilla argumenteilla kuin Suomessa.

Käsityö- ja tehdasyhdistyksissä asioita lähestyttiin usein paljon maanläheisemmin ja käytännön näkökulmasta. Helsingin käsityö- ja tehdasyhdistyksessä noustiin 1800-luvun lopulla vaatimaan ammatillisen osaamisen turvaamista ja muutoksia ammattikuntalakiin. Suutarien ammattiyhdistys oli

---

¹²⁵ Kettunen 1997, 8.

¹²⁶ Ahvenainen & Pihkala & Rasila 1982, 16–17.

suorempi ja haukkui teollisesti tuotettuja kenkiä ala-arvoisiksi. Teollisuuden tehokkuuden ja suhteellisesti halvempien tuotteiden suivaannuttamat käsityöläiset olettivat automaattisesti, että suomalainen työ voittaisi ulkomaisen, vaikka käsityöllä oli vaikeuksia selvitä kilpailussa. Ammattitaidottomuuden nimissä vaadittiin tullikorotuksia suojaamaan suomalaisia tuotteita ulkomaiselta kilpailulta. Lisäksi esimerkiksi suutarit epäilivät ihmisten kykyä arvioida teollisuustuotteiden laatua. ”Alempilaatuinen työ todella haitata täydellisemmälle työlle, siten, että keinoilijat saavat suuremman rahavoiton teoksillaan ja kansa ei usein tajua arvostella tavaraa ja raaka-aineen kunnollisuutta, kun vaan muoto on kohdallaan ja pinta hyvin muokattu.”¹²⁷ Pyrkimykset vaikuttaa nimenomaan virallisiin instituutioihin eli lainsäädäntöön kertovat paitsi käsityöläisten asenteista myös siitä, että käsityöläiset uskoivat tulevansa näin kuulluksi. Heidän asemansa oli aina ollut turvattu ja heidän äänensä oli aiemmin kuulunut.

Käsityöläisten asenteissa oli huomattavissa selkeää optimismia ja uskoa käsityön aseman säilymiseen. ”Kieltämätön tosiasia on se, että Suomen käsityöteollisuus voi tyydyttää oman kansansa tarpeita, vaikkakin sillä on tulevaisuudessa useissa ammateissa ulosvientiin hyvät edellytykset katsoen raaka-aineiden saantiin ja löytyviin luonnon voimiin.”¹²⁸ Helsingin käsityö- ja tehdasyhdistys osoitti sitkeän uskon käsityön aseman säilymiseen nimenomaan merkittävän tuotannollisena tekijänä. ”Teollisuuden kehitys tulee sen kautta (ammattitaidottomat miehet) suuresti ehkäistyksi ja että tätä sanomatonta vauriota tuottavaan asian tilaa ei voida muutoin auttaa kuin tarkoituksenmukaisesti ja voimakkaasti työskennellä ammattikehityksen uudistamiseksi.”¹²⁹ Teollisuuden uudistaminen nähdään tässäkin koneellisten verstaiden uudistamiseksi, ei tehokkaan suurteollisuuden luomiseksi. Tilannetta hankaloitti osaltaan myös ristiriitainen yhteiskunnallinen tilanne, kun suutarit ja muut käsityöläiset eivät hahmottaneet omaa paikkansa, eikä kenkäteollisuuskään ollut vielä kovin kehittynyttä.

Käsityö- ja tehdasyhdistyksissä pyrittiin ennen kaikkea vaikuttamaan lainsäädäntöön. Helsingin käsityö- ja tehdasyhdistys päätti kokouksessaan 1888 tuoda valtiopäivillä esille kysymyksen liittyen tulliasioihin ja parannusehdotuksia elinkeino- ja patenttisäädäntöön. Helsingin käsityö- ja

¹²⁷ Kertomus Lappeenrannan käsityöläis- ja tehtailijayhdistyksen 45-vuotistoiminnasta, 44–45; Laine- Juva & Änkö 1968, 46–47, 54.

¹²⁸ HKTY ptk, 16.1.1908.

¹²⁹ HKTY ptk. 21.1 1908.

tehdasyhdistyksessä noustiin 1880-luvun lopulla vaatimaan ammatillisen osaamisen turvaamista ja muutoksia ammattikuntalakiin. Kenkälän edustajat yrittivät vaikuttaa myös suoraan ihmisten asenteisiin, jolla uskottiin saavutettavan ihmisten luottamus. Esimerkiksi suutarit halusivat luoda ihmisille kuvan arvokkaammasta ja paremmasta käsityöstä. Suutarien ammattiyhdistys päätti 1800-luvun lopussa vedota ihmisiin Huvustadsbladetissa, että ihmiset muistaisivat velvollisuutensa kotimaista työtä kohtaan eivätkä käyttäisi tehdasvalmisteisia kenkiä.¹³⁰ Tässä yritettiin selkeästi vaikuttaa ihmisten asenteisiin. Ihmisiltä vei aikaa sopeutua tehdasvalmisteisiin kenkiin. Myös muita teollisuustuotteita vieroksuttiin alkuun. Samaan aikaan Aaltonen aloitteli toisaalla teollista kenkätuotantoa. Käsityöläiset ajoivat käsityön aseman parantamista ja käsityön aseman nostamista sen ansaitsemaan arvoon. Teollinen tuotanto haluttiin ajaa marginaaliin ja teollisuus esitettiin suurimpana uhkana kotimaisen käsityönä tehdyn kenkätuotannon uhkana. Jalkineollisuuden muodostumista tarkasteltaessa olisi hyvä kiinnittää huomiota suutarien suhtautumiseen teollisesti tuotettuun kenkään, koska monet 1900-luvun alun ensimmäisistä teollisuuden harjoittajat olivat suutarin koulutuksen saaneita.¹³¹ Jalkineollisuuden kehityksessä ennakkoluulottomuus, sinnikkyys, rohkeus ja nuoruus ovat olleet omiaan.

Helsingin käsityö- ja tehdasyhdistyksessä ja ainakin Lappeenrannan käsityö- ja tehdasyhdistyksessä mielipiteet olivat painottuneet selkeästi näkemykseen, etteivät 1800-luvun lopun elinkeinolain muutokset olleet ammattialan ja ammattilaisten etu. Vahingoksi käsityölle ja jalkinealalle nähtiin ammatin arvostuksen lasku, työn laadun laskeminen sekä tehdastyöstä johtuva totaalinen ammattitaidon huonontuminen.¹³² Elinkeinoalan katsottiin olevan syypää siihen, että ”Vähemmän kykeneviä tuli työhön kuin sieniä sateella.”¹³³ Päänvaivaa aiheuttivat myös nahkurit, jotka tekivät itse kenkiä ja ottivat vielä suutarin tavoin mitan asiakkaan jalasta. Suutarit syyttivät nahkureita laittomasta ammatinharjoittamisesta ja asia oli esillä Helsingin suutarien ammattiyhdistyksen kokouksissa vuosien 1892–1895 aikana.¹³⁴

¹³⁰ HSAY ptk. 21.2.1893.

¹³¹ Seppinen 1989, 34–36; Raevuori 1971, 58–59.

¹³² Lappeenrannan käsityöläis- ja tehtailijayhdistyksen 45-vuotistoiminnasta, 11–13.; Laine- Juva & Änkö 1968, 42.

¹³³ HSAY ptk 3.1.1897.

¹³⁴ HSAY ptk. 24.10 1892–1895.

Suutarin ammatin alennustilan katsottiin johtuvan siitä, että kouluttamattomat ryhtyivät harjoittamaan ammattia:

”Kaikissa niissä ammateissa, missä opinnäytettä ei ole suoritettu teollisuushaaroista on tullut toisen luokan tavaraa, joka ei ole hyödyksi ostajalle kun on ollut halpaa ja huonoa, eikä ole elättänyt tekijäänsä vaan aikaan saattanut tekijät velallisiksi, vararikkoisiksi ja kykenemättömiksi suorittamaan heille paikkakunnalta päälle pantuja ulostekoja, muuttavat paikasta toiseen ja viimein sulkenut heistä muutamia köyhäin hoitoon, kuntain armeliaisuuteen ja jopa vankilaan.”¹³⁵

Myös Lappeenrannan käsityö- ja tehdasyhdistyksessä pohdittiin helmikuussa 1886 ammatin rappiosta. ”Nykyinen elinkeinovapaus on huomattu kaikkialla vahingoittavan teollisuutta varsinkin työn huonouteen nähden sen kilpailun johdosta, kun epärehellinen ihmisluokka ja yhteiskunnan heittiöt ovat ottaneet ammatin keppihevosekseen ja ratsastavat sillä niin pitkälle kuin pääsevät.”¹³⁶ Kotimaisesta ”teollisuudesta” puhuminen on tässä merkinnyt verstaita ja tässä uskomusjärjestelmän taustalla on nähtävissä selkeä säätyaikainen ajattelu.

Viktor von Wright valittiin 1880 Helsingin yhdistyksen valtuutetuksi. Hän vaikutti jo ensimmäisen vaikutuskautensa aikana oppisopimusta, ammattikasvatusta koskevia aloitteita. Keskeisimmäksi kysymykseksi muotoutui kuitenkin työväenasia, jota hän yritti ajaa myös yhdistysten piirissä. Hänen toimensa valtuuston nuorentamiseksi epäonnistui ja hänet erotettiin valtuustosta. Hänet hyväksyttiin takaisin valtuustoon vasta kahdenkymmenen vuoden päästä. Helsingin työväenyhdistyksen perustamisessa v. Wrightillä on merkittävä osuus. Hän oli ulkomailla tehnyt havaintoja työväen kurjasta asemasta ja esitelmillään ja sanomalehtikirjoittelullaan muokkasi maaperää. Lisäksi yhdistyksen lukemattomien kurssien, luentojen ja tilastojen järjestäminen oli hänen aikaansaannostaan. Von Wright oli myös mukana ensimmäisissä ammattiyhdistyksissä ja saneli niiden hengen.¹³⁷

Käsityö- ja tehdasyhdistysten pyrkimykset koulusivistyksen levittämiseksi työntekijöiden ja oppilaiden

¹³⁵ Kertomus Lappeenrannan käsityöläis- ja tehtailijayhdistyksen 45-vuotistoiminnasta, 43–44.

¹³⁶ Kertomus Lappeenrannan käsityöläis- ja tehtailijayhdistyksen 45-vuotistoiminnasta, 55.

¹³⁷ Laine-Juva & Änkö 1968.

keskuuteen olivat ilmeiset. 1888 avattu käsityökoulu oli jäänyt oppilasmäärältään hyvin vähäiseksi. Vuonna 1892 kysymys ammattikoulujen perustamisesta otettiin yhdistyksessä käsiteltäväksi. Erityinen komitea oli valmistellut asiaa, mutta samaan aikaan teollisuushallitus oli valmistellut teollisuuskouluja koskevaa uudistusta, joka mahdollistaisi ammatillisten tietopuolisten erikoiskurssien järjestämisen teollisuustyöntekijöille varsinkin paikkakunnilla, jossa ei ollut teollisuuskoulua. 1898 oli valmisteltu uusi asetus alemmaa käsityökoulua varten valmis ja Helsingin käsityö- ja tehdasyhdistykseltä pyydettiin siihen lausunto. Asetus astui voimaan 1900. Keväällä 1908 ehdotti von Wright, että ammattiopetuskysymys otettaisiin koko laajuudessaan käsiteltäväksi ja yhdistys lähetti kirjelmän senaatille. Kirjelmässä toivottiin hallituksen asettavan komitean asian pohtimiseksi. Samana vuonna asetettiin komitea, jonka johtoon kutsuttiin von Wright.¹³⁸ von Wrightilla oli keskeinen asema juuri käsityö - ja tehdasyhdistyksissä sekä ammattiyhdistysten varhaisessa vaiheessa. Hän oli itse ”tehtailija” ja edusti useissa kysymyksissä uudempaa näkökulmaa. Esimerkiksi hän vastusti elinkeinolain muuttamista ja oli myös yksi keskeisistä ammatillisen koulutuksen puuhamiehistä.

Käsityö ja tehdasyhdistykset nostivat esille ongelmaksi taloudellisessa kilpailussa myös yrittäjien taloudelliset kyvyt. Käsityönharjoittajat eivät olleet halukkaita tai kykeneviä tekemään laskelmia siitä, mitä valmistettavat esineet tulevat heille maksamaan, mikä olisi ollut ensimmäinen edellytys kannattavan liiketoiminnan harjoittamisessa. Yhdistys ehdottikin, että valtuuston olisi ryhdyttävä toimenpiteisiin, joilla saataisiin ammattimiehille selväksi tämän asian tärkeys, joko kirjallisuuden tai esitelmien kautta.¹³⁹ Tämä oli omiaan vielä lisäämään käsityöläisten ahdinkoa.

Teollisuuden väistämätön tulo alettiin myöntää käsityö ja tehdasyhdistyksissä vasta 1900-luvun alussa. Vaikka koneita oli myös käsityöyrityksissä, ei koneellisessa tuotannossa päästy kunnolla edes alkuun. ”Rajaton määrä esineitä, jotka tuodaan ulkomailta, joka vuosittain nousee kymmeneen miljooniin markkoihin, sellaista teollisuutta, joka olisi kotimaassakin voitu valmistaa, jos olisi tarmokkaita ja kyllin kehittyneitä teollisuuden eri aloilla perehtyneitä ammattimiehiä ja heidän käytettävänänsä suurempia pääomia. Voidaksemme varustautua kilpailuun ulkomaan tehdasteollisuuden kanssa, jonka tuotteet nyt kaikkialla rehentelevät, vaaditaan paljon tarmoa ja ponnistusta, että niin monelle teollisuuden harjoittajalle kuin mahdollista hankitaan tilaisuutta pääsemään ulkomaille, siellä

¹³⁸ von Wright-Kekkonen 1939, 33–35.

¹³⁹ HKTY ptk. 1.10 1909.

hankkiakseen laveampia näköaloja tutkiakseen, mitkä voimat siellä vaikuttavat teollisuuden ripeään kehitykseen, tutustuakseen ulkomaan kehittyneempiin valmistustapoihin ja muihin ammattiin kuuluviin edistyspyrintöihin, ottamalla osaa siellä löytyviin ammattikouluihin ja opistoihin.”¹⁴⁰ Syyksi teollisuuden vähäiseen määrään ja käsityöläisten kyvyttömyyteen kilpailla nähtiin selkeästi tiedon puute.

Merkittävä vaikutus kenkäalan yleisessä taloudellisessa kehityksessä oli käsityöläisten asenteilla, kun käsityöläiset ajattelivat käsityön aseman parantamista ja käsityön aseman nostamista sen ansaitsemaan arvoon. Teollinen tuotanto haluttiin ajaa marginaaliin ja teollisuus esitettiin suurimpana uhkana kotimaisen käsityönä tehdyn kenkätuotannon uhkana. Jalkineteollisuuden muodostumista tarkasteltaessa olisi hyvä kiinnittää huomiota suutarien suhtautumiseen teollisesti tuotettuun kenkään, koska monet 1900-luvun alun ensimmäisistä teollisuuden harjoittajat olivat suutarin koulutuksen saaneita.¹⁴¹ Jalkineteollisuuden kehityksessä ennakkoluulottomuus, sinnikkyys, rohkeus, mutta nuoruus ovat olleet omiaan.

Käsityöläisten epäroivä asenne teollisuutta kohtaan oli nähtävissä esimerkiksi suutari ja myöhemmin kenkätehtailija Emil Aaltosen ajatuksissa. Hän sai varsin vanhanaikaisen koulutuksen suutariksi, mutta rakennutti ensimmäisen koneellisen verstaansa Hattulaan 1896. Vanhan polven suutarit pelkäsivät tehdasvalmisteisten kenkien yleistyvän ja jopa päättivät olla korjaamatta niitä. Aaltonen koki jonkinasteista syyllisyyttä tai oli ainakin puolustelukannalla, vaikka ymmärsi käsisuutarien olevan häviämässä kengän tekijöinä. Hän kirjoitti muistiin vuosisadan vaihteessa: ”Työntekijöitä oli aina työhön pyrkimässä ja tuotteilla kysyntää, joten en voinut vastustaa sen (tehdasrakennuksen) luonnollista kehitystä. Kun vielä uskoin sillä palvelevani yhteiskuntaa, yhteistä hyvää, erityisesti työttömyyden vähentämisessä.”¹⁴²

Emil Aaltosen luotsaama tehdas oli oiva esimerkki siitä, että yksilöiden ja käsityöläisten omalla kiinnostuksella oli merkitystä teollisuuden syntymisessä Suomeen. Aaltonen sai itse varsin perinteisen koulutuksen suutarinoppilaana ja kisällinä, mutta joutui käsittelemään teollisia kenkiä ja kiinnostui niiden rakenteesta sekä tuotantotavoista. Aaltosen kiinnostus ja erityisesti toimintaympäristön

¹⁴⁰ HKTY ptk, 16.1 1908.

¹⁴¹ Seppinen 1989, 34–36.

¹⁴² Seppälä 1987, 9.

tarkastelu on uuden institutionaalisen taloushistorian teorian mukaan yksi ihmisen käyttäytymistä selittävä tekijä. Ympäristön merkitys päätöksenteossa ei yksistään riitä vaan päätöksenteon lisäksi meidän tulisi savuttaa prosessi, joka muovaa toimijan subjektiivisen näkemyksen valinnan ongelmasta omassa toimintaympäristössään.¹⁴³ Aaltonen oli hyvin tietoinen käsityöläisten ja kenkääalan ihmisten asenteista. Toimiessaan Hattulassa ja ollessaan tekemisissä Venäjän armeijan teollisesti tuotettujen kenkien kanssa hän joutui punnitsemaan teollisen kengän mahdollisuuksia käytännössä.

Yleisesti käsityöläiset olivat sitä mieltä, että käsityön asemaa oli nostettava ja teollisuuden hyökkäykset estettävä. Vaikka teollisuuden tulo jo tiedostettiin, se haluttiin yhä vain ajaa marginaaliin. Teollisuus haluttiin esittää käsityön taloudellisen aseman suurimpana uhkana. Mieluisinta oli estää kotimaisen ”teollisuuden” joutuminen ahdinkoon. Yhteiskunnan murros ja luokkayhteiskunnan muotoutuminen näkyi siis hyvin esimerkiksi suutarien aseman muuttumisena. Suutarien ammattikunta jakaantui uuden elinkeinovapauden ja teollisuuden myötä selkeästi työläisiin ja toisaalta teollisuuden harjoittajiin. Ne jotka suutarina jatkoivat 1900-luvulla, joutuivat taipumaan teollisen kengän voittoon, mutta samalla lisääntynyt kenkien korjaustarve antoi monille suutareille leivän.

Suomessa käsityö- ja tehdasyhdistykset on perinteisesti laskettu osaksi työväenliikkeen historiaa, koska tehtailija von Wrightin johdolla pyrittiin puuttumaan juuri työväen suojaamaan asemaan. Monet käsityö- ja tehdasyhdistysten pohtimat kysymykset olivat keskeisiä juuri työväen järjestäytymisessä. Vuonna 1883 perustettiin ensimmäiset työväenyhdistykset ja tästä alkanutta vaihetta työväenliikkeessä kutsutaan wrightiläiseksi työväenliikkeeksi.¹⁴⁴ Wrightin ajama työväen suojaamaan aseman korostaminen oli selkeästi myös ammattikunta-aikaista ajattelua. Työntekijän ottaminen työnantajan ”suojeluun”, merkitsi myös tämän suhteen selkeää alisteista suhdetta. Uusi luokkaetuihin perustuva taistelu v. Wrightille niin suurta poikkeamaa hänen ihanteistaan, että hän erosi tehtävistään Helsingin työväenyhdistyksen johdossa 1894. Kuultuaan Helsingin työväenyhdistyksen liittymisestä työväenpuolueeseen 1889 hän vetäytyi kokonaan työväenliikkeestä 1899. Näin päättyi myös yhteistoiminta käsityöläisten ja työväenyhdistysten välillä, vaikka ammattiyhdistyksissä välityksellä se vielä jatkui.¹⁴⁵ Kiintoisa on käsityö- ja tehdasyhdistysten pyrkimykset moraalisaateluun. Tarkoitus on vaikuttaa ihmisten yhteiskunnallisia suhteita ja instituutioita koskeviin arvoihin, asenteisiin ja

¹⁴³ North 1990, 22–23.

¹⁴⁴ von Wright- Kekkonen 1939.

¹⁴⁵ Laine- Juva & Änkö 1968, 10, 12, 113.

uskomuksiin. Moraalisääntely on liitetty erityisesti valtionmuodostukseen ja esimerkiksi työväenliikkeeseen. Moraalisääntelyn tarkoituksena on luoda uusi kurinalainen, sivistynyt ja asioistaan huolehtiva työmies¹⁴⁶. Tämän työväenliikettä leimannut ajattelu voidaan kuitenkin johtaa jo aikaan ennen työväenliikkeen syntyä

von Wrightin ajattelussa korostui sääty-yhteiskunnan ja säädellyn talouden linja. Hän oli toiminut säätyvaltiopäivillä ritariston ja aateliston edustajana vuodesta 1882. Hän oli työväen- ja sosiaalipoliittisten kysymysten erikoistuntija. Työväenlainsäädäntö syntyi niinä vuosina, joina hän toimi valtiopäivillä. Talousvaliokunnassa hän toimi 1905–1906. Työväenkysymysten ohella hän toimi myös käsityöläisten äänitorvena aktiivisena. Kuitenkin vielä 1904–05 valtiopäivillä, vuotta ennen yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta, käsityö- ja tehdasyhdistykset esittivät tehtailija von Wrightin johdolla muutoksia elinkeinolakiin. Se olisi luonut koko elinkeinoelämän perustan uudelleen. Ainakin Helsingin käsityö- ja tehdasyhdistyksessä puhe elinkeinolakien muuttamisesta loppui 1904 vuoden jälkeen. Se johtui ehkä yhdistyksen muuttumisesta puhtaaksi pienyrittäjien työnantajajärjestöksi 1910-luvulla.¹⁴⁷

Käsityö- ja tehdasyhdistysten toiminta nimenomaan käsityön etuja ajavana korostui. Oli kyseessä sitten esitetyt näkemykset käsityön tilasta ja siihen vaikuttaneista syistä tai teollisuudesta esitetyt uhkakuvat, oli Helsingin käsityö- ja teollisuusyhdistyksillä keskeinen rooli. Vielä 1880-luvulla voidaan nähdä voimakkaana näkemys teollisuuden suoranaisestä rappiollisesta vaikutuksesta maan perinteisille kunniakkaille ammattialoille sekä ajatus käsityön mahdollisuudesta säilyttää asemansa kenkätuotannossa toimintaa tehostamalla.

Käsityö- ja tehdasyhdistysten kokouksissa keskeiseksi nousivat elinkeinolaki, tullikysymykset ja koulutus. Ensin käsityö- ja tehdasyhdistykset kääntyivät ehdotuksineen valtiopäivien puoleen, mutta sääty-edustuksen merkityksen vähennyttyä käännettiin yhä useimmin teollisuushallituksen, senaatin tai sen eri komiteoiden puoleen. Käsityö- ja teollisuusyhdistykset joutuivat myös pohtimaan oman poliittisen ja ammatillisen edustuksensa uudelleen. Yleisissä teollisuudenharjoittajain kokouksissa päätettiin yhteisen edustuselimen muodostamisesta, joka voisi paremmin toimia yhdistysten äänitorvena.

¹⁴⁶ Ruonavaara 1998, 44–46.

¹⁴⁷ Laine- Juva & Änkö 1968, 14–15, 123–124.

Vaikka käsityöläiset olivat eri ammattiryhmien välillä tehdyn vertailun mukaan alimmassa tuloryhmässä ja tehtailijat ylimmässä¹⁴⁸, ei suutarien pyrkimyksiä 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa voida nähdä vain oman taloudellisen edun tavoitteluna. Jalkinealalla puhuttiin työstä ja työn arvon säilyttämisestä ja keskustelussa on nähtävissä myös puhtaasti arvoihin pohjautuvat pyrkimykset: mielipiteitä, asenteita ja uskomuksia, jotka muodostavat rakenteellisen perustan yksilön tai ryhmän toiminnalle. Suutarien arvoyhtenäisyyden takaavana uskomusjärjestelmänä voidaan helposti pitää 1800-luvun lopun käsitystä siitä, että suutarin työn arvo kärsisi vapaasta kilpailusta.

Käsityö ja tehdasyhdistysten ajama linja ei näytä niin oudolta ja vanhanaikaiselta, jos tarkastelua laajennetaan. Suomessa myös esimerkiksi virkamiehet, yliopistoeliitti ja porvarillinen puolue-eliitti sekä keskushallinto vastustivat liian nopeaa modernisaatioita.¹⁴⁹ Kansallisromanttinen katsantokanta asetti suuren arvon maaseudulle ja alkutuotannolle. Maaseudulla oli keskeinen rooli metsäteollisuuden raaka-aineiden hankinnassa. Nämä vaikuttivat yhdessä Suomen modernisaatioon. Suomi jäi jälkeen esimerkiksi Ruotsista jälkeen 30 vuotta, mutta jos vertailukohdaksi otetaan koulutus ja naisten asema Suomi nousee aivan kärkipäähän.¹⁵⁰

4.4 Suutarien ammattiyhdistykset

Käsityö ja tehdasyhdistyksiä kielteisemmin teollisuuden tuomaan kilpailuun suhtautuivat suutarit. Suutarien enemmistö vastusti voimakkaasti elinkeinovapautta. Oli käynyt ilmi, että jotkut nahkurit jopa tekivät itse kenkiä kuten suutarit ja ottivat jalasta suutarin tavoin mitat. Tätä kutsuttiin laittomaksi ammatinharjoittamiseksi. Asiaa puitiin useaan otteeseen vuosien 1892–1895 aikana, mutta sitten asia jäi. Myös kenkiä myyvät nahkurit aiheuttivat närää. Tällaisilta nahkureilta ei tulisi ostaa edes nahkaa.¹⁵¹ Samalla suutarien ongelma oli kuitenkin pula laadukkaista nahoista. Pohdittiin voitaisiinko tuoda ulkomailta nahkaa, kun kotimaasta puuttui. Tässä yhteydessä pohdittiin yleisesti mahdollisuuksia tuoda tavaroita.¹⁵²

¹⁴⁸ Laine- Juva & Änkö 1968, 54.

¹⁴⁹ Tiihonen 1996, 413.

¹⁵⁰ Michelsen 1999, 128-129.

¹⁵¹ Helsingin suutarien ammattiyhdistyksen yleisen kokouksen pöytäkirja 24. 10 1888, TA, Helsingin jalkinetyöntekijöiden ao 10, kansio 2; Helsingin suutarien ammattiyhdistyksen johtokunnan kokous pöytäkirja 24.10 1892–1895, TA.

¹⁵² HSY pkt 27.1 1890.

Suutarien suurimmaksi ongelmaksi nostettiin 1890 nahan huonon laadun lisäksi halpatuonti. Kenkäteollisuutta vastaan yritettiin nousta vaikuttamalla heikentävästi ulkomaisen kengän tuontiin liittoutumalla samaan rintamaan, joka nostaisi tehdaskenkien korjaamishintoja.¹⁵³ Suutarit yrittivät taistella teollisuustuotantoa vastaan. Teollisesti tuotettuja kenkiä tuotiin 1800-luvun lopussa yhä enemmän Suomeen, mutta juuri suutarit asettivat niiden laadun hyvin kyseenalaiseksi ja ihmisten tehdasvalmisteisten kenkien käyttö asetettiin velvollisuuksien laiminlyömiseksi kotimaista työtä kohtaan. Ihmisten tehdasvalmisteisten kenkien käyttö leimattiin ihmisten velvollisuuksien laiminlyömiseksi. Lisäksi ammattialan kurjasta tilanteesta syytettiin ihmisiä, jotka tekivät vahvoista lapsistansa seppiä ja heikoista suutareita.¹⁵⁴ Kilpailun rajoittamisen nimissä perättiin 1900-luvun alussa maalta tulevilta suutareilta sitä, että heidän olisi kysyttävä ammattiyhdistykseltä onko kaupungissa tarvetta ammattilaisilta ennen kuin tulevat sinne hätää kärsimään.¹⁵⁵

Suutarien negatiiviset asenteet teollisuutta kohtaan näkyivät suhtautumisessa työläisiin teollisuudessa, teollisuustuotteita myyviin kauppiaisiin. Kukaan, joka oli teollisuuden kanssa tekemisissä, ei ollut saanut alalla kunnolla oppia, eikä näin ollen voinutkaan ymmärtää laadukkaiden töiden päälle. Suutarit esittivät myös 1800-luvun lopulla, mutta myös 1900-luvun alussa lainsäädännöllisiä uudistuksia suojamaan kotimaista käsityötä. Keinoja tullien korottamiseksi mietitään niin Helsingissä kuin Tampereella suutarien ammattiosaston kokouksissa.¹⁵⁶

Vuonna 1895 alettiin kokouksissa kysellä, olisiko ammattialalla jotain opittavaa ulkomailta. Samalla tärkeäksi ulkomaille matkustaminen, jos aiottaisiin kestää mukana kilpailussa. Oli saatava oppia ja monimutkaisempaa kehitystä ammattialasta. Syyksi matkustelun vähäisyyteen arvioitiin varallisuuden puute. Tässä kohtaa syy vieritetään hallituksen niskoille, joka ei ole kunnioittanut jalkinealaa matkarahojen annolla, vaikka kyllä toisille ammattikunnille on annettu.¹⁵⁷

---

¹⁵³ HSY kokous 2.12.1888.

¹⁵⁴ HSY johtokunnan kokouksen pöytäkirja 21.2 1893; HSY kokouspöytäkirja 6.12 1896; sayn kokouspkt 3.1.1897.

¹⁵⁵ 1901–1902 HSY toimintakertomus; HSY kuukausikokous 22.5 1904;

¹⁵⁶ HSY pkt 9.3 1890; Tampereen suutarien ao:n kokouksen pkt 12.1 1890, TA, Treen jalkinetyöntekijöiden ao 6:en arkisto, kansio 2.

¹⁵⁷ HSY yleisen kokouksen pkt 2.12.1895.

4.5 Teollisuusharjoittajain yleiset kokoukset ja teollisuusvaltuuskunnan keskuskomitea

4.5.1 Yleiset teollisuudenharjoittajain kokoukset

Suomen yleiset teollisuudenharjoittajain kokoukset olivat käsityö- ja tehdasyhdistysten valtakunnallinen ”aivoriihi”, jonne kokoonnuttiin pohtimaan yhteisiksi koettuja asioita ja ongelmia sekä niiden vuoksi mahdollisesti tarvittavia toimia. Kokouksissa muotoiltiin yhteiset tavoitteet ja päätettiin toiminta tavoitteisiin pääsemiseksi. Käsityö- ja tehdasyhdistysten toiminnassa oli nähtävissä jo ammattikunta-ajalta periytyvää ajallista jatkuvuutta, vuorovaikutusverkosto ja voimakas käsitys meistä. Rakenteita ovat niitä yksilön valintoihin vaikuttavat ulkoiset ja sisäiset yhtenäiset kategoriat, jotka tavalla tai toisella jäsentävät kyseiseen kategoriaan kuuluvien henkilöiden valintoja. Esimerkkinä tässä ovat sosioekonomiset ryhmät.¹⁵⁸

Suomen teollisuuden harjoittajain kokouksissa 1868–1915 pohdittiin aktiivisesti paitsi käsityön ja teollisuuden asemaa, myös talouspoliittisia kysymyksiä niin kotimaassa kuin myös kansainvälisessä kaupassa. Kaikkiaan teollisuuden harjoittajat kokoontuivat tuona 15 kertaa.¹⁵⁹ Tärkeimmiksi teemoiksi nousivat elinkeinovapauden periaate ja sen soveltaminen, suhde valtiovaltaan, suurteollisuus, ammatillisen kasvatuksen, koulutuksen järjestäminen ja kilpailun rajoittaminen. Osallistuminen kokouksiin oli innokasta ja jokaisen paikkakunnan arvossapidetyimpien ammattien ja teollisuuden harjoittajia ja yhdistystensä toimeliaimpia jäseniä.

Ensimmäinen Suomen teollisuuden harjoittajain kokous pidettiin Helsingissä 1876 yleisen teollisuusnäyttelyn yhteydessä. Siihen otti osaa 95 teollisuudenharjoittajaa ja kokousta johti professori Leo Mechelin. Jo tällöin esille nousi kysymys ammatillisesta osaamisesta ja sen alenemisesta. Keskeiseksi syyksi tähän esitettiin elinkeinon harjoittamisen vapautta, jota tulisi rajoittaa. Liikkeenharjoittajan olisi esitettävä osaamisesta kisälli- tai mestarikirja. Kokouksessa keskusteltiin myös ulkomaisesta tiedosta ja neuvoista, joilla voitaisiin ammatikasvatusta edistää. Ajatus opiskelusta ulkomailla kuitenkin tyrmättiin Lappeenrannan, Sortavalan, Savonlinna ja Raahen yhdistysten taholta toteamalla, että muiden maiden olot olivat semmoiset, ettei niiden ajatuksia voisi Suomessa soveltaa.

---

¹⁵⁸ Saari 2006.

¹⁵⁹ von Wright- Kekkonen 1939.

Kokouksessa kuitenkin ehdotettiin, että tuotaisiin ulkomailta malliksi valmisteita, jotka ovat osoittautuneet tarkoituksenmukaisiksi. Nuorempien työntekijöiden olisi myös päästävä ulkomaille oppiin ja kehittymään ammatissa.¹⁶⁰

Työntekijöiden sivistyksellisen rappion katsottiin johtuvan vuoden 1868 työvälle annetusta vapaudesta, joka on heikentänyt työntekijän ja työnantajan välistä suhdetta. Lisäksi kokouksessa todetaan, ettei elinkeinovapaus ole tuonut mitään hyötyä vaan päinvastoin. Toisaalta kokouksessa esitettiin, että kouluopetuksella voitaisiin vaikuttaa tilanteen paranemiseen. Tämän ajatuksen mukaan ammattiin harjoittamisen vapautta olisi rajoitettava niin kauan ennen että kouluopetus ehtisi vaikuttaa ammattitaidon varmistamiseen.¹⁶¹ Kunnollisen työläisen ihanne ja sen pedagogisointi näyttäytyy moraaliprojektina, jossa valistamalla työläistä pyrittiin muuttamaan elämäntapoja. Porvarillisten arvojen ja tapojen hyväksyminen nostettiin aseeksi työväen aseman parantamisessa.¹⁶²

Yhdistysten asenteissa ja arvoissa voidaan nähdä monia yhtymäkohtia myös politiikan kysymyksiin. Esimerkiksi 1800-luvun suuri kiistakapula kielikysymys oli esillä teollisuudenharjoittajien kokouksessa Tampereella 1881. Suomenkieliset Raahe ja Käkisalmi vaativat ruotsinkielen hylkäämistä käsityöläisten- ja teollisuudenharjoittajien keskuudessa. Uusikaupunkilaiset ja Uuskaarlepyyn edustajat kuitenkin olivat sitä mieltä, että jokainen itse päättäköön mitä kieltä käyttää. Kokous kuitenkin päättyi kannattamaan isänmaallisuuden ja kansallisarvon nimissä suomenkielen käyttämistä mahdollisimman yleisesti, jottei suomalaisia nähtäisi enää raakoina ja sivistymättöminä. Tehtailija von Wright halusi kuitenkin jälkikäteen tulla merkityksi poissaolleeeksi kielikysymyksen käsittelystä.¹⁶³

Yleisessä kokouksessa 1881 Tampereella pohdittiin ohjelman ulkopuolelta kysymystä vankiloiden teettämän käsityön aiheuttamasta kilpailusta. Vankiloiden teettämiä tuotteita kun myytiin halvempaan hintaan ja se aiheutti vahinkoa ammatinharjoittajille. Asia oli käsityö- ja tehdasyhdistysten aloitteesta seuraavana vuonna esillä valtiopäivillä, muttei sitä saatu tyydyttävästi ratkaistua. Niinpä asiaa puitiin vuosina 1884–1893 yleisissä teollisuuden harjoittajain kokouksissa ja sen pohjalta Helsingin käsityö- ja tehdasyhdistyksen asettama komitea jätti mietinnön teollisuushallituksen kautta esitettäväksi senaatille.

---

¹⁶⁰ von Wright- Kekkonen 1939, 24–28.

¹⁶¹ von Wright-Kekkonen 1939, 29.

¹⁶² Ruonavaara 1998, 48–49.

¹⁶³ von Wright 1939, 57–58.

Teollisuushallitus vastasi yhdistykselle vasta 1897, jossa senaatti oli määrännyt vankiloiden tehtäväksi töitä vain virastojen ja julkisten laitosten tarpeeksi. Yksityisten tilauksesta vankilat saivat suorittaa töitä vain erikoistapauksessa.¹⁶⁴ Oman taloudellisen etunsa nimissä käsityö- ja tehdasyhdistykset kysyivät myös vankiloiden teettämän työn tuomasta kilpailusta, joka oli haitallista liikkeenharjoittajille. Kokouksessa ehdotettiin huomautusta valtiolle asiasta, vaikka aiemmasta huomautuksesta tuloksena oli ollut vain Senaatin vankiloille tekemä kirjelmä, jossa vankilalaitoshallintoa oli pyydetty tekemään selvitys töistä, joita vankiloissa suoritetaan.¹⁶⁵

1884 kokouksessa Viipurissa Suomen teollisuudenharjoittajain kokous osoittaa tyytymättömyyttä muun muassa valtiopäivien päätösten suhteen, kun ammattilaisina heitä ei kuunneltu ammattiasioihin liittyvissä päätöksissä. Kokous päättikin asettaa valiokunnan, joka seuraavilla valtiopäivillä antaisi asiasta esityksen. Pöytäkirjaan liitettiin myöhemmin vielä kirjelmä, jossa vaadittiin kaupunginhallituksille päätösvaltaa siitä, montako elinkeinon harjoittajaa kaupungissa saisi toimia. Lisäksi kokous päätti vaatia muutosta elinkeinolakiin. Lain 28§ kohta joutui erityisesti vaateiden kohteeksi. Käsityöläisille, jotka eivät ole suorittaneet riittäviä ammatillisia näyttöjä, ei saisi myöntää oikeuksia pitää kisällejä ja oppilaita. Myöskään tehtailija, joka ei ole riittäviä näyttökokeita suorittanut, ei saisi pitää työmestareita.¹⁶⁶ Kokouksessa pohdittiin myös tullikysymystä Suomen ja Venäjän välillä, mutta koska asiaa pohtimaan oli muodostettu komitea Pietariin, päätettiin asia jättää sen huoleksi. Sen tehtävänä oli määritellä Suomen ja Venäjän välistä tullipolitiikkaa ja tehdä esitys valtiopäiville.¹⁶⁷

Oulussa 1887 teollisuuden harjoittajain yleisessä kokouksessa käsiteltiin paitsi teollisuusvaltuuskunnan muodostamista myös ammattiyhdistysten ja luottolaitoksen perustamista. Kokouksessa annettiin taas Helsingin käsityö- ja tehdasyhdistykselle tehtäväksi valmistella asiat, jotka sitten 1890 esiteltiin teollisuushallitukselle. Teollisuushallitus ei kuitenkaan saanut asiassa päätöstä. Asiaa puitiin uudemman kerran Kuopion yleisessä kokouksessa 1893, jolloin se annettiin perustetulle Teollisuusvaliokunnan keskuskomitealle tehtäväksi.

Teollisuusvaltuusvaltuuskunnan keskeiseksi tavoitteeksi asetettiin muutosesitysten laatiminen, joiden

¹⁶⁴ Helsingin käsityö- ja tehdasyhdistys 1929, 25.

¹⁶⁵ von Wright-Kekkonen 1939, 70.

¹⁶⁶ von Wright-Kekkonen 1939, 67.

¹⁶⁷ von Wright-Kekkonen 1939, 69–70.

pohjalta alettaisiin vaatia muutoksia vuoden 1879 elinkeinolakiin. Keskuskomitea oli kuitenkin laajassa mietinnössään sitä mieltä, ettei lakimuutoksilla voitaisi vaikuttaa epäkohtiin, jotka teollisuutta rasittivat vaan taustalla nähtiin paljon syvemmät syyt. Keskuskomitean mielestä pulmista päästäisiin vain jos ryhdyttäisiin pohtimaan, mitä teollisuuden toiminnassa voitaisiin ajanmukaistaa ja miten ammattitaitoa kohottaa. Lisäksi teollisuudenharjoittajille oli haettava enemmän vaikutusvaltaa maan ammatillisten ja teollisuutta koskevien kysymysten ratkaisuun, mikä olisi mahdollista vain ammattiyhdistyksiä perustamalla.¹⁶⁸

Teollisuusvaltuuskunnassa parannuksia ammattioloihin haettiin lainsäädäntöteitse. Elinkeinolaki oli korjattava valtuuskunnan mukaan siten, että ammattiyhdistykset järjestettäisiin komitean ehdottamaan tapaan. Teollisuushallitus oli kuitenkin jo ryhtynyt suunnittelemaan muutosehdotusta elinkeinolain kolmanteen lukuun vuoden 1890 Vaasan kokouksen anomuksen mukaisesti, jossa elinkeinoyhdistykset säilytettäisiin, mutta ne jakaantuisivat ammattialoittain alayhdistyksiin. Mietintö hyväksyttiin 1895 teollisuuden harjoittajain kokouksessa. Senaatti asetti 1898 komitean senaattori Leo Mechelinin johdolla laatimaan muutosehdotuksen elinkeinolakiin. Komitea esittikin vuonna 1899 muutosta, josta se pyysi Helsingin käsityö- ja tehdasyhdistykseltä lausuntoa, mutta esitys ei ehtinyt vuoden 1900 valtiopäiville.¹⁶⁹

Teollisuuden harjoittajain yleinen kokous 1895 käsitteli ammattikouluja koskevaa kysymystä, jonka oli lähettänyt senaatin kauppa ja teollisuustoimituskunta. Tämä teollisuushallituksen antama mietintö ja ehdotus koulujen järjestämisestä eri ammatteja varten sisälsi ajatuksen, ettei valtio välittömästi perustaisi erityiskouluja eri ammatteja varten vaan tukisi jo olemassa olevia kuntien, yhdistysten tai yksityisten omistamille kouluille, jotka katsottaisiin tarkoitukseen sopiviksi. Valtion kannattamat ammattikoulut tulisivat teollisuushallituksen valvonnan alaisiksi ja teollisuushallitus huolehtisi apu-anomusten käsittelystä ja niiden jättämisestä senaatin päätettäväksi. Koulun oli täytettävä tietyt ehdot valtiovavun saamiseksi. Ehdoiksi esitettiin koulutuksen sisällöllinen sopivuus jota valvottaisiin teollisuushallituksen toimesta, kun jokainen koulu lähettäisi muun muassa opetussuunnitelmansa tarkistettavaksi. Lisäksi koulujen taloudenpitoa tarkkailtaisiin. Koulujen olisi myös otettava naisia ja miehiä kotipaikkaan katsomatta oppilaiksi. Kuitenkin etusijalle asetettaisiin kansakoulun kursseja

---

¹⁶⁸ von Wright- Kekkonen 1939, 75

¹⁶⁹ von Wright-Kekkonen 1939, 90, 108,121.

suorittaneet ja ne joilla oli jo taitoja siinä ammatissa mitä oppimaan hakivat. Teollisuushallitus oli jo valmisteluvaiheessa kuullut Helsingin ja eräiden muiden kaupunkien käsityö- ja tehdasyhdistysten ehdotuksia.¹⁷⁰

Elinkeinolain tarkoituksenmukaisuus joutui kyseenalaiseksi. Moni piti siitä johtuvaa rajattoman elinkeinon harjoittamisen olevan haitallista tehdas- ja käsityötuotannolle. Kokouksessa päätettiin komitean perustamisesta, jonka tehtävänä oli käydä läpi elinkeinolaki ja ehdottaa siihen tarpeellisia muutoksia. Asian tiimoilta von Wright esitti, ettei ollut mitään syytä yrittää rajoittaa elinkeinovapautta, eikä asiasta keskustelemisessa olisi mitään hyötyä. Useimmat kuitenkin olivat sitä mieltä, että elinkeinolaki asiassa ei pidä väsyä.¹⁷¹ Helsingissä 1898 teollisuudenharjoittajain yleisessä kokouksessa vaadittiin yhä muutoksia elinkeinolakiin. Muuten kokous käsitteli ammattikoulujen perustamista maahan. Teollisuushallitus oli asia tiimoilta lähettänyt Helsingin käsityö ja tehdasyhdistykselle kirjelmän 1892 ja yhdistys laati mietinnön asiasta. tähän nojautuen teollisuushallitus teki asiasta ehdotuksensa senaatin kaupp- ja teollisuustoimituskunnalle.¹⁷²

Keskustelu elinkeinolain ympärillä jatkui 1901. Kysymykseen haluttiin ratkaisu ja kokous päätti, että oli tutustuttava niihin esityksiin, joita senaatti oli jo saanut useita kappaleita. Lisäksi olisi otettava huomioon uusimman ajan kokemus elinkeinolainsäädännöstä ulkomailta. Näin valmisteltu kysymys jätettäisiin teollisuusvaliokunnalle ja yleiselle teollisuuden harjoittajain kokoukselle. Ehdotus ei enää saanut määräenemmistön kannatusta. Kokouksessa päätettiin kuitenkin hankkia tiedot niistä muistutuksista, joita senaatille oli annettu 1898 ja niiden pohjalta keskuskomitea tekisi lausunnon, joka alistettaisiin Keskuskomitean hyväksyttäväksi.¹⁷³

Senaatti puuttui 1904 kokousten pitoa koskeviin asioihin, kun kenraalikuvernööri Bobrikov kielsi kokouksen pitämisen. Sitä aiemmin vain kahden ensimmäisen kokouksen puheenjohtajan oli nimittänyt hallitus. Yleisen Tampereella 1905 järjestetyn kokouksen kysymyksen lähetettiin senaatin tarkistettavaksi.¹⁷⁴ Kokouksen pitämiselle saatiin lupa 1905, kun kolme luotettavaa henkilöä suostui vastaamaan kokouksen järjestyksestä. Kokouksessa osoitettiin ankaraa vastustusta moisen lausunto- ja

¹⁷⁰ von Wright-Kekkonen 1939, 107–108.

¹⁷¹ von Wright-Kekkonen 1939, 112.

¹⁷² von Wright-Kekkonen 1939, 124.

¹⁷³ von Wright-Kekkonen 1939, 134, 144.

¹⁷⁴ Murros 1943, 193.

kokoontumisvapauden rajoittamisen johdosta.¹⁷⁵

Kun kokous saatiin viimein järjestettyä, niin käsiteltävät asiat koskivat lähinnä ammatillisen valistuksen järjestämistä erilaisten julkaisujen ja ulkomaalaisten luennoitsijoiden muodossa. Valtiolta vaadittiin parempia lainoja ja kokous laati mietinnön, jossa lainoja myönnettäisiin etenkin uusille teollisuudenhaaroille. Mietintö hyväksyttiin keskusteluitta. Keskustelua aiheutti myös teollisuustuotteiden suuri tuonti suhteessa teollisuustuotteiden vientiin sekä kotimaisen teollisuustuotteen kysynnän vähyys.¹⁷⁶

Teollisuusvaltuuskunnan toimet ja kokouksissa käydyt keskustelut paljastavat teollisuusvaltuuskunnan käsitelleen niitä asioita, joita Käsityö- ja tehdasyhdistykset ajoivat. Tämä osoittaa teollisuuden ja käsityön ajautuneen täysin eri urille Suomessa 1800-luvun lopulla. Vaikka tarkoitus olikin ajaa suomalaisen ”teollisuuden” etua, toimi teollisuusvaltuuskunta Käsityö- ja tehdasyhdistysten lailla teollisuutta vastaan. Ei ole siis ihme, että teollisuuden harjoittajat eivät löytäneet käsityö- ja tehdasyhdistyksistä ideologista kotiaan.

Timo Airaksisen mukaan suomalaisten moraalitaju vaati kieltäytymistä. Vaikka tekniikan mahdollisuudet voitaisiinkin osittain myöntää, jos kaikki toimisivat yhtä vastuuttomasti kuin tekniikan kehittäjä, kaikki kauheus olisi mahdollista. Vastaväitteistä saadaan näin retorisesti vahvoja. Niiden ongelmana on vain se, että koordinoimaton yhteistyön vaatimus on ilman sosiaalisen koordinaation ajatusta voimaton.¹⁷⁷ Keskeisenä käsityöläisten organisaationa yleiset teollisuudenharjoittajien kokoukset myötäilivät samansuuntaista linjaa kuin käsityö- ja tehdasyhdistykset. Huomion arvoista on kuitenkin se, ettei teollisuuden ja elinkeinolain vastustukselle löytynyt yhtä voimakasta tukea kuin käsityö- ja tehdasyhdistysten kokouksissa.

---

¹⁷⁵ von Wright- Kekkonen 1939, 21.

¹⁷⁶ von Wright- Kekkonen 1939, 160, 164.

¹⁷⁷ Airaksinen 2003, 297.

4.5.2 Teollisuusvaltuuskunnan keskuskomitea

Teollisuuden harjoittajain yleisten kokousten välillä asioita hoitaneen valiokunnan perustamisvaiheet kestivät monta vuotta. Koska teollisuusvaltuuskunnan perustamista koskeva keskustelu jakaantuu useaan eri kokoukseen ja se edustaa kaikkia käsityö- ja tehdasyhdistyksiä yhdistyksiä, päätin erottaa sen vaiheet ja käsittelemät asiat omaksi alaluvukseen.

Yleisissä teollisuudenharjoittajain kokouksissa muodostui tavaksi jättää kokousten päätösten toimeenpaneminen ja ehdotusten laatiminen niissä tehdyistä aloitteista Helsingin käsityö- ja tehdasyhdistykselle. Oulun kokouksesta 1887 asti pyrittiin Helsinkiin kuitenkin muodostamaan pysyvä elin, joka toimisi yhdyssiteenä kaikkien teollisuudenharjoittajan välillä sekä toimeenpanisi kaikki yhteiset päätökset. Ensin se oli valiokunta, jonka tehtävänä oli valmistella asiat seuraavaan kokoukseen. Tämä ei kuitenkaan toteutunut, kun valiokunta ei saanut esitystä valmiiksi seuraavaan yleiseen kokoukseen vaan asioiden esittely siirtyi 1893 Kuopion kokoukseen. Samassa kokouksessa päätettiin teollisuusvaltuuskunnan keskuskomitean perustamisesta, joka valmistelisi teollisuuden edistämistä koskevia kysymyksiä ja esittää ne teollisuusvaliokunnalle. Teollisuusvaliokuntaan saivat kaikki maan käsityö- ja tehdasyhdistykset jäsenlukunsa mukaan 1-3 edustajaa.¹⁷⁸

Helsingin käsityö- ja tehdasyhdistys käsitteli tämän yhteiselimen muodostumista ennen elinkeinoelämää koskevia kysymyksiä ja antoi lausuntoja viranomaisille. 1884 yhdistys asetti komitean antamaan lausunnon työntekijäin suoja ja työssä vammautumista annettavaa korvausta koskevaan lakiesitykseen. Yhdistys hankki muun muassa tilastollisia tietoja työssä tapahtuneista tapaturmista 763 työpajasta ja tehtaasta. 1892 senaatti vaati myös lausuntoja sairausrahastojen järjestämisestä koskevasta lakiehdotuksesta. Yhdistys kannatti tuolloin pakollista sairaskorvausta. Lisäksi yhdistykseltä pyydettiin mietintöä tapaturmavakuutuksesta ja työnantajan vastuuta tapaturma sattuesssa koskevasta lakiehdotuksesta. Yhdistys puolsi pakollista tapaturmavakuutusta ja koko maan kattavan vakuutuslaitoksen perustamista. Myös eläkekassoja koskeva lakiesitys tarkistettiin samaisessa komiteassa.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Helsingin käsityö- ja tehdasyhdistys 1929, 21–22.

¹⁷⁹ Helsingin käsityö- ja tehdasyhdistys 1929, 23–24.

Tyytymättömänä vuonna 1872 perustettuun teollisuusjohtokunnan toimintaan 1881 Tampereella pidetyssä teollisuudenharjoittajain yleisessä kokouksessa tehtailija von Wright ehdotti Suomen teollisuustoimikunnan perustamista valvomaan teollisuuden etuja. Kokous kannatti ehdotusta ja asetti 7- henkisen komitean laatimaan tarkemman ehdotuksen seuraavalle kokoukselle, mutta ehdotus ei tullut koskaan valmiiksi. Viipurissa 1884 pidetyssä kokouksessa vain kolme komitean jäsentä esitti suunnitelman teollisuudenharjoittajain valtuuskunnasta, joka olisi ollut yhteinen ammatinharjoittajille ja kauppiaille. Kauppiaat olivat kuitenkin perustaneet jo kauppavaltuuskunnan joten, joten kokouksessa päädyttiin nimittämään uusi komitea laatimaan mietintöä.¹⁸⁰

Seuraava yleinen teollisuudenharjoittajain yleiskokous 1887, esitteli valiokunnan laatiman Sääntöehdotuksen suomen teollisuusvaliokunnalle ja siihen liittyvä mietintö. Kokouksessa käyty keskustelu päätettiin antaa Helsingin käsityö- ja tehdasyhdistykselle, joka kokoaisi siitä ehdotuksen seuraavaan kokoukseen ja hankkisi myös muiden käsityö- ja tehdasyhdistysten lausunnot ehdotuksesta. Taaskaan ehdotusta ei satu aikaan 1890 pidettyyn kuudenteen yleiseen kokoukseen. Kokous päätti antaa lisääaikaa ehdotuksen laatimiseen. Vihdoin vuoden 1893 kokouksessa saatiin päätettyä Teollisuusvaltuuskunnan keskuskomiteasta. Siihen nimitettiin viisi varsinaista ja kolme varajäsentä. Vasta vuonna 1898 saatiin teollisuusvaliokunnan ja sen keskuskomitean säännöt hyväksytyä, vaikka muun muassa Joensuun käsityö- ja tehdasyhdistys toivoi, että voitaisiin odottaa ns. Mechelinin elinkeinokomitean käsittelyssä olevan uuden elinkeinolain valmistumista.¹⁸¹ Tehokkaaksi ei voi Käsityö- ja tehdasyhdistysten toimintaa sanoa, mutta ehkä tämä juuri kuvaa sitä ongelmallista tilannetta, jonka sääty-yhteiskunnan mureneminen ja elinkeinovapauden tuoma epävarmuus aiheutti. Ongelman taustalla saattaa olla myös yhdistysten kokouksissakin näkyvä yhteisymmärryksen puute, mikä johtui näkökulmaeroista.

Teollisuusvaliokunta saatiin virallisesti perustetuksi vasta 1893 ja toimintasäännöt hyväksyttiin vasta 1898. Toiminnan hitaudelle on vaikea hahmottaa syytä sillä ajatusta kannatettiin kaikissa yleisissä kokouksissa. Käsityö- ja tehdasyhdistyksissä pohditut kysymykset ja niiden saaminen kuuluville olisi vaatinut yhteisen päätöksentekuelimen, jollaiseksi Teollisuusvaliokunnan keskuskomitea sitten 17 vuoden pohdinnan jälkeen muotoutui. Sen tehtäväksi tuli nimenomaan toimeenpanna yleisten

¹⁸⁰ von Wright, Kekkonen 1939, 334.

¹⁸¹ von Wright-Kekkonen 1939, 335.

teollisuudenharjoittajain kokousten päätökset, valvoa teollisuudenharjoittajain etua ja neuvotella heitä koskevilla kysymyksillä.

Vuosien 1998–1904 välisenä aikana keskuskomitea toimi niiden kysymysten ratkaisemiseksi ja toteuttamiseksi, joita yleiset teollisuudenharjoittajain kokoukset olivat käsitelleet. Se hoiti lausuntojen ja esitysten laatimisen teollisuushallituksen ja senaatin suuntaan sekä ilmoitti senaatin päätöksistä teollisuudenharjoittajain yleisille kokouksille. Keskuskomitea painatti muun muassa senaatin lausuntoja, asetti komitean tekemään mietinnön ulkomaisten elinkeinolainsäädännöstä, jota sitten voitaisiin verrata lakiin Suomessa. von Wright ja Bergman tekivät säädysään asiasta aloitteen. Lakiehdotukseen pantiin esitys, joka tekisi yhdistykseen ja keskusjärjestöön kuulumisen pakolliseksi. Esitys annettiin ehdotuksena valtiopäiville, mutta kysymys ei tullut käsiteltäväksi. Keskuskomitea esitti myös nuorten työntekijöiden ja oppilaitten näyttelyjen kirjaamisesta lakiin. Esitystä ei kuitenkaan esitelty.¹⁸²

Elinkeinolain kohdalla ratkaisua ei tullut ja sitä piti käsitellä vuoden 1908 valtiopäivillä, mutta valtiopäivät hajotettiin, eikä kysymykseen saatu ratkaisua. Teollisuusvaltuuskunta kokoontui ensimmäisen kerran 1894. Kokouksessa käsiteltiin ehdotuksia elinkeinolain muuttamisesta. Uuden elinkeinolain aikaansaanti oli päiväjärjestyksessä vuodesta 1898 lähtien, jolloin Mechelinin johtama elinkeinokomitea oli mietintönsä asiasta hallitukselle antanut. Teollisuushallituksen odotettiin siitä antavan siitä esityksensä 1904 valtiopäivillä, mutta asiaa ei loppujen lopuksi otettu esille.

Keskuskomitea teki myös aloitteita. Esimerkiksi ammattikouluja koskevassa kysymyksessä Se käsittelee asiaa useissa kokouksissa ja asetti 1908 komitean von Wrightin johdolla pohtimaan ammattikoulukysymystä. asiaan ei kuitenkaan palattu ennen ensimmäistä maailmasotaa. Oman vaikutuksensa teollisuusyhdistyksen keskuskomitean toimintaan ja linjaan näyttää 1800-luvun lopussa jättäneen von Wrightin keskeinen asema Helsingin käsityö- ja tehdasyhdistyksessä. Käsityö- ja tehdasyhdistyksillä ja niiden teollisuusvaliokunnat keskuskomitealla oli pitkälle samoja pyrkimyksiä kuin ammattiyhdistyksillä, joissa von Wright toimi myös aktiivisesti.

---

¹⁸² von Wright- Kekkonen 1939, 338–339; 341–342.

4.6 Suomen teollisuuslehti

Helsingin käsityö ja tehdasyhdistys alkoi julkaista 1800-luvun lopussa Suomen teollisuuslehteä. Suomen teollisuuslehti heijastaa hyvin 1800-luvun lopun keskeistä kiista-asetelmaa suurteollisuuden ja perinteisen käsityön ja pienteollisuuden välillä. Suomen teollisuuslehti oli vuosisadan lopulla samoilla linjoilla kuin käsityö- ja tehdasyhdistys, mutta asenne muuttui hyvin pian monisävyisemmäksi. Vaikka nähtävissä oli voimakas teollisuusvastaisuus, käsiteltiin myös suurteollisuuden kehitykselle suotuisia asioita ja sen tuomia mahdollisuuksia. Lehdellä ei suoranaisesti ollut poliittista linjausta ammatinharjoittamisen tai tullien suhteen puolesta tai vastaan, mikä varmasti johtui kirjoittajakunnan moninaisuudesta. Toisaalta lehti arvosteli tasapuolisesti kaikkia osapuolia.

Suomen teollisuuslehti kirjoitti 1884 siitä, että käsityön vaurastuminen vaatisi innokkaita tekijöitä raivaamaan teollisuuteen uusia oloja.¹⁸³ Lehdessä korostui koulutuksen merkitys ammattitaidon tuojana, mikä oli käsityö- ja tehdasyhdistystenkin linja. Yleissivistyksen, kielen ja piirustustaidon merkitys ei näyttänyt olevan kuitenkaan kovin suuressa arvossa suomalaisille työnantajille.¹⁸⁴ Tämä oli kummallista ajatellen kuitenkin koulutuksen järjestämiseen kohdistuneita vaateita juuri käsityö- ja tehdasyhdistysten taholta. Suomen teollisuuslehti otti voimakkaasti kantaa siihen, että ammattikoulut ovat hyödyksi kaikille, koska esillä oli ollut monia ajatuksia siitä, että ammattikoulut toisivat lisää kilpailua. Lehti tähdensi, että ammattitaitoinen työvoima palvelisi koko yhteiskuntaa.¹⁸⁵

Suomen teollisuuslehti nosti esille myös elinkeinovapauden uhkakuvat ja sen tuomat ongelmat. Elinkeinolain katsottiin vievän ammattialat keinottelijoiden käsiin ja käsityön perikatoon. Tehdastuotantoa moitittiin myös siitä, ettei tuotteiden tekoon tarvita enää minkäänlaista taitoa tai ymmärrystä vaan se on aivan koneellista. ”Sikäläinen suutari tekee vain 64 osan siitä, minkä meikäläinen suutari”.¹⁸⁶ Suomen teollisuuslehdessä verrattiin suutarin ammattia teollisuustuotantoon sekä kuvattiin, kuinka verstaasta muotoutuisi tehdas. Käsityön ajateltiin voivan kilpailla tehdateollisuuden kanssa, koska vain suutari voi valmistaa juuri tietyille ihmiselle sopivat kengät. Lehti paneutui tehtaan ja verstaan tuotannollisiin eroihin ja totesi, että kenkäteollisuudella ”ei tule olemaan

¹⁸³ STL 1884 no 17, 5 ja no 18, 189 Millä keinoin voitaisiin kasvavassa nuorisossa herättää halua teollisuuteen? .

¹⁸⁴ STL 1883 no 9, 94, tehtailija B. v. Wrightin 1.4 1883 Helsingissä pitämä esitelmä.

¹⁸⁵ STL 1883 no 23, 261, Ovatko ammattikoulut käsityömestarin hyödyksi vai vahingoksi?

¹⁸⁶ STL 1885 no 15 & 16, 300, Nahka ja vaateteollisuus.

suurta menestymisen toivoa meidän maassamme”, koska teollisuustuotannon yritykset ovat lopettaneet vähäisen menekin ja ulkomaisen tuonnin ja laskeneiden hintojen takia. Kuitenkin samaisessa artikkelissa todetaan lopussa, ettei kotimainen tuotanto vastaa kysyntää ja että asian eteen olisi tehtävä jotain. Luento esittää, että suutarien ammattiyhdistys toisi koneita, jotta yhdistyksen jäsenet voisivat lainata niitä tuotantoon parantaakseen.¹⁸⁷ Asenne teollisuustuotantoon ja vapaaseen kaupankäyntiin oli siis periaatteessa kielteinen, koska maahan ei haluttu muunlaista teollisuutta tai teollisia tuotteita kuin jo olemassa olevat verstaat.

Teollisuuslehdessä suutarien tekemiä jalkineita moitittiin epämukaviksi. Suutareilla oli näet tapana ymmärtää sanalla ”mukava” samaa kuin ”tilava”. Artikkelin peräänkuuluttaa tieteellistä näkemystä ja suosittelee sotalääketieteellisten tabellien käyttöä pohdittaessa hyvän kengän ominaisuuksia.¹⁸⁸ Suutarien oli siis otettava huomioon asiakkaiden jalkojen muodot ja tarpeet. Tehdasvalmisteisten kenkien jalkaansopivuus nostettiin esille artikkelissa, jossa pohditaan sitä, että suutari ottaa huomioon enemmän jalan ominaisuuksia. Teollisesti valmistetut lestit nähdään huonompina kuin suutarien valmistamat. Lisäksi lehti korostaa suutarin merkitystä jalkalääkäreinä, mitä tulee jalkakipuihin ja oikeanlaisiin kenkiin. Koko ruumiillinen hyvinvointi laskettiin jalkojen varaan.¹⁸⁹ Suutarinammattilille yritettiin näin hakea meriittiä tieteellisin perustein suhteessa jalkineteollisuuteen.

”Oma jalkineteollisuutemme ei ole vielä sillä kannalla, että kykenisi kilpailumaan. Teollisuus kykenee laajempaan ja monipuolisempaan tuotantoon.” Tämä kuvaa hyvin asennetta, että teollisuudeksi voidaan laskea kotimainen käsityö. Ongelma olikin se, ettei ollut oikeasti hahmotettu, että teollisuustuotanto olisi vaatinut muutoksia yritysjärjestelyihin. Samainen artikkeli kuitenkin jo esittää: ”Lontoossa on havaittu omituisia kaikenmoisia mahdollisuuksia koneitten avulla työskennellä korjausverstainakin.”¹⁹⁰

Tullisuojan purkaminen nostettiin lehdessä esiin useasti. Yleisesti vaadittuja tullikorotuksia puolustettiin sillä perusteella, että ulkomailla on tullit suomalaisille tuotteille ja siksi ei voida päästää ulkomaisia tuotteita Suomeen.¹⁹¹ Myös teollisesti valmistetut tuotteet joutuivat arvostelun kohteeksi. Käsityöläisiin kohdistuva kritiikki tuli monta vuotta myöhemmin kuin teollisten tuotteiden arvostelu.

¹⁸⁷ STL 1889 no 2, 21–24.

¹⁸⁸ STL 1885 no11, 210–213, Luonnonmukaisia jalkineita.

¹⁸⁹ STL 1892 no 20, 307–308, Huomautuksia suutarin alalta; no 19, 292–293, Suutari lääkäriä.

¹⁹⁰ STL 1888 no 23&24, 353, Jalkineiden valmistus koneilla.

¹⁹¹ STL 1885 no 13, 241.

Asenne teollisuustuotantoa kohtaan muuttui ajan kuluessa myönteisemmäksi, mutta tullikysymykset jäivät kuitenkin puheenaiheeksi pitkälle 1900-luvulle asti.

Suomen teollisuuslehti antoi myös ymmärtää, ettei elinkeinolailla olisi mitään vaikutusta tilanteeseen, jossa perinteinen käsityö pitää asemansa. ”Monet nuorukaiset pyrkivät paremman palkan vuoksi tehtaisiin. Mutta siinä tekevät he ymmärtämättömästi. Tehtaassa useinkin maksetaan nuorelle työntekijälle runsaampi palkka, kuin minkä hän voi saada käsityö-opissa, mutta kuin hän on kasvanut mieheksi, niin hänen tulonsa tehtaassa ovat verrattain alhaiset, eikä hän ole siinä määrin kuin käsityöverstaassa työskentelevä henkilö tilaisuudessa paremman kykynsä kautta parantamaan palkkaansa. Käsityöverstaissa [--] ei tavallisesti makseta oppilaille ollenkaan palkkaa. Onhan siinä palkkaa kylliksi kun nuorukaiset saavat hyödyllistä oppia ja harjoitusta.”¹⁹²

Suomen teollisuuslehdessä valitettiin 1900-luvun alussa, ettei saada tietää, mistä kotimaisia teollisuustavaroita voisi ostaa.¹⁹³ Kuitenkin lehti kirjoitti, että Tanskassa oli noustu vastustamaan ajatusta siitä, että koneteollisuus tulee ottamaan vallan tuotannossa kaikilla aloilla. Lehden mukaan käsityötä on kaikesta kiittäminen, ja lehdessä kysytään, voidaanko unohtaa se tärkeä merkitys, joka käsityöllä on ollut yhteiskuntavaikuttimena. Jos käsityö häviää, menettävät ihmiset osan itsestään, osan, jota koneteollisuus ei voi korvata. Artikkelissa kuitenkin tunnustetaan se tosiasia, että näin saattaa pian käydä.¹⁹⁴

Käsityö- ja tehdasyhdistys sai jo 1800-luvun lopussa yksittäisiltä jäseniltään kritiikkiä Suomen teollisuuslehden sivuilla siitä, että yhdistykset ajavat vain omia tarkoituksiaan ja tuovat julki vain muutamien jäsenien ajatuksia.¹⁹⁵ Tämä osoittaa, ettei Käsityö- ja tehdasyhdistyksen linja ollut aivan yhtenäinen, mutta kritiikki suoraan käsityöläisiä vastaan oli 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa kovin pientä. Suomen teollisuuslehden kirjoittelussa positiivinen suhtautuminen teollisuuteen alkoi kuitenkin pikkuhiljaa näkyä. Teollistumisen alkaessa lisääntyä tuotantotapana ja tekniikan merkityksen alkaessa korostua., koulutuksen merkitys nähtiin yhä tärkeämmäksi. Keskustelussa puututtiin myös itse

¹⁹² STL 1889 no 11 & 12, 22.

¹⁹³ STL 1886 no 9, 165, Mitä olisi tehtävä, jotta kotimaisen teollisuuden tuotteet voittaisivat enemmän alaa?; 1887 no 14, 265, Onko maamme käsityöläisten ja suurimpien teollisuudenharjoittajain teokset tarpeeksi tunnetut omassa maassa ja ulkomailla?; 1913 no 20, Pohditaan kuinka kotimaisen teollisuustuotteiden menekkiä voitaisiin lisätä?

¹⁹⁴ STL 1900 no 17, 197–198 Käsityön tulevaisuus.

¹⁹⁵ STL 1887 no 3, 33 Teollisuusasiat valtiopäivillä.

työn tehokkuuteen ja käsityön ja suurteollisuuden eroihin. Suutarien ammattiyhdistyksessä oli esitetty jo 1895 kysymys siitä, mitä voitaisiin oppia ulkomailta. Näkemys oli, että oli saatava oppia ulkomailta ja monimutkaisempaa kehitystä ammattialasta.¹⁹⁶ Tämä liittyi siihen ajatukseen, että käsityöläisten asemaa voitaisiin vielä kohentaa.

Suomen teollisuuslehti kirjoitti 1889, että uudet keksinnöt tuovat ihmisille enemmän töitä kuin mitä ne niiltä ottavat. Lehdessä onkin huomattava yleinen ajatus koneistuksen tarpeellisuudesta edistyksen nimissä.¹⁹⁷ Lehdessä suhtauduttiin monessa kohtaa kaksijakoisesti juuri koneistukseen ja teolliseen tuotantoon. Kyse näyttää olevan sitä, että jo teollistuneet alat hyväksyttiin ja niiden pohjalta voitiin käsittää ajatus konevoiman käytöstä. Kuitenkin samaan aikaan puhuttiin perinteisen käsityön katoamisesta

Suomen teollisuuslehti kirjoitti 1889 artikkelin *Miten käsityöläisestä tulee tehtailija*. Artikkelin lähtökohta on käsityöläisen tekemässä työssä ja sen säilyttämisen mahdollisuuksissa. Artikkelin keskeinen ajatus on työn tehostaminen ja koneistuksen hankkiminen. Artikkelissa todettiin suoraan, ettei käsityöläinen voi suoraan syyttää elinkeinolakia, jos ei menesty.¹⁹⁸ Suomessa haluttiin nähdä, ettei täällä olisi mahdollista suurteollisuudelle menestyä vaan että tuotannossa oli lähdepienteollisuudesta, joka käsityö- ja tehdasyhdistyksissä nähtiin nimenomaan koneellisena verstastyönä.

Suomen teollisuuslehti kirjoitti 1895 artikkelin *Käsityön asemasta Amerikassa*. Artikkelissa pohditaan sitä, kuinka amerikkalainen käsityöläinen on joutunut alusta asti asettumaan yleiseen kilpailutilanteeseen ja kuinka hän joutuu koko ajan enemmän pohtimaan sitä, että saisi työnsä nopeammin tehtyä. Artikkelissa todetaan, kuinka Euroopasta tulleiden siirtolaisten on opeteltava työnsä uudelleen. Eroksi eurooppalaisen ja amerikkalaisen käsityöläisen välillä lehti kirjoittaa ”-- työmies Euroopassa tekee juuri siten, kuin hänelle on neuvottu, amerikkalainen työmies (jolla tarkoitetaan sekä Amerikassa syntyneitä sekä sinne muuttaneita, amerikkalaistuneita ammattilaisia) tuumii aina miten hän joka kerralla voisi toimittaa työnsä nopeammin ja paremmin.”¹⁹⁹ Lehdessä kiinnitettiin huomiota siihen, kuinka teollisuusyritykset toimivat Amerikassa. Ihailtiin Amerikassa olevaa palkkatasoa, joka

¹⁹⁶ HSAY ptk. 2.12.1895.

¹⁹⁷ STL 1889 no 16, 252 Uudet keksinnöt antavat ihmisille enemmän työtä kuin antavat.

¹⁹⁸ STL 1889 no 8, 1. Miten käsityöläisestä tulee tehtailija.

¹⁹⁹ STL 1895 no 10, 11 Käsityön asemasta Amerikassa.

oli saatu työtapojen ja menetelmien parantamisella sekä työaikojen lyhentämistä, ihailtiin. Korkeista palkoista kuitenkin todetaan, ettei sellainen voi Euroopassa tulla kyseeseen.²⁰⁰

Lehdessä nostettiin 1900-luvun alussa esiin ajatus jalkineiden valmistuksen tehostamisesta Yhdysvaltalaisen tuotannon tehokkuuden yhteydessä. 1800-luvun lopussa Suomen teollisuuslehti nosti esille tehdasteollisuuden työn suunnittelun. Lehti esitti tehtaiden sijoittamisen kannalta tärkeitä huomioita ja tehtaiden perustamisessa ja johtamisessa ja työnjärjestämisessä huomionarvoisia seikkoja.²⁰¹ Mitään mainintaa Suomen teollisuuteen tai kotimaiseen teollisuustuotantoon ei lehdessä tehdä.

Vajaa kymmenen vuotta myöhemmin myös Suomen teollisuuslehdessä todettiin, että teollisuuden kehitys on väistämätön. ”Automaattinen työ on kasvamassa ja tulee pitkät ajat kasvamaan. Filosofiset pohdimiset eivät tätä asiatilaa muuta.”²⁰² ” Ei ole pitkää aikaa siitä, jolloin käsite työnjako oli vallan tuntematon. Konetyöalalla on vieläkin paljon työpajoja, joissa työnjako on vähissä määrin pantu käytäntöön. Käsiteollisuudessa ei tällaisesta tiedetä mitään, vaikka työnjako tälläkin alalla olisi mahdollinen. Työnjako edellyttää, että samaan aikaan valmistetaan useita samanlaisia tai samankaltaisia kappaleita, että on siis useita työntekijöitäkin. Esimerkki asian selitykseksi, suutari valmistaa parin saappaita. Hän tekee varret ja lavat toiseen saappaaseen ja kiinnittää osat lestille. Sitten hän aloittaa toisen saappaan ja valmistaa sen yhtä pitkälle kuin edellisen, jolloin sen valmistus saa odottaa. Tämän jälkeen seuraa pohjillepano jne. kunnes molemmat kengät ovat valmiit. tässä ei ole työnjakoa. Kisälli voisi tehdä kengän loppuun samaan aikaan. Se olisi työnjakoa.”²⁰³ Omituisinta tämän artikkelin kohdalla on, ettei jalkineteollisuudesta, joka kotimaassa oli kasvussa, puhuta mitään.

Eriytynyt työ oli mahdollista ja Taylorin oppien noudattamisella oli saavutettu työtehokkuutta korottavia vaikutuksia Yhdysvalloissa.²⁰⁴ *Tieteellisen liikkeenhoidon perusteet* oli pitkä artikkeli Taylorin oppien hyvistä vaikutuksista työyhteisöissä. Samainen artikkeli myös kritisoi Euroopassa ja Suomessa vallitsevan takapajuksen asenteen omaavia käsityöläisiä. Artikkelin lopussa todetaan, että amerikkalainen käsityö joutuu ahtaalle. Konevoimasta toivotaan myös käsityön pelastajaa, kuten

²⁰⁰ STL 1903 no 5, 5.

²⁰¹ STL 1897 no 3, 28–29; no 5, 56–57; no 6, 65–66; no 8, 90–91; no 10, 116–117, Artikkelisarja tehdasliikkeistä yleensä.

²⁰² STL 1912 no 10, 148 Työn sieluntieteestä.

²⁰³ STL 1913 no 24, 268 Piirteitä nykyalan teollisuudesta.

²⁰⁴ STL 1913 no 24, 279 Työkysymys Amerikan teollisuudessa, Tohtori Schuchartin mukaan.

amerikkalaisilla käsityöläisillä.²⁰⁵

Vuosisadan vaihteessa, jolloin tehokkuusajattelu ajoi itseään läpi, Suomen teollisuuslehti oli mukana ajamassa muutosta. Lehti kirjoitti työnjaollisista vaikutusta teollisuuden kannattavuuden ja tehokkuuden järjestämisessä. Lisäksi tieteelliset seikat ilmaantuvat perusteluiksi kenkätuotannon paremmuutta mitattaessa. Taylorismin oppien tulo Suomeen 1910-luvulla näkyi myös Suomen teollisuuslehden sivuilla. Taylorismin käsityksissä keskeistä oli juuri tehokkuuden ja tuottavuuden tehostaminen.²⁰⁶ Lisäksi puhuttiin jalkineiden valmistuksen tehostamisesta Yhdysvaltalaisen tuotannon tehokkuuden yhteydessä. 1800-luvun lopussa Suomen teollisuuslehti nosti esille tehdasteollisuuden työn suunnittelun. Lehti esitti tehtaiden sijoittamisen kannalta tärkeitä huomioita ja tehtaiden perustamisessa ja johtamisessa ja työnjärjestämisessä huomionarvoisia seikkoja.²⁰⁷

Ongelmana voikin nähdä hyvin negatiivisen suhtautumisen teolliseen tuotantoon. Vaikka lehden tarkoitus oli tiedon jakaminen käsityöläisille ja teollisuuden harjoittajille maailmalla tapahtuvasta kehityksestä, artikkelien näkökulmiin vaikutti selkeästi epäily teollisuuden mahdollisuuksista nimenomaan Suomessa. Kyseenalaiseksi asetettiin työntekijöiltä vaadittu ammattitaito ja monessa kirjoituksessa esitettiin ajatus siitä, ettei tehdastyö ollut yhtä vaativaa kuin käsityö. Lehden artikkeleissa on kuitenkin nähtävissä monisävyisempiä näkökulmia kuin mitä käsityö- ja tehdasyhdistysten kokouksissa nousi keskeisiksi näkökulmiksi teollisuuteen.

5. Kenkäteollisuus 1900-luvun alussa

5.1 Kenkäteollisuus lisääntyy

Bruttokansantuote kasvoi 1890-luvulla ja 1900-luvun alussa reippaasti. Tähän vaikuttivat teollisuuden kasvu ja uuden tekniikan avulla saatu tuottavuuden kehitys. Teollisuuden kasvu söi resursseja käsityöltä. Suutarien palkat eivät voineet kilpailla teollisuuden palkkojen kanssa, koska suutarien palkat perustuivat kappalemääriin. Ongelmaksi 1900-luvun alussa muotoutuivat sopimukset esimerkiksi kappaletyöstä maksetuista tariffeista. Esimerkiksi Helsingissä mestarit eivät pitäneet kiinni sovituista

²⁰⁵ STL 1914 no 13, 131, Tieteellisen liikkeenhoidon perusteet.

²⁰⁶ Michelsen 2001, 24–25.

²⁰⁷ STL 1897 no 3, 28–29; no 5, 56–57; no 6, 65–66; no 8, 90–91; no 10, 116–117, Artikkelisarja tehdasliikkeistä yleensä.

palkoista vaan maksoivat työntekijöille vaihtelevia palkkoja. Kappalepalkasta luopuminen nousikin kenkälalla keskustelun kohteeksi myös suutarien keskuudessa. Helsingin suutarien yhdistys asetti selvitysryhmän ottamaan selvää palkkakehityksestä Helsingissä.²⁰⁸ Työnantajat joutuivat tarjoamaan pienempiä palkkoja 1900-luvun alussa ja suutarien tariffien uusimisesta tuli kuukausien lakko. Kenkälalla teollistuminen aiheutti närää 1900-luvun alussa, kun suutareiden aseman ja maineen katsottiin teollisuustuotannosta johtuen huonontuneen niin, että suutarin nimikkeestä haluttiin kokonaan eroon. Tämä johtui pitkälle siitä, että mestarinpapereita ei juuri kyselty jalkinetehtaissa.²⁰⁹

Kenkien tuonti kasvoi nopeasti ja jalkineita tuotiin aluksi lähinnä Venäjältä, mutta vuosisadan vaihteen jälkeen tuonti sieltä alkoi vähentyä. Kenkien hintoihin ei enää vaikuttanut käsityö- ja tehdasyhdistysten harjoittama sääntely vaan hinta muodostui suhteessa tuontikenkään. Venäjä menetti markkinaosuuttaan eniten vuoden 1905 jälkeen, koska ei kyennyt toimittamaan keveitä kenkämalleja, kuten naisten- ja lastenkenkiä. Tämä on todennäköistä sillä vuodesta 1908 lukien venäläisistä jalkineista kannettiin yleistä tariffia puolet pienempää tullia, mutta tuonti Venäjältä ei silti lisääntynyt. 1903 Suomeen tuotiin 82 000 kiloa kenkiä. Suurin tuontimaa oli Saksa. Jalkineiden tuonin huippu saavutettiin 1906, jolloin kenkiä tuotiin 164 000 kiloa. Merkittävien tullien puuttuminen johti kotimarkkinatuotannossa mahdollisimman suuren tehokkuuden etsimiseen, koska voitot jäivät pieniksi. Tekniikan edistyminen ja muoti muuttivat alinomaa tuotantoehtoja ja kotimaisen sekä ulkomaisen tuotannon suhteita.²¹⁰

Kenkien tuonin vähenemiseen vaikutti osaltaan kotimaisen teollisuuden kehitys. 1900-luvun alussa kenkäteollisuudessa vaikutti muutama yrittäjä. Korkeakosken tehdas toimi yhä. Aaltosen kenkätehdas ja Attila siirsivät tuotantonsa Tampereelle 1900-luvun alussa. Attilan tehdas oli aluksi tuottanut vain kenkien päällisiä, mutta muuton yhteydessä aloitettiin kenkien tuotanto. Attila sai yhtiökumppanikseen Edward Renton 1908 ja samalla Attilan tehtaasta tuli osakeyhtiö. Rentto ja Attila ostivat 1909 tehtaalleen oman nahkatehtaan, kun tehtaan tuotanto vuodesta toiseen kasvoi. Ostettu tehdas sijaitsi Tampereen Pyynikillä.²¹¹ Tampereella kenkäteollisuutta vauhditti vuonna 1907 perustettu United Shoe Machineryn myyntikonttori, joka välitti yhdysvaltalaisia jalkineteollisuuden koneita. Vuokratoneiden

²⁰⁸ HSY pöytäkirja 13.2.1903; HSY pkt 6.3 ja 31.3.1902, TA.

²⁰⁹ Seppinen 1989, 30; Koivisto 1999, 72; Hjerppe 1969, 12; Mattila 1969, 230.

²¹⁰ Pihkala 1970, 16–18, 199–200; Hjerppe 1979, 129.

²¹¹ Suomen teollisuus ja kauppa osa I 1922, 111–112.

ja muidenkin tarvikkeiden saatavuus helpottui, mikä näkyi myöhempinä vuosikymmeninä voimakkaana kenkäteollisuuden kasvuna kaupungissa.

Vuosisadan vaihde oli Suomessa taloudellista nousukautta. Vaatetus- ja kenkätuotteet muodostuivat tärkeimmiksi kulutustavararyhmiksi 1900-luvun alkupuolelle asti suhteellisen kalleutensa vuoksi.²¹² Teollisuustoiminta kenkälalla oli vielä marginaalista 1900-luvun alussa. Suutarinverstaat olivat merkittävimpiä kotimaisen kenkien tuottajia. Vuonna 1900 kahden suomalaisen kenkätehtaan tuottavuus oli noin neljänneksen kaupunkien suutarinverstaissa tuotetuista kengistä. Suomalaisen kenkäteollisuuden kokoa kuvaa se, että kahdessa tehtaassa oli vain 195 työntekijää vuonna 1905.²¹³ Teollisuudessa ja teollisessa käsityössä työskenteli Suomessa vuonna 1900 noin 10 % työväestöstä. Teollisen käsityön työntekijöiden määrä lisääntyi vuosina 1860–1913 noin 38 % kun teollisuustyöntekijöiden määrä kaksinkertaistui. Kenkälalla naisille avautui työmahdollisuuksia juuri tehtaitten syntymisen myötä. Naiset työllistyivät usein tehtaissa neulomoihin ja avustaviin töihin.²¹⁴

Kenkien tuotevalikoima monipuolistuminen jatkui 1900-luvun alussa. Harvat kenkien erikoismyymälät olivat enää suutarien työn varassa. Liikkeiden valikoimat käsittivät miesten ja naisten nahakenkiä, nappi- ja venykekenkiä ja uudelleen muotiin tulleita solkikenkiä. Kaupan tuotevalikoimat sisälsivät miesten saappaita, lapikkaita sekä patiinoita, naisten kenkiä, tanssikenkiä, tohveleita ja lasten kenkiä. Kaupan muuttuminen paikallisesta kansalliseksi näkyi myös kenkälalla. 1900-luvun alussa myös jalkineiden myyntiin erikoistuvien liikkeiden määrä lisääntyi.²¹⁵ Kaupan lisääntyminen vaikutti kenkätuotantoon, ja suutarien oli laajennettava tuotantoaan ja tehostettava markkinointia. Suutarit valmistivat jalkineita myytäväksi sekatarvarakauppoihin ja kauppiat ryhtyivät ilmoittamaan myynnissä olevista jalkineista. Suurimpiin kaupunkeihin alkoi ilmaantua kenkälalan erikoisliikkeitä jo varhain.²¹⁶

Aaltosen luotsaama Tampereen kenkätehdas menestyi hyvin. Vuonna 1906 vuonna tehtaassa oli jo 150 työntekijää. Ensimmäisenä täytenä toimintavuotenaan 1906 Tampereen Kenkätehdas tuotti 20 000

²¹² Schybergson 1973, 93; Heikkinen ja Hjerppe 1986, 53–54.

²¹³ SVT XVIII B Käsityötilastoa 1913 ja 1923, osat 1 ja 2; SVT teollisuustilastoa 1884–1905; Suomen teollisuus ja kauppa osal 1922, 119–120; SVT XVIII Teollisuustilastoa vuodelta 1890, osa 6, jälkimmäinen osa, 10; Bidrag till Finlands officiella statistik XVIII Industri-statistik, del 17, År 1900, senare delen, Fabriker och hantverkier, tabell 1.

²¹⁴ Swann 1997, 27–28; Heikkinen & Hjerppe 1986, 33, 54.

²¹⁵ Palo-Oja 1998, 12.

²¹⁶ Raevuori 1971, 19–21.

jalkineparia. Seuraavana vuonna tuotanto oli jo kaksinkertainen. Aaltonen alkoi laajentaa tehdasta toimittuaan entisen keppitehtaan kiinteistössä nelisen vuotta. Tammelantorin pohjoislaidalta ostettiin Tampereen Tapettitehdas Osakeyhtiön kortteli 1909. Myöhemmin samalle tontille rakennettiin vuosina 1912–1917 Lambert Pettersonin suunnittelema uudempi Aaltosen kenkätehdas. Myös tuotantonsa Tampereelle siirtäneen Attilan tehdas alkoi kasvaa. 1907 Attilalla oli jo 96 työntekijää ja vuosituotanto oli noin 671 000 markkaa.

Kenkäteollisuuden toimintaedellytyksiä paransivat osaltaan myös nahkatehtaat. Tampereella kenkäteollisuudelle hyviä toimintaedellytyksiä loivat muun muassa J. N Salmisen nahkatehdas, joka ensimmäisenä otti Suomessa käyttöön kromiparkituksen. Monet yritykset pyrkivät turvaamaan nimenomaan raaka-aineiden saannin. Esimerkiksi Helsingissä perustettu Vuolle- Apialan perheen omistama Osakeyhtiö Nahka aloitti jalkineiden valmistuksella 1908, mutta alkoi myöhemmin käydä kauppaa myös nahkateollisuuden raaka-aineilla.²¹⁷ Vuolle-Apialat vaikuttivat myös Lindemanin nahkatehtaassa Jämsässä, joka oli perheen omistuksessa. Tehtaan teknillinen johtaja Väinö Vuolle-Apiala oli käynyt Freibergin nahka-akatemiaa ja seurannut henkilökohtaisesti kehitystä Euroopassa. Tehdasta uudistettiin kovaa tahtia. Ulkomailta haettu koulutus oli omiaan lisäämään positiivista näkemystä teollisuuden mahdollisuuksista. Tehtaiden satsaukset tuotannon kehittämiseksi lisääntyivät. Esimerkiksi Korkeakoskella panostettiin raaka-aineisiin. Korkeakosken nahka- ja kenkätehtaat uudistettiin perin pohjin 1904–1913 välisenä aikana, kun johtokunta katsoi tehtaan olevan auttamattomasti liian vanhanaikainen.²¹⁸

5.2 Teknologia ja osaaminen

Keskeistä teollisuuden mahdollisuuksissa ja kenkäteollisuuden kehittymisessä oli tekniikka ja sen käyttöönotossa tapahtuneet muutokset 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa. Ajasta ja paikasta riippumattomasti teknologiaa voitiin luoda, siirtää ja soveltaa missä tahansa. Kun teknologiasta tuli modernin yhteiskunnan ilmiö, tuli siitä myös tärkeä poliittinen kysymys. Teknologian kehittämistä, siirtoa ja soveltamista voidaan nopeuttaa ja hidastaa poliittisilla päätöksillä. Teknistä tietämystä ei ollut

²¹⁷ Suomen teollisuus ja kauppa osa I 1922, 129.

²¹⁸ Suomen teollisuus ja kauppa osa I 1922, 130.

vaan tekniikka oli tuotava ulkomailta.²¹⁹ Taloushistorioitsijat ovat selittäneet suomalaisen teknologian tuonnin korostamalla suomalaisten oma-aloitteisuutta ja teknologian siirtoprosessin hallintaa.²²⁰ Suomen teollisuuden korostaminen kansallisena menestystarinana joutuu laajemmassa tarkastelussa uuteen valoon.

Sivistyneistö omaksui Suomessa Pauli Kettusen mukaan näkemyksen, jossa perifeerisen maan eliitin on omaksuttava ja muotoiltava pyrkimyksensä edistyneempiä maita koskevan tiedon pohjalta. Ennakoiva katse oli suunnattava sinne, missä uudenaikaistuminen oli pisimmällä. Yhteiskunnalliset levottomuudet Euroopassa johtivat Suomen poliittisen ja älyllisen eliitin entistä konservatiivisempiin kantoihin.²²¹ Perinteinen tekniikka ei syntynyt sosiaalisessa tyhjiössä vaan nimenomaan vallan ja tuotannon perinteisessä yhteisössä. Kansalliset teknologia- ja teollisuuspäätökset olivat Euroopassa kulttuuripoliittisia päätöksiä, joilla otettiin kantaa kansainväliseen teknologiaan ja monikansallisiin yrityksiin. Euroopassa ajauduttiin kulttuurikonfliktiin 1800-luvun lopussa, kun Yhdysvalloista virtasi uutta teknologiaa. Teknologiaa ei pidetty korkean henkisen kulttuurin osoituksena Euroopassa. Kulttuurikonflikti ratkesi vasta ensimmäisen maailmansodan jälkeen, kun vanhat rakenteet murtuivat.²²² Suhtautuminen tekniikkaan ei ollut yhteiskunnassa ristiriidatonta. Tekniikkaan kohdistui vuosisadan vaihteessa myös rajatonta edistysoptimismia, joka on tyypillistä kehittyvälle yhteiskunnalle. Tämä edistysoptimismi huipentui mielestäni rationalismin aatteessa, jossa koneellisen tuotannon ja tehokkuuden ihannointi vietiin itse työn ja eri työvaiheiden järjestämiseen.

Tekninen kehitys tarkoittaa perinteisesti koneiden, laitteiden, materiaalien ja niihin liittyvien menetelmien kehitystä yrityksessä. Täydellinen kilpailu on kuitenkin mahdotonta uuden ja vanhan teknologian välillä.²²³ Uuden institutionaalisen taloushistorian teorian valossa yhtä tärkeänä tulisi nähdä suhtautuminen ja asenteet tekniikkaa kohtaan. Teoria nostaa teknologian osalta keskeiseksi kysymykseksi instituutiot ja niiden vaikutukset teknologian käyttöönotossa. Epävirallisten instituutioiden näkökulmasta suhtautumisella teknologiaan on suoraan vaikutusta toimintakulttuurin. Toimintakulttuurin kehitys tarkoittaa tapoja, toimintaperiaatteita, luottamusta ja niiden kehittymistä yrityksessä sekä ympäröivässä yhteiskunnassa. Toimintakulttuurissa korostuvat inhimillinen tieto,

---

²¹⁹ Hjerpe 1986, 48.

²²⁰ Michelsen 1999, 128–131, 162.

²²¹ Lahtinen 2006, 141, 143; Kettunen 2006, 224–225.

²²² Michelsen 1999, 133.

²²³ Nelson 2005, 9.

taidot, säännöt jne., jotka määrittyvät toimintaympäristön mukaan. Uudet suunnitellut tuotantovälineiden yhdistelmät, joihin voidaan laskea organisaation rakennemuutokset, yritysfuusiot, toimintojen uudelleenjärjestelyt ja suurtuotannon etuihin tähtäävät toimet, vaikuttavat osaltaan toimintaympäristöön. Myös sattumat vaikuttavat toimintaympäristön kehittymiseen.²²⁴

Tekniikkaa koskevat päätökset määräävät suhtautumista myös arvoihin ja erityisesti ihmisarvoon. Tekniikan välineellisyys ei määrittänyt arvoja vielä 1800-luvun lopulla. Tekniikasta päätettäessä saatiin kuitenkin sivutuotteena arvonmuutos, josta ei ollut päätetty mitään. Tekniikka saa näin kulttuurisen roolin, jota ei voi ymmärtää vain tehokkuuden nimissä. Tekniikka voi olla joskus arvovapaa puhdas väline, mutta yhtä hyvin tekniikka voi olla yhtä lailla arvosidonnainen ja heijastaa ympäröivän yhteiskunnan arvoja ja päämääriä.²²⁵ Neoklassisen talousteorian valossa talouskasvu on nähty usein voittoa tuottavina investointeina nimenomaan teknologiaan.

Teknologia nähdään usein tekijänä, joka sysäsi talouden kasvuun. Uuden institutionaalisen taloushistorian teorian näkökulmasta inhimillinen pääoma on eräs keskeisistä talouskasvun selittäjistä. Inhimillinen pääoma on viime kädessä se tekijä, joka edistää valmiuksia kehittää uutta teknologiaa. Taloustieteessä inhimillinen pääoma ymmärretään useimmiten koulutuksena, jonka lisääntyminen kasvattaa tuottavuutta ja tuloja. Inhimillisen pääoma koostuu yksilöiden osaamisesta, sitoutumisesta ja motivaatioista. Inhimillinen pääoma ei tuo taloudellista kasvua vain rajoitetuksi ajaksi teknologisten innovaatioiden tavoin. Uuden institutionaalisen talousteorian valossa inhimillinen pääoma sisältää yksilön hankkimat tiedot ja taidot sekä motivaation ja muut yksilön edellytykset osallistua tavaroiden ja palvelujen tuottamiseen.

Uuden teknologian käytössä ja inhimillisen pääoman kasvussa merkitystä on ollut juuri ihmisten mentaalaisella kyvyllä ymmärtää mitä ollaan tekemässä ja miten. Tärkeässä osassa teknologian käyttöönoton suhteen onkin se, kuinka keskeisellä sijalla urauurtavassa tieteessä vuosikymmenten mittaan ongelmien ratkaisun oppiminen on ollut. Toisaalta teknologiaa on tutkittu juuri kognitiiviselta kannalta vain hyvin vähän. Esimerkiksi Richard Nelson toteaa tutkimuksessaan *Technology, Institutions and Economic Growth*, että moderni tiede ja teknologian kehitys ovat seurausta kumulatiivisesta kulttuurisesta oppimisesta. Yhteisön jäsenet oppivat ennemmin tai myöhemmin

---

²²⁴ Saari 2002, 23–24.

²²⁵ Airaksinen 2003, 133, 137.

toistensa menestyksestä ja erheistä.²²⁶ Siirtyminen teollisuuteen kenkälalla perustui pitkälti siihen, että muutamasta rohkeasta menestyneestä kokeilusta syntyi lisää halukkaita yrittäjiä alalle.

Suomessa lainsäädäntö tuki teknologian tuontia. Suomessa teknologia hankittiin yleensä muualta ja teknologian jäljessä tulijoina suomalaiset ovat voineet hyödyntää valmista tekniikkaa. Koneiden käytössä oli eroja eri tehtaitten välillä. Kenkäteollisuus oli myös ulkomaisen konetuonnin varassa, mutta toiset tehtaat olivat halukkaampia uusimaan tuotantokoneistoa. Tässä on ollut usein taustalla johdon ja teknisten johtajien visiot. Teknologian käyttöönotossa eteneminen nimenomaan aktiivisuuden kautta, jossa tieteellinen tieto ja tekniikka on hyödynnetty nimenomaan käytännön ongelmien ratkaisussa, on yleensä se kaava, jolla teknistä kehitystä on tutkittu.²²⁷ Kenkäteollisuudessa teknologiaa hyödynnettiin tuotannossa, mutta ongelmaksi muotoutui tieteellisen tiedon saatavuus ja jopa koneiden käyttöönottoon ja hyödyntämisen liittyvät ongelmat. Suurin ongelma ei näin olisikaan muotoutunut tekniikan ja teknologian saatavuus.²²⁸ Toimijoiden suhtautuminen koneelliseen sarjatyöhön ei voinut olla vaikuttamatta myös näkemyksiin koneista. Tähän on varmasti vaikuttanut se, että teknisellä tietämyksellä ei ollut Suomessa perinnettä.

Uuden institutionaalisen taloushistorian teorian valossa ongelmallista oli yleinen kielteinen suhtautuminen modernisaatioon, jossa tekniikalla oli keskeinen merkitys. Kielteinen suhtautuminen näkyi teknisen koulutuksen vastustuksena. Varhaiset kenkätehtaitten perustajat eivät olleet saaneet koulusta kenkälalle vaan olivat toimineet jossain toisessa teollisuudessa. Heidän asenteensa ei ollut teollisuustuotantoa kohtaan yhtä kielteinen, kuten monilla kenkälalan ihmisillä. Heidän käsityksensä siitä, miten kenkäteollisuus toimii ja mitä todellisia menestymisen mahdollisuuksia alalla on, ovat voineet olla epärealistisia. Tämän puolesta puhuu se, että ensimmäinen varsinainen onnistunut yritys ja kenkäteollisuudessa oli Aaltosen Kenkätehdas. Tämä kenkäteollisuuden pioneeri lähti liikkeelle pienestä ja laajensi toimintaansa pääoman karttuessa. Aaltonen vältti viimeiseen asti lainalla laajentamista ja hänelle ominaista oli tuottojen siirtäminen suoraan rahastoon, jota voitiin sitten käyttää huonoina aikoina. Aaltoselle tärkeitä olivat jatkuvuus ja pitkän linjan taloudellinen kannattavuus. Hän ei tehnyt taloudellisia päätöksiä hetkellisen taloudellisen hyödyn perusteella vaan hän oli

---

²²⁶ Nelson 2005, 128, 133.

²²⁷ Nelson 2005, 129.

²²⁸ Seppinen 1989, 26–27.

yhteiskunnallisesti vastuunsa tiedostava toimija. Aaltosen onnistumiseen vaikutti paitsi hyvä taloudenhoito hänen taustansa kenkäalan pitkällisenä toimijana.

Teknologia mullisti kenkäteollisuudessa toimintaympäristön vähitellen. Kenkälalla koneet ja käyttövoiman lisäys tulivat asteittain. Koska koneet ja tuotantomenetelmät rakennettiin tieteellisten lain-alaisuuksien mukaan, oli tuotantoprosessien suunnittelu entistä tarkemmin tehtävissä. Työnjaossa tämä merkitsi optimaalia työnjakoa ihmisten ja koneiden kesken. Tuotantoa voitiin valvoa ja toimintaa tehostaa. Siirtymisessä käsityöstä teollisuuteen merkittävä tekijä on juuri käyttövoimassa tapahtuneet muutokset. Teollisuus siirsi kenkien tuotannon suuryrityksiin, jotka hyödynsivät tekniikkaa aina vain tehokkaammin ja etsivät taloudellista etua.²²⁹

Emil Aaltonen oli tekniikan käyttöönotossa oivallinen oppikirjaesimerkki. Hän oli saanut perinteisen käsityöläisen koulutuksen, mutta hänellä oli alusta asti mahdollisuus tutustua teollisiin kenkiin toimiessaan Hämeenlinnan läheisyydessä ensin suutarin kisällinä ja myöhemmin itsenäisenä suutarina. Hän pääsi käsiksi venäläisten upseerien ja heidän perheittensä teollisesti tuotettuihin kenkiin. Tässä vaiheessa Aaltosen toiminta-ajatus oli selvästi nähtävissä. Avainkysymyksenä oli jalkineiden tuotantokustannusten alentaminen tuotantoa koneistamalla. Samalla tuotannon järjestely muutettiin teollisen tehokkaaksi. Hattulan tehtaan menestys perustuikin siihen, että tehdas pystyi valmistamaan ja myymään jalkineita edullisempaan hintaan kuin siihen aikaan yleensä oli saatavissa. Aaltosen onnistumiseen on vaikuttanut hänen henkilökohtainen kiinnostuksensa ja paneutumisensa teollisesti tuotettujen kenkien maailmaan. Aaltonen oli erittäin kiinnostunut teollisesta kengäntuotannosta. Hän opiskeli itsenäisesti teollisen kengän rakennetta ja osti asiakkailtaan teollisia kenkiä voidakseen tutkia niitä tarkemmin.²³⁰

Aaltosen ajattelussa teknologian suhteen on selkeästi nähtävissä myös romantiikalle ominaisia piirteitä. Tekniikkaan suhtautumiseen vaikutti yleisesti 1870-luvulta aina 1920-luvulle asti osaltaan romanttinen ajattelu. Taiteellisen ajattelun suuntana romantiikka korosti tunteita, yksilöllisyyttä ja elämän draamaa. Koneromantiikka, joka hyödynsi jonkin paikkaan ja tilanteeseen sitoutunutta haltioituneen asenteen, on tunneperäinen ja pysyvä asenne, joka kohdistuu johonkin tiettyyn laitetyyppiin ja sen käyttöön

---

²²⁹ Michelsen 1999, 132.

²³⁰ Koskimies 1969.

seurauksineen ja tuloksineen. Asenne on maskuliininen ja siihen liittyy oleellisesti insinöörin ammatin palvonta. Tekniikkaan kohdistetut tunteet niin kollektiivisesti kuin yksilötasollakin ovat vielä kartoittamatonta aluetta.²³¹

Emil Aaltosen suhtautuminen tekniikkaan oli myönteistä, mikä poikkesi radikaalisti monien kenkäalan toimijoiden asenteista. Tekniikka merkitsi hänelle edistystä ja uutta aikaa. Hänessä kulminoituu jo aiemmin mainittu tekniikan edistysusko. Hänen intohimonsa tekniikkaa kohtaan ei laantunut myöhemminkään. Hän halusi itse perehtyä tehtaissaan toimineisiin koneisiin. Hän oli tottunut teollisesti valmistettuihin kenkiin ja mitä ilmeisemmin todennut ne varsin kilpailukykyisiksi käsin tehtyjen kenkien kanssa. Voi olettaa, että kokemuksen kautta opittu, vakuutti Aaltosen siitä, että teollisuus on ainoa vaihtoehto tuottaa kenkiä tulevaisuudessa, jos haluaa pysyä alalla. Aktiivinen suhtautuminen tekniikkaan oli Aaltoselle omiaan. Motivaation osuus oppimisessa on suuri. Motivaation ja aktiivisuuden merkitys tiedon omaksumisessa, oppimisessa ja sen jakamisessa on olennaista. Instituutiona tieto ja taidot eivät ole erotettavissa toisistaan. On olemassa paljon todisteita, institutionaalista kontekstista riippuen, että yksilöt ymmärtävät tiettyjä kausaalisuhteita ja käyttämissääntöjä ja muodostavat kategorioita, joilla on emotionaalisia ja motivaatioon liittyviä vaikutuksia.²³²

Emil Aaltosen persoonassa näyttää yhdistyvän konetuotannon vankkumaton ihannointi ja syvä uskonnollinen elämännäkemyks. Hänen toiminnalleen oli ominaista vaatimattomuus ja perinpohjaisuus. Hän uskonsa tekniikkaan oli horjumaton. Tiedon ja tekniikan pioneerit ajattelivat luontoa usein suurena kirjana, johon Luoja on kirjoittanut viestinsä niiden luettavaksi, jotka osaavat lukea. Siksi tieteenharjoitus oli kuin jumalan sanan ääreen käymistä. Tieteen uskonnollisella taustalla on nähtävissä tieteilijöiden uskonnollinen hurmio, joka johtaa sekä kirkollisen että maallisen aatelin vallan heikkenemiseen.²³³

Teknologia ja sen tuomat sovellutukset ovat kenkätuotannossa tärkeitä paitsi itse kengän valmistamisen kannalta myös raaka-aineiden laadun ja soveltuvuuden osalta. Eläimen nahka on orgaaninen aine, joka ei sellaisenaan kelpaa moneenkaan tarkoitukseen, vaan se täytyy jollain tavoin muokata eli parkita,

²³¹ Airaksinen 2003, 113, 115–116, 139.

²³² Gisela Kubon-Gilke 2003, 68–69.

²³³ Airaksinen 2003, 122–123; Koskimies 1969.

jotta se säilyisi. Nahkojen käsittelyssä savu- ja kasviparkitus olivat keskeisiä aina 1800-luvulle asti. Kemian sovellutukset aiheuttivat 1800-luvun lopulla mullistuksen nahan valmistuksessa. Ensimmäisenä otettiin käyttöön höyry parkitusliemien lämmityksessä ja nahan kuivauksessa, jolloin valmistusaika lyheni huomattavasti. Toinen vaihe oli väkevöityjen parkitusuutosten ja pyörivien ammeiden käyttöönotto, jolloin esim. pohjanahan valmistusaika lyheni neljännekseen entisestä. 1800-luvun loppuvuosina opittiin nahan valmistuksessa kromiparkitus, joka korvasi lähes kokonaan kasvisparkituksen.

Tekniikasta puhuttaessa ja teknologian käyttöönoton historiasta kirjoitettaessa, ei siis voida ajatella vain itse teknologisia laitteita. Tekniikka oli kyllä ensin yksittäisiä laitteita, sitten tulivat laitteiden kokoelmat ja tehdasjärjestelmät. Tekniikkaan liittyi myös jotain aineetonta, joka liitti sen lopulta osaksi suurempaa järjestystä. Lopulta tekniikka tunkeutui ihmisten korvien väliin, jossa tekniikasta ja sen tuotteista tuli arkipäivää.

5.3 Epäviralliset instituutiot

Edellisessä luvussa teknologia kuvattiin kulttuurisena ilmiönä. Tutkijoita ei ole kiinnostanut epävirallisten instituutioiden eli kulttuurin, tapojen ja mentaliteetin vaikutus talouden toimintaan. Taloudellinen kehitys ei tapahdu tyhjiössä vaan yksittäisten markkinoiden ja koko markkinatalouden toiminta edellyttää erilaisia instituutioita, joiden tunteminen on talouden ymmärtämisen edellytys. Instituutiot eivät ole muuttumattomia vaan niissäkin tapahtuu muutoksia teknologian kehityksen, taloudellisen, sosiaalisten olojen muutoksen ja poliittisten päätösten seurauksena.²³⁴

Asenteet teollisuutta ja teollisuustuotteita kohtaan alkoivat muuttua 1900-luvulle tultaessa. Tähän vaikutti keskeisesti tekniikka ja teknologinen kilpailu ja niiden tuoma arvojen muutos. Tekniikka toimi kenkäalan toimijoiden ja kenkäteollisuuden osalta Timo Airaksisen kuvaamalla tavalla eli tekniikan sivutuotteena saatiin aikaan arvojen muutos. Tekniikka voi kuitenkin yhtä lailla arvosidonnainen ja heijastaa ympäröivän yhteiskunnan arvoja ja päämääriä.²³⁵ Lainsäädäntö, poliittinen keskustelu ja

---

²³⁴ Loikkanen & Pekkarinen & Vartia, 2002, 8.

²³⁵ Airaksinen 2003, 133.

valitut yhteiskunnassa tehdyt taloudelliset ratkaisut näyttäisivät tukevan molempia näkökulmia. Tämä osaltaan alleviivaa modernisaation yhteiskunnassa aiheuttamaa ristiriitaista tilannetta.

Tekniikan tuoman tehokkuuden ja teollisuustuotannon todelliset edut alettiin myöntää Käsityö- ja tehdasyhdistyksissä ja kenkäalalla yleisemmin vasta 1900-luvun alussa. Asennemuutoksessa tekniikalla näyttää olleen keskeinen vaikutus. Koulutuksen merkitys nousi tekniikan ja uusien tuotantotapojen myötä yhdistyksissä tärkeämmäksi, mutta nyt puututtiin myös työn tehokkuuteen ja käsityön ja suurteollisuuden eroihin. Ulkomainen kokemus haluttiin saada koulutuksen avulla suomalaisten ammattilaisten käyttöön. Käsityöläisiä haluttiin lähettää oppimaan ammattialan monimutkaisempaa kehitystä.

Asennemuutoksen hitautta ja ristiriitaisuutta kuvaa teollisuudenharjoittajien ja käsityöläisten välillä kasvava eripura. Helsingin käsityö- ja teollisuusyhdistys alkoi 1909 todella pohtia käsityöläisten ja teollisuuden edustajien näkökantojen ristiriitaa. Yhdistyksen nähtiin ajaneen laimeasti teollisuuden asioita. Esille nostettiin ajatus teollisuuden ja käsityön tiiviimmästä yhteistyöstä, mutta se ei ottanut tuulta purjeisiinsa.²³⁶ Tähän on varmasti ollut syynä käsityöläisten ja teollisuudenharjoittajien erilaiset lähtökohdat niin tuotannossa kuin liiketoiminnassa muutenkin. Ristiriitaa kuvaa hyvin se, että teollisuudenharjoittajat kokivat, ettei käsi ja tehdasyhdistyksiin kuulumisen ei tuonut tehtaille mitään etuja. Niinpä heräsi ajatus että teollisuus tarvitsi oman edustusjärjestön. Järjestö voitiin kuitenkin perustaa vasta vuoden 1906 jälkeen, jolloin kokoontumis- ja yhdistysvapauslaki tuli voimaan. Perustetun Kenkä- ja nahkatehtaitten työnantajaliiton tarkoitus oli toimia työnantajien etujen ajajana ja teollisuuden yhteisien etujen valvonta sekä työriitojen ratkaiseminen.²³⁷

Kun asenteet tekniikkaa, teollisuutta ja teollisia tuotteita kohtaan muuttuivat, muuttui myös käsitys työstä. Siirtyminen suuriin teollisuuslaitoksiin muutti ihmisten käsityksiä ammatista.²³⁸ Ammatti ei enää ollut pelkästään kykyä tehdä jotain työtä. Se muotoutui kommunikatiiviseksi verkoksi, joka yhtä lailla muodostui määrittelemään työntekijän asemaa.²³⁹ Yhdeksi ammatin määrittäjäksi voi nimetä myös palkkatason. Se kertoi ammattitaidon tasosta ja määritteli sosiaalista asemaa työpaikalla. Naisten

²³⁶ HKTY ptk. 24.2.1909; HKTY ptk. 16.9 1909.

²³⁷ Raevuori 1971, 42–45, 48–50.

²³⁸ Hjerppe 1990, 13; Teräs 2001, 55, 71.

²³⁹ Teräs 2001, 55, 71.

mukaan mukaantulo työmarkkinoille lisäsi palkkahaitaria ja sosiaalista skaalaa, mitä töihin tuli. Naisethan työllistyivät usein avustaviin töihin. Palkkakustannukset muodostuivat alhaisemmiksi, koska naisten palkat olivat yleisesti teollisuudessa huomattavasti matalammat kuin miehillä, vaikka Suomessa joka neljäs teollisuustyöntekijä oli nainen.²⁴⁰ Tilanteeseen vaikuttivat käsitykset sekä kenkälän töistä ja naisten sopivuudesta työntekijöiksi, jotka ovat voineet vaihdella paikkakunnittain. Työmarkkinoiden murros näkyi myös naisten lisääntyvänä palkkatyönä. Jalkinealalla pienimmät yksiköt työllistivät pääsääntöisesti pelkästään miehiä. Suurten yritysten palkkalistoilla yhä useampi työläinen oli nainen. Vuosisadan alun kahden tehtaan työntekijämäärästä neljännes oli naisia.²⁴¹

Työn johdossa ei tarvittu tehtaissa enää käsityötaitoa vaan insinöörien ja liikemiesten taitoja. Työn teki palkattu työväki. Työnjaon kehitys mahdollisti siirtymisen suurempiin yksiköihin. Väinö Wallin toteaa 1902, että Suomessa menekki oli pientä ja käsityöteollisuus sopi tähän tarkoitukseen paremmin kuin tehdastuotanto, joka oli suunnattu suuremmille markkinoille.²⁴² Wallinin ajatusta voi pitää oman aikansa ilmentymänä. Useimmiten vain suutarin itsensä työllistävät yritykset eivät tehneet merkittävää taloudellista voittoa. Tämän taustalla oli nähtävissä ammattikuntalaitoksen vaikutus. Kenkäteollisuuden kehitykseen vaikutti oleellisesti ammattikuntalaitoksen vaikutus, joka tarkoitti käsityöläisten aseman turvaamista ja työn säilyttämistä. Tuotannollinen kehitys ja sen tuoma taloudellinen kasvu ja menestys näyttää olleen suutareille sivuseikka.

Uuden institutionaalisen taloushistorian teorian mukaan taloudelliset toimijat ratkaisevat kohtaamiensa ongelmia prosessoimalla niitä olemassa olevien mentaalisten rakenteiden kautta. Epäviralliset instituutiot muotoilevat sosiaalista käyttäytymistä.²⁴³ Traditiot ja käyttäytymistä ohjaavat säännöt eivät välttämättä sisällä varallisuutta maksimoivaa käytöstä vaan ennemminkin uhraavat taloudellisen varallisuuden muiden arvojen tähden. Northin teoriassa keskeistä on yhteiskunnan jäsenten kollektiivinen tietämys, uskomukset, ideologiat ja kulttuuriset tekijät sekä instituutioiden muodostama kehys. Keskeisiä ovat Northin määrittelemät epäviralliset instituutiot, jotka ovat sekä lyhyellä että pitkällä aikavälillä vaikuttaneet taloudellisten toimijoiden päätöksiin.²⁴⁴ Merkittävä vaikutus kehityksessä oli asenteilla. Jalkineteollisuuden muodostumista tarkasteltaessa olisi hyvä kiinnittää

²⁴⁰ SVTXVIII A Teollisuustilastoa 1884–1886 osat 1-3.

²⁴¹ Teollisuustilaston alkuperäisaineisto 1900–1935 sarjassa K12aa TIA; Käsityötilaston alkuperäisaineisto 1913–1934, kansiot 6, 21 ja 33, KA; SVT XVIII A Teollisuustilastoa 1900 osa 16.

²⁴² Wallin 1902, 5; Rantanen 1989, 45.

²⁴³ Hälmsäter 2003, 25.

²⁴⁴ North 1990, 4, 36–41; Vuorela 1997, 71–75.

huomiota suutarien suhtautumiseen teollisesti tuotettuun kenkään, koska monet 1900-luvun alun ensimmäisistä teollisuuden harjoittajat olivat suutarin koulutuksen saaneita.²⁴⁵ Jalkineiteollisuuden kehityksessä ennakkoluulottomuus, sinnikkyys, rohkeus, mutta nuoruus ovat olleet omiaan.

Teollistuminen vaikutti käsityö tehdasyhdistyksissä käytyyn keskusteluun. Vaatimukset kohdistuivat käsityön kehittämiseen, kun huomattiin, ettei virallisia talouteen keskeisesti vaikuttavia instituutioita ja yleistä teollistumiskehitystä ollut pysäyttämisen tai muuttamisen. 1900-luvun alussa mestarinpapereita ei enää kyselty ja koko suutarinimikkeestä haluttiin jopa kokonaan eroon.²⁴⁶

5.4 Organisaatiot ja liiketoiminnan kustannukset

Tuotannollinen kehitys ja kaupankäynnin esteiden purku mahdollistivat talouden kasvun ja työnjaon edistymisen. Tuotannon keskeytymättömyys, työvoiman järjestäytyneisyys ja kuljetusverkon parantuminen ovat vaikuttavia tekijöitä teollisuuden menestykselle.²⁴⁷ Jalkinealan yritysorganisaatiot muuttivat teollistumisen myötä suuremmiksi ja monimutkaisemmiksi ja yritysten koko kasvoi. Kenkätuotannossa siirryttiin pienistä toimipaikoista keskisuuriin. Työllisyys ei kasvanut vaan tuottavuus suurissa yksiköissä kasvoi.²⁴⁸ Muutos koski kuitenkin vain kenkälän teollisuusyrityksiä. Suutarinverstaat säilyivät toimintatapojen muutoksista huolimatta pieninä usein yhden ihmisen työllistävänä yrityksinä. Suutarien status muuttui teollistumisen seurauksena. Kenkälällä teolliset käsityöyritykset eivät toimineet suuryritysten alihankkijoina, kuten monella muulla alalla kävi. Kenkälällä näyttää olleen totaalinen pesäero teollisuuden ja käsityön välillä.

Uusien organisaatioiden paremmuus perustuu niiden kykyyn alentaa liiketoiminnan kustannuksia, joita syntyy tuotannon tai palvelujen välittämisestä.²⁴⁹ Yleinen pyrkimys liiketoiminnan kustannusten alentamiseen merkitsee myös taipumista vapaaehtoisesti rajoituksiin, koska kaikkien etu on markkinoiden ennustettavuus ja häiriötön toiminta. Kaupallisen yhteiskunnan ja sen tuoman yksilöllisyyden pohjana oli intressien erilaisuus. Kaupankäynti perustui molemminpuolisiin palveluihin ja ihmisen taipumukset olivat eriyttäneet heidät jonkun ammatin harjoittajiksi. Jokainen yksilö oli riippuvainen työn ja sen tuottavuuden ja arvon jonka kautta määräytyi hänen asemansa

²⁴⁵ Seppinen 1989, 34–36.

²⁴⁶ Seppinen 1989, 30; Koivisto 1999, 72.

²⁴⁷ North 2003, 179.

²⁴⁸ Hjerppe & Hjerppe & Mannerman & Niitamo & Siltari 1976, 39, 45.

²⁴⁹ Lamberg & Ojala 1997, 26; Kallion 1997, 50.

yhteiskunnassa.²⁵⁰ Suutarien asema oli kaupankäynnin järjestämisen kannalta ongelmallinen, sillä käsityöharjoittajat eivät olleet halukkaita tai kykeneviä tekemään laskelmia siitä, mitä valmistettavat esineet tulevat heille maksamaan. Asia oli esillä muun muassa Helsingin käsityö- ja tehdasyhdistyksessä 1909. Tämä asian ratkaisuksi esitettiin kirjallisuuden ja esitelmien kautta ammattimiehille jaettava tieto, joilla saataisiin selväksi tämän asian tärkeys.²⁵¹ Ongelmaksi käsityöläisillä muotoutui siis riittävän liikkeenjohdon ja kaupankäynnin taitojen puute.

Yksi tapa liiketoiminnan kustannusten alentamiseen oli erikoistuminen. Tuotettaessa vain tiettytyyppisiä tuotteita ei tarvinnut suunnitella ja muodostaa tuotantolinjoja erilaisille malleille ja raaka-aineille vaan kyettiin pitäytymään yhdenlaisissa tuotteissa. Toisaalta myös markkinointiin kului vähemmän rahaa, koska erikoistuminen takasi kenkätehtaalle jo kohtalaisen nopeasti maineen tietyn kenkägenren valmistajana. Esimerkiksi voisi mainita G. Jokisen tehtaan Sortavalassa. Tehdas aloitti vaatimattomana työverstaana ja koneistusta lisättiin vähitellen. Tehtaassa oli sekä kenkä- että nahkatuotantoa, mikä sekin oli hyvin tyypillistä monille kenkälän yrityksille. Tehdas erikoistui rasvanahkaiseen vedenpitäviin lujiin jalkineisiin ja myös nahkatehtaan erikoistuote oli musta rasvanahka. Tehtaan omistaja G. Jokinen oli saanut varhain koulutuksen ammattiin, mutta oli opiskellut myös ulkomailla muun muassa Norjassa, Tanskassa ja Venäjällä. Erikoistuminen joihinkin tuotteisiin alkoi laajemminkin mittakaavassa ainakin pienemmissä tehtaissa jo hyvin varhain. Tampereella 1917 perustettu osakeyhtiö Kenkätehdas Special erikoistui myös nopeasti tohveleihin ja lasten kenkiin. Niistä muotoutui suosittuja ja niitä vietiin myös ulkomaille Englantiin, Ruotsiin ja Viroon. Yhtiö satsasi koneisiin ja hankki uudenaikaisen kaluston United Machinery Companyltä.²⁵² Sortavalassa puolestaan G. Jokisen osakeyhtiö erikoistui mustaan rasvanahkaan ja siitä tehtiin lujiin vedenpitäviin kenkiin.²⁵³

Uuden institutionaalisen taloushistorian teorian mukaan instituutioilla ei ole merkitystä, jos tuotto-odotukset eivät kasva ja markkinat eivät ole epätäydelliset, jolloin liiketoiminnan kustannukset puuttuvat.²⁵⁴ Kaupankäynnin järjestelmän kitkaa ja sitä kautta myös kustannuksia lisäsi erityisesti viennin ja ulkomaisten kauppakumppanien määrän lisääntyminen. Kauppakulttuurien erilaisuus lisäsi

²⁵⁰ Katso esimerkiksi Yksilö modernin murroksessa.

²⁵¹ HKTY ptk. 1.10 1909.

²⁵² Suomen teollisuus ja kauppa osa I 1922, 137–138.

²⁵³ Suomen teollisuus ja kauppa osa II 1924, 100–101.

²⁵⁴ North 1994, 94–96.

riskejä. 1800-luvulla henkilökohtaiset liikesuhteet olivat usein toiminnan edellytys, vaikka ei-henkilökohtaiset suhteet lisääntyivät. Vaihdon kustannuksia lisäsivät myös kenkien tuotannon ja myynnin eriytymisestä.

Jos liiketoiminnan kustannukset määritellään erilaisten ulkoisten uhkien tai informaation puutteellisuuden kautta voidaan havaita, että talouden toimijat ovat vailla täydellistä tietoa ympäröivistä markkinoista. Peliteoreettiselta kannalta taloudellisten toimijoiden ongelmaksi muodostui toistuvuuden väheneminen, pelaajien määrän lisääntyminen ja toisten pelaajien suhteen tietojen väheneminen.²⁵⁵ Tietojen väheneminen vaatii yhteiskunnalta enemmän sosiaalisen luottamuksen lisäämisessä. Luottamuksen merkitys korostuu, kun on kysymys toiminnoista, jotka sijoittuvat eri aikaan esimerkiksi silloin, kun toinen sopimusosapuoli toteuttaa kustannuksia aiheuttavan toimenpiteen enne kuin toinen toteuttaa oman osuutensa. Sopimuksen lopputulos riippuu merkittävästi jälkimmäisen osan toteuttamisesta.²⁵⁶

Vesa Kanninen on artikkelissaan *Talouden moraalit, markkinavoimat ja yritysten yhteiskuntavastuu* esittänyt talouden pohjaavan yleisesti hyväksytyihin pelisääntöihin, vahvaan luottamuspääomaan ja tehtyjen sopimusten kunnioittamiseen. Luottamuspääoman säilyttämistä varjelevat sopimusten ja yhteistyön toistuvuus, maineenmuodostus ja yrityskulttuuri.²⁵⁷ Lopulta turvana ovat myös viralliset instituutiot kuten oikeuslaitos. Kansainvälistyneen kaupan vuoksi kiristynyt kilpailu markkinoilla ja informaation lisääntyvä määrä eivät ole tae sille, että yrityskulttuuri olisi vahvistunut. Kulttuuri näyttää olevan hieman jäljessä.²⁵⁸ Aaltosen toiminnassa moraalikatoa pyrittiin minimoimaan esimerkiksi sillä, että toimitetut tuotteet oli maksettava heti. Aaltonen ei siis harrastanut velaksi myyntiä ja laskun laiminlyönteä oli turha enää tehdä tilauksia Aaltoselle.

Luottamukselle voidaan nähdä monenlaisia tehtäviä. Luottamus luo ja ylläpitää solidaarisuutta yhteisön jäsenten kesken ja solidaarisuuden ansiosta yhteiskunnan elämästä tulee sujuvaa ja ennakoitavaa. Luottamus sallii ”toisen” kasvattaa vapausasteitaan luoden samalla edellytyksiä hänen moraaliselle toiminnalleen. Luottamuksen lisää sosiaalisia suhteita ja mahdollisuuksia kartuttaa tärkeitä tietoja ja taitoja ja saada sosiaalista tukea toimilleen. Luottamuksella on tehtävänsä myös yksilön

---

²⁵⁵ North 2003, 175.

²⁵⁶ Hjerpe 2003, 263.

²⁵⁷ Kanninen 2003, 82,89.

²⁵⁸ Kanninen 2003, 82, 89.

kiinnittämisessä yhteisönsä ja vahvistaa yksilön sosiaalista identiteettiä ja sen välityksellä hänen sidostaan yhteisöön. Luottamus lisää myös uskoa yhteiskunnassa toistuvien toimintojen pätevyteen, jotka ovat myös yksilötason perustoimintojen, rutiinien lähtökohta. Luottamuskulttuurin voimistuminen lisää suvaitsevaisuutta ja taipumusta hyväksyä kulttuurisesti vieraita ihmisiä ja asioita.²⁵⁹

Nimenomaan yleistyneen luottamuksen ja talouden suhteesta on kirjoitettu paljon. Yksi syy tähän on se, että taloudelliset mallit ovat osoittautuneet selityskyvyltään alhaisiksi. Luottamusta ja ylimalkaan sosiaalista pääomaa onkin nykyään alettu pitää taloustieteen mallien selityskykyä nostavina tekijöinä, sellaisina talouden ulkopuolisina elementteinä, joita ei ole ennen huomattu ottaa mukaan, kun on vertailtu kansakuntien varallisuutta (Adam Smith). Sosiaalisen pääoman ja luottamuksen merkitys korostuvat juuri uuden institutionaalisen talousteorian teoriassa liitetoiminnan kustannuksia tarkasteltaessa. Tällaisena kulttuurisena tai sosiaalisena elementtinä yleistyneen luottamuksen on uskottu viime kädessä selittävän taloudellista menestystä, mutta se on vaikea näyttää toteen. Vaikka yleistyneeseen luottamukseen viitataan eräänlaisena ihmekäsitteenä makrotaloudellisen menestyksen selittämisessä, sen suhde kansantalouteen on vähintäänkin epäselvä.²⁶⁰

6. Suurteollisuuden läpimurto 1910-luvulla

6.1 Tampereesta kenkäteollisuuden keskus

Vuoteen 1910 mennessä kenkätehtaitten määrä oli noussut Suomessa kymmeneen. Tuotannon arvo oli hiukan alle 3,5 miljoonaa markkaan ja nousua edellisestä vuodesta oli vähän alle 50 %. Teollisen sarjatuotannon saavutettua jalkineteollisuudessa pysyvän aseman koneellistuminen ja investointien määrä kasvoivat. 1910-luvulla myös ensimmäistä kertaa kotimaisen kengän myynti ylitti ulkomaisen kengän myynnin. Tampereen tehdastuotanto ylitti myös koko ulkomaan tuonnin.²⁶¹ Huimaa kasvua ja tuotannon kehitystä todistaa se, että 1915 kenkätehtaita oli Suomessa jo 29 ja niiden yhteenlaskettu valmistusarvo oli lisääntynyt noin 209 %.²⁶² Kasvu näkyi myös jalkineteollisuuden

²⁵⁹ Ilmonen & Jokinen 2002

²⁶⁰ Ilmonen & Jokinen 2002.

²⁶¹ SVT XVIII Teollisuustilastoa vuodelta 1915, osa 32, 13; Seppinen 1989, 37; Lappalainen & Almay 1996, 196.

²⁶² Koivisto 1999, 207; Seppinen 1989, 37; Hjerpe 1990, 26, 107; SVT XVIII A teollisuustilastoa 1900–1915 osat 16–36; SVT Teollisuustilastoa 1884–1935, osat 1–51.

työntekijämäärissä.²⁶³ Vuonna 1915 Kenkäteollisuuden ilmiömäinen kasvu oli Venäjän sodan aiheuttamaa. Suomen merkitys lisääntyi sodan alettua, kun normaalit yhteydet länteen vaikeutuivat. Venäjän vientiä tukivat myös tullit. Ensimmäisen maailmansodan aikana vienti Suomesta suuntautui lähes pelkästään Venäjälle.²⁶⁴

Suomen vienti rakentui pitkälle jalostettujen teollisuustuotteiden varaan. Venäjän markkinat antoivat kehitykselle suotuisat olot, koska monet tehtaot ja teollisuudenhaarat nojasivat ainakin alkuun Venäjän viennin varassa. Esimerkiksi Finlaysonin tehdas rakennettiin Venäjän markkinoiden varaan.²⁶⁵ Erityisesti ensimmäisen ja toisen maailmansodan välinen aika ja silloin tapahtunut teollisuuden voimakas kasvu ei olisi ollut mahdollista ilman Venäjän markkinoiden varassa rakennettua teknis-taloudellista pohjaa.²⁶⁶ Suomen asema perustui suojuutulleihin, jotka suurruhtinaskunnalle olivat huomattavasti matalammat kuin muille maille. Tullit ja maksut tukivat juuri vientiteollisuutta.²⁶⁷ Toisaalta Suomi saavutti välittäjäaseman idän ja lännen välissä.

Kenkien osalta myös tuonti kasvoi. Tuontia ylläpiti se, että kotimainen tuotanto vastasi esimerkiksi 1912–1913 vain 79 % kulutuksesta eli kysyntää oli enemmän kuin mitä kenkiä Suomessa valmistettiin.²⁶⁸ Menekkiä kuvaa hyvin se, että esimerkiksi Attilan kenkätehtaassa otettiin käyttöön kaksi työvuoroa ja palkattiin 350 uutta työntekijää. Muun maan kenkäteollisuus lisääntyi kuitenkin nopeammin ja Tampereen osuus tuotannosta ja työntekijöiden osuudessa pieneni vuosikymmenen loppuun mennessä.²⁶⁹

Tampereesta muodostui vuosisadan alkuvuosikymmeninä Suomen kenkäteollisuuden keskus. Vuonna 1910 Suomen kymmenestä kenkätehtaasta neljä sijaitsi Tampereella. Tampereella työskenteli noin puolet koko maan jalkine-työntekijöistä ja naisten osuus jalkine-työntekijöistä oli hieman suurempi kuin koko maassa keskimäärin.²⁷⁰ Tampere oli noussut myös tuotannollisesti Suomen jalkine-työntekijöiden keskuksiksi. Kaupungissa tuotettiin noin 75 prosenttia koko maan kenkätuotannosta, ja Tampereen

---

²⁶³ Katso liite 1.

²⁶⁴ Pihkala 1970, 31–37, 39, 40, 52; Seppinen 1989, 37; SVT XVIII A teollisuustilastoa 1900–1920 osat 16–37; Teollisuustilaston alkuperäisaineisto vuosilta 1910–1920 sarjassa K12aa, TIA.

²⁶⁵ Katso esimerkiksi Myllyntaus 1986, 105.

²⁶⁶ Kerkelä 2006, 83.

²⁶⁷ Kerkelä 2006, 85–86.

²⁶⁸ Pihkala 1970, 199–200.

²⁶⁹ SVT XVIII A Teollisuustilastoa 1910–1915 osat 26–31; Teollisuustilaston alkuperäisaineisto 1910–1915, sarjassa K12 aa, TIA.

²⁷⁰ Teollisuustilaston alkuperäisaineisto 1910, Svtt, sarja K12aa, TIA.

tuotanto ylitti myös koko ulkomaisen tuonnin. Omiaan tamperelaisen kenkäteollisuuden vauhdittajaksi oli kaupunkiin vuonna 1907 perustettu yhdysvaltalaisen jalkineteollisuuden koneita valmistavan yrityksen United Shoe Machineryn myyntikonttori. Vuokratoneiden ja muidenkin tarvikkeiden saatavuus helpottui.²⁷¹

Tampereen vetovoimaa teollisuuden kannalta lisäsi suomalaisittain pitkä teollinen perinne. Ei siis ihme, että juuri Tampereelle perustettiin 1910 neljäs varsinainen kenkätehdas, kun Väinö Hyppönen perusti Viinikan kaupunginosaan Hyppösen Kenkätehtaan. Kuten Aaltosella ja Attilalla myös Hyppösen kenkätehtaassa alku oli varsin vaatimaton. Aluksi tehtaassa oli vain 25 työntekijää, mutta yritys muutti jo vuonna 1914 ajanmukaiseen tehdaskiinteistöön ja uudenaikaisti koneistusta. Alkanut maailmansota kasvatti kenkien kysyntää, mikä näkyi myös Hyppösen tehtaassa. 1916 yhtiö rankennutti Tampereen Hatanpäälle pohjoismaiden suurimman kenkätehtaan, jossa otettiin huomioon nykyaikaisen tekniikan saavutukset. Koneet hankittiin United Shoe machinery Companylta. Myös tehtaan työtilat olivat ilmavia ja puhtaita ja tehtaassa oli koneellinen ilmanpuhdistus.²⁷² Tehdas kasvoi huimaa vauhtia ja tehtaan työntekijöille rakennettiin asuntoja Viinikan alueelle. Tehtaassa oli työntekijöitä 1921 jo 290.²⁷³

Ennen ensimmäistä maailmansotaa jätettiin Tampereella viisi hakemusta jalkinetuotannon aloittamiseksi mm. 1910 perustettu Kenkätehdas Sampo ja Kenkätehdas Erkkilä. Useita pienempiä tehtaita perustettiin, joita olivat muun muassa 1916 perustettu Väinö Huttusen kenkätehdas sekä 1917 perustettu Kenkätehdas Special. Aaltonen laajensi toimitilaansa ja laajentuneet toimitilat nostivat tuotantoa. Myös Attila Oy oli laajentanut toimintaansa ja hankkinut Pyynikiltä nahkatehtaan raaka-aineidensa turvaamiseksi. Se olikin 1912 Suomen suurin jalkineiden valmistaja: 217 000 kenkä- ja saapasparia.²⁷⁴ Teollisuudessa yrittäjät kehittivät omaa toimintaansa ja panostivat yritysten kasvuun. Tampere oli ensimmäinen todellinen teollinen kaupunki suomassa ja siinä suhteessa toimintaedellytykset kaupankäynnin ja tuotannon osalta olivat otolliset. Kaupunkiin oli muodostunut jo teollisuusväestö, joka oli sopivaa asiakaskuntaa.

Attila Oy kasvoi niin vauhdikkaasti, että 1915 rakennettiin uusi 6-kerroksinen tehdasrakennus. Myös nahkatehdasta oli laajennettava tuotannon kasvaessa. Tuotanto kasvoi 1910-luvuta 1920-luvun alkuun

²⁷¹ Seppinen 1989, 37.

²⁷² Suomen teollisuus ja kauppa osa I 1922, 126.

²⁷³ Suomen teollisuus ja kauppa osa I 1922, 128.

²⁷⁴ Suomen teollisuus ja kauppa osa II 1924.

yli 13 kertaiseksi ja nahkojen osalta yli 11 kertaiseksi. osakepääomaa kasvatettiin 1910-luvulla moneen kertaan. Vuonna 1921 avasi Attila Oy myös sivukonttorit näyttelyvarastoineen Helsinkiin ja Viipuriin ja vuotta myöhemmin Turkuun.²⁷⁵ 1918 paheneva raaka-ainepula pakotti pienimmät yritykset töiden supistamiseen ja jopa töiden keskeyttämiseen. Hintoja oli laskettava, kun Euroopassa ja USA:ssa tulivat halvat armeijan ylijäämävarastot, jotka myytiin polkuhinnoin.

Kasvu oli tasaista kaikkialla, vaikka muualla Suomessa tehtaiden määrä ei kasvanut yhtä nopeasti kuin Tampereella. Kehitys teollisuudessa oli samanlaista koko maassa. Esimerkiksi Helsingissä 1915 perustettu Mantereen kenkätehdas muuttui 1921 osakeyhtiöksi ja samalla koneistusta uudistettiin. Tehtaassa on 80 työntekijää. E.N. Mantere on toiminut tehtaan johdossa alusta asti ja tekniseksi johtajaksi on tehdas onnistunut saamaan eteväksi tunnetun ammattimiehen Ossian Pulliaisen.²⁷⁶ Lisääntyvä kenkäteollisuus näkyi myös nahkatehtaiden menestymisenä. Kokkolaan perustettiin kromitehdas 1920, vaikka osa tehtailijoista suhteutui epäilevästi kromiparkitukseen.²⁷⁷

Tuotannon sopeuttaminen on yksi keskeisistä menestyksen tekijöistä, joilla mitataan käsityöalojen menestystä.²⁷⁸ Suutarinverstaiden määrä oli noussut 1923 Suomessa melkein puolitoistakertaiseksi vuoteen 1913 verrattuna.²⁷⁹ Käsisuutarit keskittyivät hiljalleen korjaustoimintaan, kuten englannissa oli tapahtunut aiemmin, ja pystyivät näin säilyttämään asemiaan.²⁸⁰ 1910-luvulla teollinen sarjatuotanto saavutti jalkineteollisuudessa pysyvän aseman. Koneellisuuden ja investointien määrä nousivat. Jalkineteollisuudessa monet yritykset laajensivat tuotantoaan ja muuttuivat osakeyhtiöiksi. Myös tuotantomäärät alkoivat merkittävästi kasvaa. Elintason nousun myötä ihmisille jäi raha myös halventuneisiin teollisuustuotteisiin kuten kenkiin, jotka aikaisemmin olivat olleet suhteellisen kalliita.²⁸¹

Jalkineet olivat ihmisen perustarve, mutta silti ennen teollisuuden kasvun alkua niiden hankinta ei ollut selviö. Vaurastuminen yhdistettynä teollisuustuotteiden edullisuuteen loi edellytykset elinkeinoelämän nopealle kasvulle. Juuri ihmisten perustarpeiden palveleminen teollisuuden tehokkuuden luomalla

²⁷⁵ Suomen teollisuus ja kauppa osa I 1922, 112–113.

²⁷⁶ Suomen teollisuus ja kauppa osa II 1924, 112–113.

²⁷⁷ Suomen teollisuus ja kauppa osa I 1922, 135–136.

²⁷⁸ Hjerppe 1981, 233.

²⁷⁹ SVT XVIII B Käsityötilastoa 1913 ja 1923, osat 1 ja 2; SVT teollisuustilastoa 1884–1905.

²⁸⁰ Hjerppe 1969, 12; Palo-Oja 1998, 12; Mathias 1983, 239–244; More 1989, 122.

²⁸¹ Hjerppe 1990, 107,119; Katso esimerkiksi Suomen teollisuus ja kauppa osa 1, 106–113 ja osa 2, 111–140.

edullisuudella oli Aaltosen menestyksen salaisuus. Samaan aikaan kun Aaltonen ja Attila laittoivat kenkäteollisuuden varsinaisesti aluilleen Tampereella, suutarinverstaat joutuivat häviölle ja niiden määrä alkoi laskea. 1907 Tampereella oli 21 toimivaa suutarinverstasta, mutta vuotta myöhemmin enää 12 verstasta.

Ensimmäisen maailmansodan alettua ja maassa vallinneen epävakaan poliittisen tilanteen vuoksi muutamat kenkätehtailijat sanoivat työväkensä irti. Ensimmäisen säikähdyksen jälkeen alkoi kuitenkin todellinen nousukausi siitä huolimatta, että tuotantoa haittasivat suurimmissa kenkätehtaissa tapahtuneet työtaistelut. Pisimmät lakoista kestivät puoli vuotta. Venäjän armeijan kenkätilaukset kasvattivat tuotantoa ja työllistivät lähes koko Suomen kenkäteollisuuden. Tampereellekin syntyi monia uusia kenkätehtaita. Sota 55-kertaisti kenkien viennin Venäjälle, mutta jo sodan jälkeen vienti romahti ja raaka-ainepula paheni.²⁸² Nousukausi ei kuitenkaan kestänyt pitkään ja 1916 jalkineiden vienti Venäjälle romahti ja raaka-ainepula paheni. Vaikea raaka-aine pula jatkoi sisällissodan jälkeenkin kenkäteollisuuden lamaa, mutta 1917 romahtanut kenkäteollisuuden vienti alkoi kuitenkin kasvaa ja tuonti lisääntyi. Vaikkakin kauppasuhteet itänaapuriin katkesivat hetkeksi kokonaan, kenkäteollisuus käänsi katseensa Eurooppaan.²⁸³

Vasta ensimmäisen maailmansodan aikana väestö tottui käyttämään tehdasvalmisteisia kenkiä ja valmistuksessa teollisuus syrjäytti lopullisesti käsityön. Vientiluvut kohosivat nopeasti ja tuonti väheni.²⁸⁴ Tampereella kehitykseen vaikutti voimakkaan nousukauden lisäksi se, että kaupunkiin oli muodostunut kenkälän ammattilaisten luokka, jonka piiristä uudet yrittäjän usein nousivat. Nousukautta siivittivät Venäjän armeijan kenkätilaukset, jotka työllistivät lähes koko Suomen kenkäteollisuuden. Venäjän markkinoiden kysyntäpiikki synnytti Tampereellekin monia uusia kenkätehtaita. Armeijan suuret tilaukset vaikuttivat osaltaan siihen, että useat tehtailijat korottivat jalkineiden hintoja 10 %. Seuraavan vuoden toukokuussa nostettiin hintoja valmistajien yhteispäätöksellä 20–30%. Hintojen nostoa perusteltiin raaka-aineiden hintojen korotuksella ja niiden saannin vaikeutumisella. Vaikea raaka-aine pula jatkoi sisällissodan jälkeenkin kenkäteollisuuden lamaa, mutta 1917 romahtanut kenkäteollisuuden vienti lisääntyi. Vaikkakin kauppasuhteet itänaapuriin katkesivat hetkeksi kokonaan, kenkäteollisuus käänsi katseensa Eurooppaan.

²⁸² Seppinen 1989, 38,42.

²⁸³ Seppinen 1989, 38, 41.

²⁸⁴ SVT XVIII A teollisuustilastoa 1900–1920 osat 16–37; Teollisuustilaston alkuperäisaineisto vuosilta 1910–1920 sarjassa K 12 aa, TIA.

Ensimmäisen maailmansodan nousukausi päättyi kuitenkin laskukauteen ja lamaan. Venäjän markkinoitten romahtaminen 1917 järkytti Suomen taloutta, sillä 30 % Suomen kaupankäynnistä oli suuntautunut itäiseen naapuriin ja sodan aikana se oli ainut Suomen vientimaa. Syksyllä 1917 myös kotimaan kysyntä väheni ja 1918 kenkiä ei valmistettu juuri olleenkaan. Lakot ja sotatilanne lopettivat kenkien valmistuksen lähes kokonaan. Aaltosen kenkätehdas seisoj tuona vuonna neljä kuukautta ja Aaltonen muutti toimintansa paineen alla osakeyhtiöksi. Tosin kaikki osakkeet olivat Aaltosen itsensä hallussa. Näin Eemil Aaltonen katsoi voivansa neuvotella työväkensä kanssa paremmin kuin omistajana. Tilanteen rauhoituttua kenkien alettiin viedä Viroon, Pohjoismaihin, Iso-Britanniaan ja Yhdysvaltoihin.²⁸⁵

Kenkätehtaiden määrän lisääntyminen lisäsi naisten mahdollisuuksia työllistyä alalle. Englannissa naisia oli kenkäteollisuuden palveluksessa 1800-luvun puolessavälissä jo viidennes kaikista työntekijöistä.²⁸⁶ Suomalaisen jalkineteollisuuden työntekijärakenne muuttui teollistumisen edettyä kenkälalla 1910-luvulta lähtien. Suomessa 1900-luvun alkuvuosikymmeninä naisten osuus jalkinetyöntekijöissä alkoi kasvaa. Samalla naisten asema alkoi vakiintua ja samoin kuin muillakin aloilla jalkinetyötuotannossa teollisen tuotantoon siirtyminen takasi naisille mahdollisuuden päästä alalle töihin. Suutarin ammatti vastaavasti säilyi selvästi miesvaltaisena, mutta naiset tulivat kuvaan yrittäjinä ja työnantajina.

Naisten asema siis vahvistui jalkinealalla vasta, kun teollinen tuotanto vakiinnutti asemansa. Vuosisadan alkuvuosikymmeninä naisten määrä jalkineteollisuuden palveluksessa kääntyi selvään kasvuun. Kuitenkin 1902 ja 1910 naisten palkka oli noin 60 prosenttia miesten palkasta,²⁸⁷ Suomen jalkinetyöntekijöistä naisia oli vuonna 1910 noin 40 prosenttia. Vuoteen 1915 mennessä maahan oli perustettu 29 kenkätehdasta. Vaikka ensimmäisen maailmansodan aiheuttama kenkien kysynnän kasvu Venäjällä nosti suomalaisten kenkätehtaitten lukumäärää, niin naisten osuus kuitenkin väheni. Yleisestikin naisten osuus teollisuudessa kasvoi vain vähän. Sodan jälkeen vuoteen 1920 mennessä

---

²⁸⁵ Seppinen 1989, 41.

²⁸⁶ Mathias 1983, 239–244; More 1989, 122.

²⁸⁷ Heikkinen 1997, 85.

naisten osuus jalkinetyöntekijöistä kuitenkin kaksinkertaistui ja ensimmäistä kertaa heidän osuutensa nousi yli puoleen jalkinetyöntekijöistä.²⁸⁸

Vaikka Tampereella työntekijämäärä jalkineteollisuudessa kaksinkertaistui vuosien 1910 ja 1915 välisenä aikana, naisten osuus kasvoi hitaammin kuin muualla maassa. Työntekijöiden määrän kasvuun vaikutti muun muassa se, että Attilan kenkätehdas aloitti 1912 syyskuussa tuotannon kahdessa vuorossa ja palkkasi 350 uutta työntekijää. Tämä ei kuitenkaan nostanut naisten määrää. Muun maan jalkineteollisuus kasvoi muutenkin nopeammin kuin Tampereen jalkineteollisuus ja Tampereen osuus tuotannossa ja työntekijöiden osuudessa pieneni.²⁸⁹

Kaikkiaan vuosina 1918–20 Tampereella perustettiin yhteensä kahdeksan kenkätehdasta. Vuonna 1920 Tampereella valmistettiin 840 694 paria kenkiä ja seitsemän vuotta myöhemmin määrä oli kivunnut jo 1 359 734 pariin. Tampereella tuotettiin edelleen yli puolet Suomessa valmistetuista kengistä. Tehtaitten tulokset suhteessa työntekijämääriin ja työvuosiin olivat Suomen parhaat, yksittäisissä tehtaissa jopa kaksinkertainen maan keskivertoon verrattuna. Kaupungin jalkineteollisuus olikin paitsi tuotannossa myös kenkätehtaitten lukumäärässä Suomen jalkineteollisuuden suurin tekijä.

6.2 Liiketoiminnan kustannukset ja organisaatiot

Teollisuuden kehittyessä ja lisääntyessä 1910-luvulla tuotannon ja kaupan järjestelyt vaativat aina vain enemmän pääomia. Pääomavaltaisen teollisuuden lähtöedellytykset eivät olleet Suomessa hyvät, koska Suomessa ei ollut yhtä suuria pääomia kuin muualla Euroopassa. Usein teollisuus oli säätyläistaustaisten suvun tai ystäviltä lainattujen rahojen turvin perustettua ja tehtailijat olivat usein säätytaustaisia. Suomen teollisuus alkoi pääomavalaistua nopeasti 1900-luvun alussa. Pääomavalaistumista edisti metsäteollisuuden pitkäaikainen pyrkimys nostaa jalostusastetta.²⁹⁰ Tämä johti siihen, että useat metsäteollisuuden yhtiöt olivat jossain vaiheessa pankkien valvonnassa. Pankit puuttuivat myös tehtaiden omistussuhteiden ja yritysjohton järjestelyihin. Tämä rahoituslaitosten ja teollisuusyhtiöiden henkilö- ja organisaatiosuhteiden kytkeytyminen toisiinsa oli tyypillistä Suomessa.

²⁸⁸ Seppinen 1989, 37; SVT XVIII A Teollisuustilastoa 1900–1920, osat 16–37; Teollisuustilaston alkuperäis- aineisto vuosilta 1910–1920, Svtt, sarja K12aa, TIA; Lähteenmäki 1997,47.

²⁸⁹ SVT XVIII A Teollisuustilastoa 1910–1915, osat 26–31; Teollisuustilaston alkuperäisaineisto 1910–1915, Svtt, sarja K12aa, TIA.

²⁹⁰ Hjerppe 1982, 417.

Pääomavaltaistuminen johti esimerkiksi metsäteollisuudessa pankkien ja teollisuuden tiiviiseen kytkeytymiseen toisiinsa.²⁹¹

Viennin ja vientiteollisuuden edistäminen tullipolitiikan avulla on ollut valtion tavoitteita merkantilismien ja liberalismien ajalla. Näin on epäsuorasti edistetty suurteollisuuden toimintaa ja mahdollisuuksia, koska usein ne ovat myös tärkeimpiä vientiyrityksiä. Valtion kyky alentaa liiketoiminnan kustannuksia on kuitenkin kyseenalainen, koska kauppaa on käyty jo kauan ennen valtioiden perustamista. Valtioissa lainsäädäntö merkitsi kuitenkin olojen vakautumista, koska valtiossa yksilöt voidaan pakottaa toimimaan halutulla tavalla rangaistuksen uhalla. Teollistuminen merkitsi siirtymistä tehokkaammin järjestettyyn ja laajempaan kauppaan. Kaupan järjestäminen tehokkaasti merkitsi samalla kaupan jakaantumista mahdollisimman moneen kauppasuhteeseen. Tämä pienensi riskiä, koska yhden kauppasuhteen merkitys jäi kokonaisuuden kannalta pieneksi.

Kenkäteollisuuden merkitys oli kansantaloudellisesti varsin pieni. Esimerkiksi Aaltosen siirtyminen teollisuustuotantoon ei merkinnyt omistusoikeuksien verkostoitumista ja taloudellisen päätösvallan jakaantumista. Vaikka Aaltosen kenkätehtaasta tulikin osakeyhtiö 1917, pysyi osakekanta Aaltosen hallussa. Aaltonen ei myöskään luottanut lainarahaan eikä velaksi elämiseen, mikä olisi osaltaan aiheuttanut taloudellista riippuvuutta. Hänen toimintaansa leimasi harkinta ja hänen uskonnollinen maailmankatsomuksensa vaati häntä huomioimaan myös tulevaisuuden mahdolliset riskit.²⁹² Tällaisen ajattelun taustalla voi havaita riskien hallinnan ja minimoimisen mahdollisimman suurten voittojen kustannuksella.

Kotimarkkinateollisuus ja erityisesti kappaletavarateollisuus tuotti suuria määriä erilaisia tuotteita, joiden varastointi ja myyminen aiheuttivat kohtuuttoman korkeita kustannuksia.²⁹³ Kustannusten kasvu ja liiketoiminnan epävarmuus johtivat monien kenkäteollisuusyritysten muuttumiseen osakeyhtiöiksi. Esimerkiksi juuri Attila Oy joutui hankkimaan näin varoja tuotannon modernisoimiseksi.²⁹⁴ Osakeyhtiöissä taloudellista liikkumavaraa oli enemmän ja myös liiketoiminnasta koituvat riskit voitiin tasata useamman tahon kesken. Osakeyhtiöitymisellä saadut varat käytettiin usein tehtaiden

---

²⁹¹ Kerkelä 2006, 84–85.

²⁹² Koskimies 1969.

²⁹³ Michelsen 2001, 57.

²⁹⁴ Suomen teollisuus ja kauppa osa II 1924.

uusimiseen. Teknologian ja teollisuustuotannon järjestelyistä vatsasi yhä useimmin ulkomailla koulutuksensa saanut insinööri.²⁹⁵ Ammattitoistoisella henkilökunnalla pyrittiin myös vähentämään teollisen järjestelmän tuomia ongelmia ja ongelmista koituvia kustannuksia.

Siirryttäessä tehtaisiin siirryttiin yritysten hallintokulttuurissa entistä enemmän pois pelkästä liikkeenjohdosta. Tehtaiden hallinto toimi ennemminkin organisaatioverkkona, jossa eri osa-alueet täydensivät toisiaan. Tämä liittyi suoraan muutokseen, jossa tehtaitten eri työvaiheet, tuotannon suunnittelu ja monet kaupankäyntiin ja laskutukseen liittyvät toiminnot siirtyivät omille osastoilleen. Myös tehtaiden johto oli entistä vähemmän kosketuksessa itse varsinaiseen tehdastyöhön. Samalla hallinnon suhde taloudellisiin ja julkisiin organisaatioihin tiivistyi.

Ulkomainen kenkämuoti ja sen kiihtyvä vaihtelevuus aiheutti tehtailijoille päänvaivaa. Aaltonen näytti olleen erittäin tietoinen markkinoiden epätäydellisyydestä. Aaltosen liiketoiminnassa korostui omavaraisuus, joka takasi myös toimitusten luotettavuuden. Aaltosella oli erittäin maltilliset tuotto-odotukset ja kaiken ”ylimääräisen” rahan hän talletti pahan päivän varalle. Hän oli myös hyvin tietoinen markkinoiden epätäydellisyydestä ja mahdollisista häiriötiloista, joita varten hän kokosi aina liikevoitostaan rahastoa, jolla selvittäisiin pahan päivän yli. Aaltonen katsoi maltillisten ratkaisujen olevan kannattavampia kuin velanotto ja sitä kautta voiton kasvattaminen. Aaltosen liikestrategiaan kuului myös liiketoiminnan kustannusten minimoiminen. Hän toimi aina luotettavien raaka-aineen toimittajien kanssa. Toisaalta hän osti myös paljon niin sanottua jätemateriaalia. Kenkien toimittaminen jälleenmyyjille tapahtui aina laskun kanssa ja jos maksua ei suoritettu heti, oli turha yrittää toistamiseen tilata kenkiä Aaltosen kenkätehtaasta.

Suomalaisen kenkäteollisuuden keskittyminen Venäjän vientiin ensimmäisen maailmansodan aikaan merkitsi pieniä liiketoiminnan kustannuksia, koska Venäjällä ostajana toimi keisarillinen armeija. Markkinatilanne oli kokonaan suomalaisen kengäntoimittajan puolella, eikä toisen sopijaosapuolen motiivia tai maksukykyä tarvinnut epäillä. Venäjän armeija tarvitsi jokaisen kenkäparin, jonka Suomen kenkäteollisuus pystyi toimittamaan. Kaiken viennin suuntautuminen yhteen maahan, johti siihen, että sodan jälkeen liiketoiminnan kustannukset kasvoivat, kun oli järjestettävä liikesuhteita länteen Venäjän

---

²⁹⁵ Teollisuustilaston alkuperäisaineisto 1910–1925, Svtt, sarja K12aa, TA.

kaupan romahdettua. Tilanne kenkäteollisuuden toiminnassa toistui 1980-luvulla, kun Neuvostoliiton markkinat romahtivat ja suomalaiset tehtaot, joutuivat taloudelliseen ahdinkoon.

Kenkäalan organisaatioiden pyrkimyksenä säilyi pitkään juuri virallisten instituutioiden muuttaminen. Vaatimukset esimerkiksi tullien ja lainsäädännön muutoksista kotimaista kenkäteollisuutta suosivaksi oli keskeisiä pyrkimyksiä. Lopullinen jakautuminen kenkäalalla käsityöhön ja teollisuuteen organisaatioiden tasolla tapahtui 1918, kun perustettiin Suomen Jalkinetehtaitten Työnantajaliitto. Käsityöläisten ja teollisuustyöntekijöiden edustuksesta vastasi yhä useammin ammattiyhdistys. Käsityö- ja tehdasyhdistyksiä on yhä olemassa ja niihin kuuluu nykyään paljon eri alojen pienteollisuuden harjoittajia myös suutareita. Suomen Jalkinetehtaitten Työnantajaliitto mainitsi perustavassa kokouksessaan liiton tarkoituksena olevan valvoa kenkäteollisuuden yleisiä etuja ja edistää ammattia. Esimerkiksi Raevuori korostaa liiton keskittyneen puhtaasti kaupalliselle talouspoliittiselle ja tullipoliittisiin kysymyksiin kilpailun kiristyessä. Tästä kertoo myös se, että sodan jälkeen perustetun kauppaja- ja teollisuuden säännöstelyä valvomaan perustettuun kauppa ja teollisuuskomissioon haluttiin saada myös liiton edustaja. Tähän vaikutti juuri huono raaka-ainetilanne.²⁹⁶

Teollisuuden lisääntyminen merkitsi suutareillekin mahdollisuutta palkata työntekijöitä. Korjattavien kenkien määrän lisääntyminen oli seurausta ihmisten teollistumisesta, kaupungistumisesta ja vaurastumisesta. Monet saattoivat hankkia teollisesti tuotettuja halventuneita kenkiä. Lisääntyneet työpaikat teollisuudessa merkitsivät työvoiman tarpeen lisääntymistä. Kenkäalalla ei koettu yhtä radikaalia naisistumista kuin tekstiiliteollisuudessa, mutta naiset tulivat yrittäjinä mukaan kuvaan. Naisyrittäjiä oli kuitenkin suhteellisesti vähän vain noin 3 % vuonna 1913 ja 1934 vain noin 1,5 %. Naiset olivat vain nimellisesti johdossa ja työt tekivät palkatut työntekijät. Naisomistajat eivät ottaneet osaa itse työhön, kun taas esimerkiksi Tampereen miesomistajista työhön osallistuivat kaikki.²⁹⁷

---

²⁹⁶Raevuori 1939, 53–57.

²⁹⁷STV XVIII B Käsityötilasto 1913; Käsityötilaston alkuperäisaineisto 1913, kansio 6, KA.

6.4 Uskomusjärjestelmät, kulttuuri ja talous

Teollistumista on tarkasteltu makrotalouden näkökulmasta, joka antaa tarkan kuvan itse prosessista. Se ei kuitenkaan anna selitystä itse sille, miksi tehtaita perustettiin. Mika Kallioinen tutkimuksessaan *Suomen teollistajat* toteaa, mikrotason tarkastelu selittää paremmin, miksi tehtaita perustettiin. Yksilöthän tekevät taloudellisia voimavaroja koskevia valintoja. Kallioinen on oikeassa sanoessaan, ettei ennakkoluulottomuuteen perustuneen prosessin ymmärtäminen vaadi perehtymistä yksittäisten teollisuusmiesten arvoihin, pyrkimyksiin ja odotuksiin.²⁹⁸ Mutta, jos halutaan ymmärtää uskomusjärjestelmiä, kulttuurisia laajempia ilmiöitä tai mentaalisia malleja ja ideologioita yleensä, sekä niiden vaikutusta talouteen, voi yksittäisten tehtailijoiden pyrkimyksiin, arvoihin ja odotuksiin perehtymisellä olla keskeinen merkitys niiden hahmottumisessa ja erityisesti tarkentumisessa. Epävirallisten instituutioiden vaikutuksen ymmärtämisessä taloudellisiin valintoihin näillä seikoilla on merkitystä.

Taloutta voidaan tarkastella historiallisena kulttuurisena ilmiönä opittuihin käytäntöihin ja elämänmuotoihin perustuvana.²⁹⁹ Tämän näkökulman kautta voidaan ymmärtää taloudellisten toimijoiden paikka osana kulttuuria ja yksittäisten toimijoiden valinnat nimenomaan omassa toimintaympäristössään ja sen tuomassa viitekehysessä. Ajatellaanpa vaikka käsityökulttuurin perinnettä, joka oli voimissaan vuosisadan vaihteen Suomessa. Näin jälkikäteen on helppo sanoa, että esimerkiksi Aaltosen toiminta oli ennakkoluulotonta ja prosessi sinänsä näin jälkikäteen hahmotettavissa, mutta jos haluamme katsoa niitä seikkoja, joiden vuoksi Aaltosen toiminta oli ennakkoluulotonta, joudumme ihan yhtä lailla punnitsemaan sitä, missä Aaltonen oli oman aikansa tai mahdollisesti sääty-aikaisten asenteiden edustaja. Historiantutkimuksen olennaisempia tehtäviä on etsiä niitä perusvoimia, jotka inhimillinen yhteiskuntia ja maailmanjärjestystä liikuttavat ja tämän maailman osa on myös talous. Taloudelliset toimijat ovat siis nimenomaan valinnoillaan liikuttaneet pidemmällä aikavälillä tätä maailmaa ja epävirallisia instituutiota tai yhtä hyvin virallista instituutiota.

Kehityksen ymmärtämisen kannalta on välttämätöntä tarkastella kulttuurin ja asenteiden muutosta sekä näiden vaikutusta taloudellisten toimijoiden arkeen sekä uskomusten ja uskomusjärjestelmien syntyyn.

---

²⁹⁸ Kallioinen 2004, 7-8.

²⁹⁹ Kalela 2000, 98–103.

Tässä yksilötasolla ja yksilön ratkaisuilla on erittäin suuri merkitys. Fyysinen ympäristö ja sen muutosten analysoiminen ovat myös keskeistä määriteltäessä asenteita, uskomusjärjestelmiä, kulttuuria ja niiden muutosta.³⁰⁰ Eettiselle ja moraaliselle toiminnalle löytyy selitys ympäristöstä ja suhteesta muihin ihmisiin. Kysymykset oikeasta ja väärästä ja ennen kaikkea uskomukset hyvästä ja pahasta ohjaavat ihmisten käyttäytymistä ja toimintaa. Moraalia tarkastellessa keskeistä on myös eettisten standardien luonti Eettiset standardit edellyttävät tiettyä käytöstä ja sisältävät käsityksen hyveistä ja oikeuksista, mutta myös velvollisuuksista. Tässä suhteessa myös ihmisen rationaliteetti pelkäästään oman edun tavoittelijana on rajallista ja erittäin sidoksissa yhteiskunnan kulttuuriin.³⁰¹

Mentaalisten mallien muotoutumisessa hyvällä informaatiolla on ollut merkitystä, mutta kenkäalan kehitystä tarkasteltaessa ei voi välttyä ajatukselta, että uskomusjärjestelmillä ja asenteilla voi olla todella suuri vaikutus esimerkiksi kykyyn ottaa vastaan tietoa. Tiedon soveltaminen on suhteessa ympäristön tuomiin mahdollisuuksiin. Myös kuluttajat tekevät samanlaisia valintoja toistuvasti, siksi onkin tärkeää taata tarpeellinen informaatio valintatilanteessa. Toisaalta kokemuksesta saatu tieto toimii yhtä hyvin valinnan pohjana. Keskiverta kuluttaja siis tekee valintansa siltä pohjalta, minkä kussakin tilanteessa kokee uskomusjärjestelmänsä mukaan järkeväksi. Uskomusjärjestelmä voi perustua kollektiiviseen kokemukseen jonkun tuotteen paremmuudesta tai oman kokemuksen kautta saatuun tietoon.³⁰² Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että jos 1900-luvun alun ihminen tarvitsi kengät. Hän osti ne hyvän kokemuksen pohjalta siltä samalta suutarilta, jolta ne oli edelliselläkin kerralla ostanut. Tai sitten hän oli tullut kuulemiensa kokemusten perusteella uteliaaksi tai vakuuttunut esimerkiksi teollisen kengän paremmuudesta tai ainakin tullut uteliaaksi ja ostikin teollisesti tuotetut kengät.

Siirtyminen tehtaisiin ja tekniikan tuoma uudenlainen työjärjestys vaikuttivat käsityksiin teollisuustuotteista. Ihmisten tottuminen teollisesti tuotettuihin kenkiin vei aikansa. Juuri tähän vastustukseen luottivat niin suutarit kuin käsityöläiset yleisemminkin. Teollisuustuotteita vastustettiin aluksi yleisemminkin.³⁰³ Teollisuustyö ja sen eriytyminen sekä kaupungistuminen purkivat kuitenkin vanhoja sosiaalisia yhteisöjä. Työtehokkuuden painottaminen muutti käsitystä hyvästä työntekijästä. Ahkeruudesta siirryttiin hiljalleen tehokkuuteen, josta tuli muoti-ilmiö. Esimerkiksi Suomen

---

³⁰⁰ North 2005, 87.

³⁰¹ Hjerpe 2003, 258.

³⁰² Denzau & North 2003, 219–220

³⁰³ Raevuori 1971, 58–59.

teollisuuslehden artikkeli taylorismista pohti opin hyviä vaikutuksia työyhteisössä. Artikkelit kritisoivat Euroopassa ja Suomessa vallitsevan takapajuisen asenteen omaavia käsityöläisiä. Konevoimasta nähtiin käsityön pelastajana, kuten yhdysvalloissa oli käynyt.³⁰⁴ Taylorin oppien noudattamisella oli saavutettu työtehokkuutta korottavia vaikutuksia erityisesti Yhdysvalloissa.³⁰⁵

Teollistumisessa valtion roolia on korostettu, kun katsotaan, että talouspolitiikka oli sidoksissa teollisen järjestelmän kehittämisen tarpeisiin. Jos taloutta katsotaan osana yhteiskunnallista toimintaa, näkemykset uskomusjärjestelmistä ja kulttuurin vaikutuksesta taloudessa on otettava huomioon. Taloudellisten toimijoiden etiikkaa ja moraalialia sekä niiden vaikutusta taloudellisiin päätöksiin ja taloudellisiin toimijoihin on pohdittu yhteiskuntasopimuksen ja evoluutiobiologian näkökulmista Vesa Kanniaisen ja Matti Sintosen toimittamassa *Etiikka ja talous* teoksessa. Lähestymistapa moraalisiin poikkeuksiin teoksessa usein esimerkiksi Max Weberin esittämästä hyveajattelusta, jossa kristillinen velvollisuudentunto, jota hän kutsuu protestanttiseksi etiikaksi, ohjaa ihmisen toimia.³⁰⁶ Taylorismin ja rationalismin perusteena ollut ideologiavapaus olisi merkinnyt myös luopumista tästä Weberin peräänkuuluttamasta kristillisestä velvollisuudentunnosta. Sääty-ajatteluhan pohjautui myös tiettyssä mielessä jumalalliseen järjestykseen, jossa kullakin oli oma määrätty paikkansa.

Uutta tuotantotapaa ja tehokkuutta tavoittelevat yritykset heräsivät hiljalleen siihen, että uusien tuotantotapojen vaatimaa tehokkuutta voitaisiin myös opettaa. Kasvava teollisuus ja taloudelliset seikat muovasivat ajatuksia ammattikasvatuksesta ja koulutuksesta. Kehittyvä tekniikka vaati aina vain ammattitaitoisempaa työvoimaa ja tähän haasteeseen alettiin hakea vastausta koulutuksesta 1920-luvulla. Heräsi ajatus siitä, että teollisuudessa työskentelevä henkilö voisi olla omassa työssään ammattitaitoinen. Koulutus oli ratkaisevassa asemassa myös naisten aseman paranemiselle. Naiset työllistyivät neulomon eri työvaiheisiin, jonne tarvittiin paljon työvoimaa. Raskaimmat pinkomis- ja pohjaamiskoneet uskottiin mieluummin miehille.³⁰⁷

Aseteisiin, uskomuksiin ja ostokäyttäytymiseen pyrittiin vaikuttamaan kenkäteollisuuden taholta myös mainonnalla. Kenkien markkinoinnissa tapahtui selkeä muutos 1900-luvun alussa. Mainonnasta, kuten teollisista kengistä, tuli arkipäivää. *Vesa Vares* on todennut, että ensimmäisten kenkätehtaiden

³⁰⁴ STL 1914 no 13, 131, Tieteellisen liikkeenhoidon perusteet.

³⁰⁵ STL 1913 no 24, 279 Työkysymys Amerikan teollisuudessa, Tohtori Schuchartin mukaan.

³⁰⁶ katso esim. Hjerppe 2003 tai Amartya Sen 2000.

³⁰⁷ Kaarninen 1995, 75; Swann 1997, 27–28; Palo-Oja 1998, 8.

harjoittaneen hyvin erityyppistä mainontaa. Esimerkiksi Attila kenkätehtaan tuotteita kuvattiin näyttävien kuvien ja kenkien saama kansainvälinen huomio hyödynnettiin hyvin mainoksissa 1910-luvulla ja 1920-luvulla. Myös Korkeakosken kenkiä myytiin näyttävien kuvien koristetuilla mainoksilla. Aaltonen luotti hillitympään linjaan mainonnassa. Mainoksissa pyydettiin kysymään tuttavilta vakuuskenkien laadusta. Aaltonen panostikin nimenomaan laatuun ja tehtaan pitkään perinteeseen Suomen vanhimpana.³⁰⁸ Mainontaa voidaan tarkastella pyrkimyksenä luoda sosiaalista, kollektiivista ”tietämystä” jonkun tehtaan kenkien paremmuudesta.

7. Kenkäteollisuus vakiintuu 1920- ja 1930-luvulla

7.1 Kenkäteollisuudesta suurteollisuutta

1920-luvulla teollinen sarjatuotanto saavutti jalkineiteollisuudessa pysyvän vakiintuneen aseman. Tämä näkyi myös työntekijöiden määrässä. Vuosien 1920 ja 1930 välisenä aikana työntekijöiden määrä koko jalkineiteollisuudessa lisääntyi noin 40 prosenttia. Teollisuuden koneellistuminen ja investointien määrä lisääntyivät 1920-luvulla.³⁰⁹ Pääoma mahdollisti koneistuksen uusimisen, toimitilojen laajenemisen ja tuotantokapasiteetin lisäämisen.³¹⁰ 1920-luvulla kilpailu markkinoista kiihtyi. Kenkäteollisuusyritysten määrän kasvaessa alkoi 1920-luvulla kilpailun kausi, jonka vuoksi useat kenkätehtaat joutuivat lopettamaan. Tähän on nähty syynä kilpailun lisäksi myös tullisuojan puuttuminen kokonaan.³¹¹ Kenkäyritysten määrää oli kuitenkin, mitä ilmeisimmin pienentänyt tuotantokapasiteetin suuruus, joka oli paisunut tarpeettoman suureksi ensimmäisen maailmansodan nostamien tilausten vuoksi.

Kauppasuhteet itänaapuriin katkesivat hetkeksi kokonaan, kenkäteollisuus käänsi katseensa Eurooppaan. Lama pahensi raaka-aineille asetetut korkeat tullit ja valmiiden kenkien kohtuullisen alhaiset tuontitullit. Lama johti teollisuuden keskittymiseen ja uusien tehtaiden perustamisen vähenemiseen. Aaltosen Kenkätehdas kärsi muiden lailla heikentyneestä menekistä ja tuotannon säännöstelemiseksi tehdasta jouduttiin pitämään kiinni. Pulavuosien ankaruudesta huolimatta Aaltosen tehdas kesti vaikeudet.

³⁰⁸ Vares 2007, 62–63.

³⁰⁹ Hjerppe 1990, 107; Katso liite 1.

³¹⁰ Katso esimerkiksi Suomen teollisuus ja kauppa I, 106–113 ja osa 2, 111–140.

³¹¹ Vares 2007, 226; Seppinen 1989, 43.

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen kaupungeissa alettiin seurata Eurooppalaista kenkämuotia ja kotimainen kenkäteollisuus joutui vastaamaan muodin asettamaan haasteeseen. Tuotteiden suunnitteluun kiinnitettiin enemmän huomiota. Lisäksi ulkomailta tuotetut jalkineet ja vapautunut tuonti olivat vakava kilpailija, joka alkoi tuntua suomalaisilla kenkämarkkinoilla. Yleisesti oletettiin, että ulkomainen tuote oli parempi kuin kotimainen, jollei laadun niin ainakin muodikkauden osalta.

Suuri tekijä jalkinetuotannossa oli niiden raaka-aineen nahan saanti. Aaltonen oli jo Hattulan vuosina onnistunut tekemään edullisia hankintakauppoja, mutta Tampereen tehtaan alati laajeneva tuotanto teki raaka-ainekysymyksestä yhä keskeisemmän. Aaltoselle oli tärkeää häiriötön raaka-aineen saanti ja ennen kaikkea taloudellisuus. Omaa nahkatehdasta ei Aaltonen kuitenkaan perustanut, sillä hänelle tarjoutui mahdollisuus ostaa Viialan Nahkatehdas Oy kokonaisuudessaan vuonna 1925. Kymmenisen vuotta myöhemmin tehdas tuotti suurimman osan Aaltosen kenkätehtaiden tarvitsemasta materiaalista. 1920-luku tuotti päänvainaa lisääntyvän kilpailun ja muodin osalta.³¹²

1920-luku alkoi kenkäteollisuudessa huonosti, kun suuri yleisö oli tehnyt julkisen sanan yllyttämänä ostolakon, jotta hinnat saataisiin alas. Tämä synnytti suuria varastoja.³¹³ Tuotantomenetelmien tehostumisen ja jatkuvan kilpailun puristuksessa jalkineiden hinnat laskivat koko 20-luvun. Vuonna 1926 kenkäparin reaalihintana oli vähemmän kuin puolet siitä mitä se oli ollut 10 vuotta aikaisemmin. Vuonna 1923 kotimaisen kengän hinnat laskivat peräti 30 %. Ulkomainen kenkä myi sitä vastoin hyvin, vaikka olikin 20–40% kalliimpi. Suomalaisen kenkäteollisuuden vastaus oli kenkälaatikoihin kiinnitettävät vieraskieliset nimikkeet.

Suomessa talous kasvoi 1920- ja 1930-luvuilla poikkeuksellisen nopeasti. Suomi oli onnistunut välttämään monissa maissa koetut inflaatio- ja deflaatiokriisit. Suomen asema perustui heikon markan tuomaan hyvään kilpailuasemaan, jota tuki voimakas valtiokapitalismi, jossa julkinen valta eli hallitus ja keskuspankki ohjasivat runsaasti resursseja teollisuuteen ja perusrakennelinvestointeihin. Tässä tapahtui muutos vasta 1937 Aimo Cajanderin kolmannen hallituksen myötä.³¹⁴

Markan arvon korottamiseksi tuontia supistettiin rajusti 1920. Poliitikassa luovuttiin vapaasta jokseenkin epäaktiivisesta tuli- ja kauppapolitiikasta vasta 1930-luvulla. 1930-luvulla alkoivat tullien

³¹² Vares 2007, 224.

³¹³ Raevuori 1971, 58–59.

³¹⁴ Böckerman & Kiander 2006, 139.

korotukset ja tuontikiintiöiden määrittelemineen monissa Euroopan maissa myös Suomessa.³¹⁵ Yleisesti ulkomaankauppapolitiikan kaksi tärkeintä aluetta olivat kauppasopimukset ja tullipolitiikka. Tullipolitiikalla oli protektionistinen sävy. Teollisuudessa haluttiin erityisesti suojata niitä aloja, jotka olivat menettäneet Venäjän markkinat ja tullisuoja antoi niille vankan aseman kotimarkkinoilla.³¹⁶

Suomen vientimahdollisuudet määräytyivät yhä Venäjän ulkomailta ostamien tavaroiden mukaan. Venäjälle Suomen kaupan merkitys kasvoi sodan alettua, kun normaalit yhteydet länteen vaikeutuivat. Venäjän vientiä tukivat suotuisat institutionaaliset tekijät, kuten tullisuhteet ja Venäjän sisäisen kehityksen myötä.³¹⁷ Suomen kenkäteollisuudelle Venäjän kauppa oli merkittävää aina 1920-luvulle asti. Kun taloudelliset olot vakautuivat 1920-luvulla, kasvoi kenkäteollisuuden tuotanto miltei räjähdysmäisesti. Vuonna 1923 jalkineiden kokonaisvalmistus ylitti jo 2 miljoonan rajan. Kenkäteollisuuden tuotannon kasvamisesta kertoo se, että 1910-luvun alussa kenkäteollisuudessa valmistui vuosittain suunnilleen yksi jalkinepari kuutta suomalaista kohden. Vuonna 1923 valmistui jo 1 jalkinepari 1,5 henkeä kohden. Tuotanto ja kulutus olivat siis väkiluvun kasvun huomioon ottaen nelinkertaistuneet hieman yli 10 vuodessa. Suotuisa kehitys jatkui ja tuotannon huippu saavutettiin vuonna 1928. Kenkäteollisuuden palveluksessa oli lähes 4300 henkeä ja tuotanto oli 2,8 miljoonaa jalkineparia. Aaltosen Kenkätehtaan osuus näistä luvuista oli työntekijöiden osalta 700 ja valmistuneiden jalkineparien osalta 586 000. Yhtiön taloudellinen tulos oli myös parempi kuin koskaan aikaisemmin.

Kenkäteollisuusyritysten määrän kasvaessa myös kilpailu kiristyi ja osa tehtaista joutui lopettamaan toimintansa. Suurimmat tehtaas mm. Aaltosen Kenkätehdas Oy puolestaan pystyi jopa kasvattamaan osuuttaan ostamalla pienempiä talousvaikeuksiin joutuneita kenkätehtaita. Vuonna 1926 noususuhdanteen aikana perustettiin Tampereelle Kenkätehdas Kaleva Oy, joka amerikkalaisen sarjatuotannon mallin mukaan erikoistui keveisiin naistenkenkiin ja mm. Tampereen Kenkäteollisuus Oy laajensi toimintaansa uusiin suurempiin tiloihin. Toisaalta koko ei aina taannut säilymistä elinvoimaisena ja suuri Hyppösen Kenkätehdas Oy joutui rahoitusvaikeuksiin ja lopetti tuotantonsa vuonna 1927.

---

³¹⁵ Hjerppe 1979, 130.

³¹⁶ Ahvenainen & Pihkala & Rasila 1982, 180–183.

³¹⁷ Pihkala 1970, 31–37, 39,40,52.

Helsingissä 1903 perustetussa Hugo Valveen kenkätehtaassa toiminta oli alkuun hyvin vaatimatonta, kuten monessa muussa kenkäalan tuotanto. 1918 tehdasta kuitenkin laajennettiin ja se muutettiin ajanmukaiseksi kenkätehtaaksi. Koneistus tilattiin Saksasta. Tehdas sijaitsi Hämeentien ja Porthaninkadun varrella. Tehtaan valmistamien tuotteiden laatua on jatkuvasti kohotettu. Tehtaan johtajana on alusta asti ollut Hugo Valve ja teknillisenä johtajana toimi 1920-luvulla August Kaplas, joka oli aiemmin toiminut useissa kenkätehtaissa työnjohtajana.³¹⁸ Koneiden lisäksi henkisellä pääomalla oli suuri merkitys tehtaitten menestykselle. henkistä pääomaa pyrittiin saamaan tehtaaseen työntekijöiden muodossa. Muun muassa valveen kenkätehtaassa Helsingissä ja Kokkolan nahkatehtaassa, jossa oli teknillisenä johtajana saksalainen ammattimies. Tehtaissa henkilökuntaan kuului yhä useammin myös insinöörejä ja muuta teknistä henkilökuntaa, jonka määrä alkoi 1920-luvulla lisääntyä.³¹⁹

1920 Viipuriin perustettiin Viipurin Jalkinetehtas Antero Katajaisen toimesta, joka oli 1920-luvulla suurin Itä-Suomessa toimiva tehdas. Tehtaan johtaja Antero Katajainen on ollut mukana perustamassa useita huomattavia tehtaita maassamme. Hän on omistanut myös nahkatehtaan ja jalkinekaupan Helsingissä. Katajainen oli perustamassa myös ensimmäisiä ajanmukaisia kengänkorjauspajoja Helsinkiin ja Viipuriin 1920-luvulla.³²⁰ Turussa toimivat 1920 perustettu Turun Kenkätehtas Osakeyhtiö ja Varsinais-Suomen kenkätehtas Oy joka on perustettu 1920-luvulla.³²¹

Laman aiheuttama suurtyöttömyys aiheutti rajun jalkineiden kysynnän laskun 1920-luvun lopulla. Nahkateollisuuden tuotanto romahti 1929 28 % edellisestä vuodesta. Työviikot lyhennettiin neljäpäiväisiksi ja väkeä vähennettiin. Vuosikymmenen lopulla alkanut maailmanpula lamautti pahasti myös Suomen talouselämää. Myös Tampereen kenkäteollisuuden tuotanto kääntyi laskuun ja lama jatkui aina 1930-luvun puoliväliin. Lamaa pahensi raaka-aineille asetetut korkeat tullit ja valmiiden kenkien kohtuullisen alhaiset tuontitullit. Lama johti teollisuuden keskittymiseen, eikä Tampereella perustettu yhtään uutta kenkätehdasta. Aaltosen Kenkätehtas kärsi muiden lailla heikentyneestä menekistä ja tuotannon säännöstelemiseksi tehdasta jouduttiin pitämään kiinni. Pulavuosien ankaruudesta huolimatta Aaltosen tehdas kesti vaikeudet.

³¹⁸ Suomen teollisuus ja kauppa osa I 1922, 132

³¹⁹ Teollisuustilaston alkuperäisaineisto 1910–1925, Svtt, sarja K12aa, TIA.

³²⁰ Suomen teollisuus ja kauppa osa II 1924, 106–107.

³²¹ Suomen teollisuus ja kauppa osa I 1922, 109–111; SVT Teollisuustilasto 1920–1930, osat 36–46; Teollisuustilaston alkuperäisaineisto 1925, Svtt, sarja K12aa, TIA.

1930-luvulla alkanut maailmanlaajuinen lama koetteli myös kenkäteollisuutta. Kenkiä tuotettiin vuonna 1931 yli miljoona paria vähemmän kuin vuonna 1928. Valtio nosti 1930-luvulla myös tuontinahkojen tulleja, mutta valmiiden kenkien ei. Lisäksi markkinoiden vaatimukset muodinmukaisesta mallistosta vaativat myös panostusta. Vuonna 1938 tuotettiin Suomessa jo 70 % Suomen jalkineista.³²² Kenkiä valmistettiin useissa tehtaissa kaiken kaikkiaan lähes 2300 hengen voimin. Kenkäteollisuus selvisi notkahduksesta, mutta sen suhteellinen osuus kaupungin teollisesta työvoimasta pieneni. Samalla sen omistusrakenne muuttui: Kun Aaltosen tehtaassa työskenteli vuonna 1926 25 % (560) tamperelaisista jalkinetyöläisistä, työskenteli hänen kolmessa tehtaassaan vuonna 1938 puolet (1130) kaupungin kenkätyöläisistä.

1920- ja 30-lukujen lama johti keskittymiseen kenkäteollisuudessa. Uusia tehtaita ei perustettu. Aaltonen hankki 1920-luvulla omistukseensa Korkeakoskella sijainneen Suomen Nahka- ja kenkätehdas Oy:n. Vuonna 1931 Aaltonen hankki myös Attilan kenkätehtaan ja 1934 Kenkätehdas Solenan. Aaltosen yritys laajensi näin helposti toimialaansa. Solena oli erikoisotunut lastenkenkiin ja naistenkenkiin. Aaltonen pystyi yritysfuusioilla ja tehdashankinnoilla monipuolistamaan tuotantoaan. Laman aikana ostovoima väheni ja kenkien menekki kääntyi laskuun. Monet tehtaat joutuivat lopettamaan, mutta Aaltosen kenkätehdas Oy jatkoi toimintaansa, vaikkakin tehdasta jouduttiin pitämään välillä kiinni. Lamakauden jälkeen Kenkätehtaiden lukumäärä kasvoi Tampereella edelleen. 1932 perustettiin Kenkätehdas A. Roihu. Muutenkin Vuosien 1934 ja 1939 välillä perustettiin kaikkiaan 14 uutta kenkätehdasta mm. Kenkätehdas Kave Oy. Monet tällöin aloittaneista tehtaista eivät kuitenkaan kyenneet kilpailemaan jo vakiintuneiden yritysten kanssa.

Naisten määrä Tampereen jalkinetyöntekijöissä kasvoi vuosien 1920- ja 1930 välisenä aikana, mutta suhteessa muuhun maahan naisten osuus kasvoi hitaammin. Tämä johtui siitä, että Tampereen kenkätehtaat olivat jo 1920-luvulle tultaessa naisvaltaisempia kuin koko maan kenkätehtaat keskimäärin. Vuoteen 1930 mennessä muun maan kenkäteollisuus oli kirinyt Tampereen etumatkaa kiinni ja naisten osuus oli lähes samassa.³²³ Tampereella 1920-luvulla toimineissa kenkätehtaissa oli naisenemmistö. Tämä johtui siitä, että kaupungin viisi suurinta tehdasta olivat naisvaltaisia. Neljässä suurimmassa kenkätehtaassa oli töissä noin 70 prosenttia koko kaupungin kenkätehtaitten työntekijöistä ja naisten osuus niissä oli 85 prosenttia koko kaupungin kenkätehtaitten naistyöntekijöistä. Vuonna

³²² Seppinen 1989, 46–47.

³²³ Teollisuustilaston alkuperäisaineisto 1920–1930, Svtt, sarja K12aa, TIA.

1925, kun Tampereen kenkätehtaitten määrä oli suurimmillaan ennen toista maailmansotaa, jolloin tehtaita oli 16 eli kolmannes koko maan tuotantokapasiteetista. Työntekijöitä Tampereella oli noin puolet koko maan jalkinealan työntekijöistä. Tampereen kenkätehtaissa päästiin naisten osuudessa reiluun 60 prosenttiin, kun koko maassa naisten osuudessa jäätiin hieman pienempiin lukuihin. Naisten määrä työntekijöistä Suomessa nousi 60 %:iin vuoteen 1930 mennessä.³²⁴

7.2 Rationalismi ja työn uusi kuva

Taloudessa ryhmittymien vaikutus yksilöiden ajatusmaailmaan on vaikeammin hahmotettavissa kuin esimerkiksi yksilön taloudelliset ratkaisut. Kenkäteollisuuden kehityksessä tai missä tahansa taloudellisen kehityksen tarkastelussa, tehdyt ratkaisut konkretisoituvat esimerkiksi yrittäjän tai yrityksen kirjanpidossa. Ideologioiden vaikutusta on vaikeampi osoittaa. Viime kädessä yksilöt luovat kuitenkin pohjan taloudelliselle muutokselle. Esimerkiksi Joseph Schumpeter näki yrittäjän tärkeimmäksi ominaisuudeksi uuden luomisen, mutta yhtä lailla vanhan uudistamisen.³²⁵ Vuosisadan vaihteen yrittäjä voidaan nähdä ihmisenä, joka kykeni irtaantumaan vanhoista ennakkoluuloista, mutta myös omaksumaan uusia näkökulmia ja tapoja hahmottaa maailmaa. Vanhan ja uuden murros ja jossain kohtaa myös yhteentörmäys vaati uudenlaisia järjestelyjä yksilöiden osalta sekä yhteiskunnassa. Koulutuksen voi nähdä yhtenä yrityksenä vastata uuden haasteeseen. Kenkälalla niin teollisuudessa kuin suutarinverstaissakin koulutus säilyi pitkään kisälliperiaatteen mukaan työssä opittavana. Työvoimaa alettiin kouluttaa kenkäteollisuuden tarpeita ajatellen 1930-luvulla. Aaltosen Kenkätehtaan teknisen johtajan Pasi Tawastin aloitteesta. Tampereen ammattikouluun perustettiin Suomen ensimmäinen ammatillinen jalkineenvalmistusosasto, joka takasi alalle ammattitaitoisen työvoiman saannin jatkossakin. Suutarinverstaista oli siirrytty tehdasvalmistukseen, joten ammatin oppiminen kisällinä oli käynyt mahdottomaksi. Suomessa alettiin antaa kenkien suunnittelukoulutusta vasta 1970-luvulla.³²⁶

Kenkälän lisääntyvä teollisuus, uusi teknologia sekä tuotantotapa nostivat 1900-luvun alussa esille osaamisen. Tekninen osaaminen uupui, vaikka monet työntekijät osasivatkin lukea ja kirjoittaa. Kenkätehtaisiin alettiin palkata teknisiä johtajia ja insinöörejä, joilla oli usein ulkomailla tai

³²⁴ Hjerpe 1990, 107; SVT Teollisuustilasto 1920–1930, osat 36–46; Teollisuustilaston alkuperäisaineisto 1925, Svtt, sarja K12aa, TIA.

³²⁵ Schumpeter 1931, 238.

³²⁶ Paloj-Oja 1998, 8; Seppinen 1989.

kenkäteollisuudessa hankittua teoreettista ja käytännöllistä kokemusta kenkien tekoon käytettävistä koneista ja eri työvaiheista.³²⁷ Euroopassa levisi 1900-luvun alussa Taylorin tieteellinen liikkeenjohtomenetelmä, jolla perustui käytännön kokemuksiin teollisuustyön organisoinnista. Taylorin ajatuksena oli mahdollisimman tehokkaasti järjestetty työ, jossa logiikalla saataisiin työnantajalle ja työntekijälle suurin pysyvä hyöty. Suomeen taylorismi tuli yhdessä rationalismin kanssa vasta 1910- ja 20-luvulla. Vuosisadan vaihteen jälkeen tehokkuusajattelu sai aina vain enemmän kannatusta. Michelsen on teoksessaan *Työ, tuottavuus, tehokkuus* tutkinut suomalaista rationalismia. Taylorismi osui ajan hermoon ja nostatti suurta innostusta Yhdysvalloissa ja Euroopassa, koska sen uskottiin olevan vastaus teollistumisen tuomiin ongelmiin. Tieteellisesti tutkitun työn katsottiin tuovan työpaikoille oikeudenmukaisuutta ja selkeyttä. Taylorismi nähtiin myös ideologisesti ja poliittisesti neutraalina, joten se veisi pohjaa luokkaristiriidalta ja työpaikkojen ideologisilta konflikteilta.³²⁸

Suomen teollisuuslehdessä todettiin 1912, että teollisuuden kehitys on väistämätön. Työnjaon edut ja niiden merkitys käytännössä tunnustettiin. Työnjakoa ei voitaisi enää alasta riippumatta välttää.³²⁹ Työnjako edellyttäisi, että samaan aikaan valmistetaan useita samanlaisia tuotteita ja työntekijöitäkin olisi useita. Suutarin työtäkin voitaisiin työjaolla nopeuttaa. Tehokkuutta saataisiin, jos kisälli tekisi suutarin aloittaman kengän loppuun samaan aikaan kun suutari aloittaisi jos seuraavaa. Eriytynyt työ oli mahdollista ja Taylorin oppien noudattamisella oli saavutettu työtehokkuutta korottavia vaikutuksia Yhdysvalloissa.³³⁰ Euroopassa ja Suomessa vallitsevan takapajuksen asenteen omaavia käsityöläisiä kritisoitiin, vaikka käsityö joutuisikin ahtaalle. Konevoiman nähtiin pelastavan käsityön Suomessa, kuten yhdysvalloissa oli tapahtunut.³³¹

Ammattikasvatus oli Suomessa pahoin jäljessä. Tähän puututtiin myös teknillisessä aikakauskirjassa vuonna 1918. Arkkitehti Jalmari Kekkonen kirjoitti Suomen ammattikasvatuksen tilasta. Hän katsoi, että myös koulutuksen järjestämisessä voitaisiin ottaa käyttöön Taylorin opit. Kekkonen rakenteli mallissaan hierarkisen koulutusketjun, jossa alin taso oli oppisopimuskoulutuksessa ja ylintä tason edusti Teknillinen korkeakoulu ja Kauppakorkeakoulu. Kekkonen koulutusideologian taustalla oli ajatus lisätä työntekijöiden kontrollia. Työyhteisössä järjestyksenpito kuului insinööreille,

³²⁷ Poukka 1969, 89.

³²⁸ Michelsen 2001, 13, 24–25.

³²⁹ STL 1912 no 10, 148 Työn sieluntieteestä.

³³⁰ STL 1913 no 24, 279 Työkysymys Amerikan teollisuudessa, Tohtori Schuchartin mukaan.

³³¹ STL 1914 no 13, 131, Tieteellisen liikkeenhoidon perusteet.

arkkitehdeille ja työnjohtajille. Kun työyhteisössä noudatettaisiin sisäisiä sääntöjä, Taylorin mallin mukaan ongelmat vähenisivät. Palkinnoksi työntekijä sai sopeutumisestaan teolliseen järjestelmään ja sen mukaiseen työhön parempaa palkkaa.³³²

Kenkäteollisuuden kehityksen suhteellisen myöhäiseen kehitykseen voi nähdä syitä juuri käsityön ja teollisuuden rinnastamisessa on. Kun kengän valmistus tehtaissa kyettiin jakamaan pieniin osiin, nähtiin suomalaisessa käsiteollisuudessa vielä tehostamisen kautta saatavan kilpailuasetelmia. Kengän valmistuksessa on toista sataa työvaihetta ja koneet keksittiinkin mukailemaan käden tekemiä työliikkeitä. Teollisuudessa kysymys oli juuri kengän tekoprosessin eri työvaiheiden nopeuttaminen.³³³ Teollisuuden hyväksymisessä vaikutusta oli sillä, että 1910-luvulla valtioneologi Jakob Sederholm toi Taylorismia ja rationalismia Suomeen.³³⁴ Rationalisointi ja taylorismi nostivat työn arvioinnissa keskeiselle sijalle sekä tuottavuuden että tehokkuuden. Rationalisointi voidaan ymmärtää sarjaksi toimenpiteitä, joilla työtä tehtaissa, hallinnossa ja liikeyrityksissä tehostetaan.³³⁵ Kenkätehtaissa tehokkuus ja tuottavuus nousivat teknologisten keksintöjen ja työn uudelleenjaon myötä, mutta työläisten osaaminen rajautui käytännössä vain tiettyyn työprosessiin.

Tekniikan käsky eli tekniikan imperatiivi on teknisen kulttuurin ja sen todellisuuden rakenteellinen piirre, joka määrittelee tekniikkaa ja muodostaa sen piirissä toimivien elämäntapaa hyveineen. Astuminen tekniseen maailmaan pakottaa hyväksymään tekniikan ”lait”.³³⁶ Tämä teknologian imperatiivi kulminoitui 1900-luvun alussa taylorismin ja rationalismin näkemyksissä. Modernissa tehtaassa ihmisestä tuli yhtä lailla väline. Erityisesti taylorismiin liittyi tehokkaampien työ- ja palkkausmenetelmien kehittäminen. Käytännössä taylorismin tehokkuusajattelu ei koskenut vain koneistuksen lisäämistä vaan se kohdistui itse teolliseen työhön. Ydinongelmana oli nimenomaan työn taloudellistaminen.³³⁷ Myöhemmin rationalismi sai näkyvän sijan työelämän ja varsinkin tuotannon järjestämisessä.

Tuotantopanosten laatu uudessa tuotantoteoriassa voidaan tunnistaa laadun muutosten tärkeimmiksi lähteiksi. Inhimillinen pääoma, joka tarkoittaa tuotannossa toimivien yksilöiden taitojen, osaamisen,

---

³³² Michelsen 2001, 46.

³³³ Jäfert 1929, 142.

³³⁴ Michelsen 2001, 24–25

³³⁵ Michelsen 2001, 202–203.

³³⁶ Airaksinen 2003, 261.

³³⁷ Kettunen 1997, 12.

kokemuksen ja arvojen kehittämistä. Inhimillinen pääoma on juuri yksilöön sidottua pääomaa. Peruspanoksesta vastaa nykyään koulujärjestelmä, jota yrityksen koulutuksella täydennetään. Inhimillisen pääoman tunnuspiirre onkin luovuus ja kyky käyttää välineitä suunnitelmallisesti ja luovasti.³³⁸

Palkkausjärjestelmä ja palkkauksen perusteet oli tarkoitus muuttaa niin, että suorituspalkka pohjautuisi työtehtävän vaatiman ajan tieteelliseen määrittelyyn. Työntekijöiden työtään, ammittiaan ja työmarkkina-asemaansa koskeva kollektiivinen kokemus oli muutettava *managementin* asiantuntemukseen. Työnteko ja kontrolli yhdistyisivät näin suoraan toisiinsa.³³⁹ Työn kuvan muutos ja tehokkuuden vaatimus muuttivat käsityksiä myös osaamisesta. Osaaminen on vaikeasti tutkittavissa, koska sillä ei ole selkeitä yhteiskunnallisia ilmenemismuotoja. Se tulkitaan usein tiedon ja käytännön yhdistelmäksi, jolla ei ole selkeää sisällöllistä rakennetta. Osaaminen kulttuurisena ilmiönä viittaa kuitenkin siihen ilmiöön jossa kohtaavat työkuulttuuri, työn johtamisen ja organisoinnin kulttuuri sekä yhteiskunnan työtä kohtaan osoittamat arvot. Michelsenin mukaan sosiaaliset ja kulttuuriset arvot määrittelevät osaamisen ja sen saaman arvostuksen määrän.³⁴⁰ Ammattitaito nähtiin yhdistelmäksi, jossa nimenomaan tieteellinen tieto, teknologia ja käytännön kokemus oli yhdistettävä. Kokemusta ehdotettiin haettavaksi käytännön työstä, mutta myös teoreettisen tiedon tarve tiedostettiin. Ammattitaidon oppimisprosessissa korostettiin jopa vanhoillisten käsityö- ja tehdasyhdistysten kokouksissa ulkomailta saadun kokemuksen ja tiedon merkitystä.

Rationalismi vetosi ennen kaikkea järkeen, pääpaino ajattelussa siirtyi siis uskonnosta tietoon, isänmaasta yhteiskuntaan, ideaalisesta filosofiasta rationalismiin. Rationalisointi ei kuitenkaan saanut Suomessa jalansijaa heti vuosisadan vaihteessa, kuten muualla läntisessä Euroopassa.³⁴¹ Airaksinen on määritellyt teknologista kehitystä määrittävän edistysuskon juuri rationalismin synnyttämäksi.³⁴² Esimerkiksi Englannissa työväenluokkaa leimasi edistysusko, joka puettiin teollistumisen ja rationaalisuuden kaapuun. Teollisen yhteiskunnan on ajateltu olevan suurin käännekohta ihmisen historiassa. Rationalisoinnin ja tekno-optimismin voi nähdä pitkälle tukeutuvan juuri siihen

---

³³⁸ Saari 2002, 23.

³³⁹ Kettunen 1997, 13.

³⁴⁰ Michelsen 2001, 9–10.

³⁴¹ Michelsen 2001, 13.

³⁴² Airaksinen 2003.

kuvitelmaan, jossa tekniikka hyödyntää tieteellistä tietoa ihmiskunnan parhaaksi. Perinteiset tiedemääritelmät eivät kuitenkaan kestä, kun työtä tarkastellaan työntekijän näkökulmasta.³⁴³

Tehtaissa työjärjestys muuttui ja ammatilliset työohjeita laadittiin tuotantotapojen muuttuessa tehtaisiin siirryttäessä. Työturvallisuus korostui rangaistuksen uhalla, joskin rangaistus tuli alkuun työntekijälle. Työnantajalla vastaavaa velvollisuutta ei ollut.³⁴⁴ Kenkätehtaassa työntekijän arjessa nousivat keskeisiksi juuri työn organisointi, arvostus, työn tekemisen tavat ja käytännön ammattitaitoon ja työturvallisuuteen liittyvät kysymykset. Kenkätehtaissa työntekijä teki usein yhtä ja samaa vaihetta joka päivä. Rationaalisuus ja tekno-optimismi kulkivat käsi kädessä. Loputon usko teknologian edistykseen, juontaa juurensa utilitaristismin mukaisesti määräytyneeseen ihmisen onnellisuuden ja mielihyvän määrään, jossa tekniikka on haluttu nähdä onnellisuutta lisäävässä valossa. Teollisuudessa rationalisoinnilla pyrittiin tuotannolliseen tehokkuuteen, joilla saavutetaan lisää tuloksia, mitä kaupata. Optimismia tarvittiin, jotta voi uskoa kaiken lopulta johtavan vain hyvään. Onnellisuuden tunne on todellisuudessa toissijainen samoin tekniikan haitat suhteessa edistykseen.³⁴⁵

Modernin maailman rajat olivat yhtä lailla määräytyneet koneiden kautta siinä missä esimerkiksi kielen kautta. Tekniikka aikaansai välineellisyyden, joka tarkoittaa sitä, että välineellä on selkeä päämäärä.³⁴⁶ Teollisessa tuotannossa haettiin rahallista voittoa, mutta tekniikka oli väline sen saavuttamiseksi. Tekniikalla pyrittiin järjestämään tuotanto mahdollisimman hyvin vastamaan teollisuuden ja kapitalistisen mallin tarpeita. Tämä heijastui myös työhön ja työn kautta määräytyi yhä enemmän yksilön asema yhteiskunnassa.

Jokainen yksilö oli yhä enemmän riippuvainen työstä ja sen arvon kautta määräytyi hänen asemansa yhteiskunnassa. Kasvava teollisuus ja taloudelliset seikat muovasivat ajatuksia 1920-luvulla ammattikasvatuksesta ja koulutuksesta, joita alettiin tehostaa. Koulutus on ollut ratkaisevassa asemassa myös naisten aseman kohenemiselle työmarkkinoilla.³⁴⁷ Lisäksi kun neulomon eri työvaiheisiin tarvittiin paljon työvoima palkattiin niihin usein naisia. Raskaimmat pinkomis- ja pohjaamiskoneet uskottiin mieluummin miehille.³⁴⁸ Koulutuksen suunnittelussa ja sisällössä kuitenkin määriteltiin

---

³⁴³ Michelsen 2001, 10

³⁴⁴ Mattila 1969, 175.

³⁴⁵ Airaksinen 2003, 29.

³⁴⁶ Airaksinen 2003, 249, 257.

³⁴⁷ Kaarninen 1995, 75.

³⁴⁸ Kaarninen 1995, 75; Swann 1997, 27–28; Palo-Oja 1998, 8.

vahvasti naiselle sopivia töitä sillä asenteet naiskäsityöläisiä kohtaan olivat varsin ankarat. Naisiin kohdistuneen kielteisen suhtautumisen takana oli käsitys naisista huonompiarvoisina ja henkisiltä kyvyiltään heikompina. Tämä käy hyvin ilmi esimerkiksi vuoden 1922 Käsityö ja teollisuuslehdessä numero viisi julkaistussa kirjoituksesta *Naisten koulutus käsityöammateissa*, (Koonnut V. v. Wright), jossa naiskäsityöläisiä moititaan ymmärtämättömiksi esimerkiksi työvoiman kohtelussa.

Taloudellisen tehokkuuden ja ammatillisen osaamisen vaatima työvoiman koulutus viivästyí Suomessa, koska siihen ei ollut halukkuutta. Kuten Pauli Kettunen on teoksessaan *Työjärjestys* todennut vasta 1920- ja 30-luvuilla luvulla ammattikasvatuksen järjestäminen tuli ajankohtaiseksi, koska nuorison alttius esimerkiksi kommunismille haluttiin estää. Toisaalta kontrolli ja hallinta haluttiin pukea terveellisyyden ja esteettisyyden kaapuun. Esimerkkeinä terveellisyyden ja esteettisyyden vaatimuksista ovat muun muassa työntekijän työtapaturmien ehkäisemisessä itsekurin hyveet, joissa sekä työntekijän ja työnantajan panos ainakin näennäisesti tarvittiin. Rationalismin kuvan mukainen työntekijä ei tuhlanut raaka-aineita, ei tärvellyt koneita eikä työkaluja tai joutunut työtapaturmaan tai lakkoillut.³⁴⁹ Todellisuudessa tarkka työntekijä oli teollisuudelle sopiva, koska tuotannon kulut haluttiin pitää alhaisina ja tuotanto mahdollisimman häiriöttömänä. Aaltoselle kommunismi ei ollut ongelma, koska hänen suhtautumisensa työntekijöihin lähenteli vanhanaikaisen patruunan asennetta.

Teollistuminen kulki 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa rinnakkain yleisen yksilökäsityksen muutoksen kanssa. Teollisuustyön ei katsottu enää vaativa yhtä suurta ammattitaitoa kuin käsityön eikä ammatti enää ollut pelkästään kykyä tehdä jotain työtä. Työ muotoutui sosiaaliseksi ja kommunikatiiviseksi verkoksi, joka yhtä lailla muodostui määrittelemään työntekijän asemaa.³⁵⁰ Näin kävi myös jalkineteollisuudessa. Työn tekemiseen ei enää tarvittu käsityötaitoa vaan insinöörien ja liikemiesten taitoja. Itse työn tekivät palkatut työläiset.³⁵¹ Suunnittelutyö oli pitkään käytännökautta opittava ammatti, vaikka Euroopassa järjestettiin ammatti- ja jalkinesuunnittelukursseja.³⁵² Työ ja sen jako edistyivät nopeammin ja tämä lisäsi liiketoiminnan kustannuksia myös jalkinealalla, kun laajentuneen tuotannon markkinointiin oli alettava panostaa entisen paikallisen ja tutun vakituisen asiakaskunnan pitämiseksi ja lisäämiseksi.

³⁴⁹ Kettunen 1997, 85–86

³⁵⁰ Hjerppe 1990, 13; Teräs 2001, 55, 71.

³⁵¹ Rantanen 1989, 45.

³⁵² Palo- Oja 1998, 8.

7.3 Instituutioiden ja organisaatioiden

Ensimmäisen maailmansodan jälkeinen demokratisoituminen muutti monien Euroopan maiden politiikan suuntaa. Useissa maissa siirryttiin edustukselliseen demokratiaan. Tämä aiheutti kultakannasta luopumisen politiikkana ja yleisemminkin talouspolitiikan ohjenuorana. Talouspolitiikkaan vaikutti rahataloudessa useissa Euroopan maissa tapahtunut paperikantaan siirtyminen ja samalla uudenlainen epävakauden aika.³⁵³ Suomessa kehitys edustuksellisen demokratian suhteen oli ollut edellä muusta Euroopasta. Tämä yhdessä taloudellisen liberaalin politiikan kanssa ei kuitenkaan tehnyt Suomesta immuunina, mitä tulee taloudellisiin suhdanteisiin.

Talouspoliittinen liberalismiin nojannut ajattelu muuttui 1920- ja 30-luvulle tultaessa. 1930-luvulla lama pani alulle varovaisen sääntelypolitiikan muun muassa viennin edistämiseksi. Vapaan kaupankäynti loppui Euroopassa yleisesti 1920- ja 30-luvuilla, kun protektionismi alkoi saada valtaa talouspoliittisessa ajattelussa.³⁵⁴ Valtiovalta pyrki näin luomaan puitteita yritysten liikkumavaralle.³⁵⁵ Näillä puitteilla oli mitä ilmeisimmin tarkoitus turvata kotimaisten yritysten kannattavuus lamasta huolimatta. Tämä vaikutti suoraan ulkomaisten tuotteiden liikkuvuuteen koko Euroopassa. Yritysten toimintaan ei siis vaikuttanut pelkästään kysynnän kasvu vaan myös valtion luomat institutionaaliset puitteet. Näillä puitteilla oli tarkoitus turvata kotimaisten yritysten kannattavuus lamasta huolimatta.

Kenkäteollisuuden puolestaan oli pyrittävä eurooppalaisille markkinoille, koska tuotanto oli kasvanut jo niin suureksi, että riittävät markkinat oli pakko turvata. Myös koko 1900-luvun alun jatkunut hintojen lasku pakotti kasvattamaan tuotantoa. Kysynnän laatu ja tasaisuus ja jatkuvuus sekä muoti ja makumarkkinat asettivat rajoituksia teollisuudelle. Pienillä yrityksillä oli ollut parempi mahdollisuus joustaa ja mukautua muutoksiin.³⁵⁶ Kansainvälisillä eurooppalaisilla markkinoilla oli kova kilpailu. Näkymättömät liikesuhteet olivat Euroopassa yleisiä, jolloin kaupankäynti voidaan hoitaa ilman henkilökohtaista sosiaalista kontaktia. Kaupankäynnin osapuolet ovat kuitenkin oman sosiaalisen ympäristönsä vaikutuspiirissä. Mikä vaikuttaa osaltaan kaupankäyntiin.³⁵⁷ Esimerkiksi juuri kiihtynyt

³⁵³ Böckerman & Kiander 2006, 136–137.

³⁵⁴ Foreman-Peck & Hallet & Ma 1998, 262–263, 266–267).

³⁵⁵ Hjerpe 1979, 10, 126–128.

³⁵⁶ Hjerpe 1976, 62.

³⁵⁷ North 1990, 11.

osakeyhtiöiden perustaminen 1920-luvulla ja pörssin mahdollisuudet lisäsivät anonyymiä kaupankäyntiä.

Kenkäteollisuudessa oli 1920-luvulla jo selvää, että teollinen tuotanto ja tehtaat olivat vakiintunut organisaatiomuoto. Tehdasorganisaatio osoittautui tehokkaammaksi kustannuksia alentavaksi järjestelyksi ja siksi se ohitti verstaat niin tuotannossa kuin kaupankäynnin järjestämisessä. Myös yritysten toimihenkilöiden määrä kasvoi. Organisaatio yhtiöissä portaistui kun tehtaat palkkasivat insinöörejä, työnjohtajia ja konttorihenkilökuntaa. Myös varastoinnissa tarvittiin lisää väkeä. Kaupan järjestämisessä sivukonttorit työllistivät ihmisiä. Esimerkiksi Attila Oy:ssä oli 1920-luvun alussa noin 650 työntekijää. Osakeyhtiössä oli myös johtokunta ja vuodesta 1920 palkattu toimeenpaneva johtaja Lauri Simola.³⁵⁸ Sidney Winton on kiteyttänyt neoklassismin talouden tarkastelussa käytetyt käsitykset käyttäytymisestä. Paitsi, että talous nähdään tasapainoisena, taloudellisten toimijoiden oletetaan olevan toistuvasti samassa valintatilanteessa. Toimijoiden motivaatiot ovat kompleksisia ja epävakaita. Valinnat perustuvat individualistisessa maailmassa ihmisten subjektiivisiin näkemyksiin ja tarpeisiin enemmän kuin aiemmin.³⁵⁹ Toimijoiden mentaalista rakennetta ja motiiveja on tosin hyvin vaikea tavoittaa jälkikäteen.

Aaltosen kenkätehdas kasvoi koko 1900-luvun alun. Aaltoselle itselleen tehtaan tuoma taloudellinen asema takasi hänelle henkilökohtaiset suhteet moniin yhteiskunnallisiin vaikuttajiin. Aaltonen tuli valituksi Kansallis-Osake-Pankin hallintoneuvoston jäseneksi. Esimerkiksi pankin pääjohtajana toimi J. K. Paasikivi ja Hallintoneuvoston puheenjohtajana P. E. Svinhufvud. Aaltonen oli läheisessä kanssakäymisessä poliittisen ja talouselämän vaikuttajien kanssa.³⁶⁰

Taloudellinen kasvu toi suutareillekin mahdollisuuden ottaa työntekijöitä. Kenkäalalla ei koettu yhtä radikaalia naisistumista kuin tekstiiliteollisuudessa. Naisten osuus yrittäjistäkin pysyi hyvin pienenä. Naisyrittäjien määrä laski 1900-luvun alusta 1930-luvulle. Organisaation eriytyminen ja työnjako mahdollisti myös naisille yritysten johtoon nousemisen. Vaikka itse käsityö säilyi pitkään miesvaltaisena, oli naisille mahdollista nousta liikkeen johtoon. Naiset olivat usein vain nimellisesti johdossa ja työt tekivät palkatut työntekijät. Esimerkiksi Tampereen suutarinverstaissa miesomistajista työskentelivät kaikki, mutta naisomistajista vain yksi. Tämä selittynee sillä, että naisyrittäjistä suurin

³⁵⁸ Suomen teollisuus ja kauppa osa I 1922, 114,116.

³⁵⁹ North 1990, 17, 19.

³⁶⁰ Seppälä 1987, 15.

osa oli suutarien leskiä.³⁶¹ Toisin kuin suutarinverstaissa jalkineteollisuudessa saatiin odottaa ensimmäistä naiskenkätehtailijaa aina vuoteen 1934. Tällöin aloitti toimintansa kenkätehdas Tammer, jonka omistaja oli Alma Hagert. Kyseessä ei ollut kuitenkaan suurteollisuutta harjoittanut yritys vaan ennemmin pitkälle koneistettu verstaas.³⁶²

7.4 Liiketoiminnan kustannukset

Liiketoiminnan kustannukset kasvoivat 1900-luvun alussa nopeasti. Liiketoiminnan kustannusten osuus bruttokansatuotteesta esimerkiksi Yhdysvalloissa on kasvanut tasaisesti. Liiketoiminnan kustannusten prosenttiosuus BKT: sta Yhdysvalloissa oli 1880-luvulla noin 27 %. Osuus nousi 1930-luvulle tultaessa reiluun 40 prosenttiin BKT: sta. 1930-luvulta 2000-luvulle Yhdysvalloissa liiketoiminnan kustannusten osuuden kasvu BKT: sta on jäänyt alle 10 %:iin.³⁶³ Tämä kertoo teollisen sarjatuotannon nopean lisääntymisen vaikutuksesta liiketoiminnan kustannusten kasvuun. Kustannuksia kasvatti taloudellisen toiminnan ja kaupan räjähdysmäinen kasvu.

Kenkätehtaiden määrän lisääntyminen ja tuotannon lisääntyminen 1920-luvulla kasvatti myös liiketoiminnan kustannuksia. Kustannuksia lisäsivät markkinoiden ja kauppatapahtumien määrän lisääntyminen. Vaihtoon liittyvät järjestelyt muuttuivat monimutkaisemmiksi ja välikäsien määrä lisääntyi. Myös epätäydellinen informaatio ja sen tuomat taloudelliset riskit ovat suuri kustannustekijä. Jos liiketoiminnan kustannukset määritellään erilaisten ulkoisten uhkien tai informaation puutteellisuuden kautta voidaan havaita, että talouden toimijat ovat vailla täydellistä tietoa ympäröivistä markkinoista.³⁶⁴

Uudenlainen tuotantotapa pakotti yrittäjät teollisuudessa satsaamaan tietoon ja taitoon. Liiketoiminnan kustannukset kannalta oleellista oli kysymys osaavasta työvoimasta ja sen jaosta. Taloudelliset toimijat pyrkivät minimoimaan kustannukset tuotannossa ja tuotettujen tavaroiden vaihdon järjestämisessä sekä tiedon suhteen.³⁶⁵ Ulkomailla opiskelleita palkattiin moniin yrityksiin kenkäteollisuudessa. Heillä oli suhteita ulkomaille, mutta myös ymmärrystä siitä kuinka järjestää tuotantoa ja tavaroiden vaihtoa.

³⁶¹ STV XVIII B Käsityötilasto 1913; Käsityötilaston alkuperäisaineisto 1913, kansio 6, KA.

³⁶² Teollisuustilaston alkuperäisaineisto, Svtt, sarjassa K 12aa, TIA.

³⁶³ Katso North 2005, 93 taulukko 7,6.

³⁶⁴ North 2003, 178.

³⁶⁵ Helmstäder 2003, 26–27.

Kenkäteollisuudessa työvoiman saantiin ja osaamiseen vaikutti se, ettei koulutusta ollut saatavilla Suomessa.

Liiketoiminnan kustannukset selittävät osaltaan talouskehitystä ja teollistumista. Epävarmuus ja tiedon puute ovat kustannusten keskeisiä elementtejä. Instituutioita ja organisaatioita syntyy ja kehittyy kun niiden tuoma hyöty on haittoja suurempi. Uusien organisaatioiden paremmuus perustuu kykyyn alentaa liiketoiminnan kustannuksia. Liiketoiminnan kustannusten pienentämiseen pyrittiin raaka-aineiden saannin turvaamisella sekä henkilökohtaisin liikesuhtein. Liiketoiminnan kustannusten vähentämiseen pyrittiin myös kaupankäynnin laajentuessa lisäämällä edustusta kaupungeissa, jolloin asiakaskontaktit syntyivät paikallisiksi. Monet tehtaat perustivat kaupunkeihin oman sivutoimistonsa, joka toimi välikätenä tehtaan ja kaupungin kauppiaiden välillä. Sivuliikkeissä oli usein tehtaan edustajia sekä näytteillä uusimmat mallistot. Näin tehtailla oli mahdollisuus verkostoitua ja hankkia henkilökohtaisempi suhde kauppiasiin ja mahdollisiin muihin asiakkaisiin. Liikevaihtoa helpotti toimiminen tehdasnimikkeen alla, joka toi etua varsinkin kansainvälisessä kaupassa. Vakiintuneena tuotantomuotona ulkomaiset liikekumppanit saattoivat luottaa paremmin kaupankäynnin sujuvuuteen.

Kenkäteollisuudessa oli huomattu raaka-ainetoimitusten epävarmuus moneen otteeseen. Turvatakseen tuotannon häiriöttömyyden tehtaissa panostettiin organisaation laajentamiseksi raaka-aineen tuotantoon. Esimerkiksi Aaltonen oli jo Hattulan vuosina onnistunut tekemään edullisia hankintakauppoja, mutta Tampereen tehtaan alati laajeneva tuotanto teki raaka-ainekysymyksestä yhä keskeisemmän. Aaltonen alkoikin 1920 luvun alussa suunnitella oman nahkatehtaan perustamista. Oman nahkatehtaan taustalla oli sekä häiriötön raaka-aineen saanti vaan ennen kaikkea taloudellisuus. Omaa nahkatehdasta ei Aaltonen kuitenkaan perustanut, sillä hänelle tarjoutui mahdollisuus ostaa Viialan Nahkatehdas Oy kokonaisuudessaan vuonna 1925. Kymmenisen vuotta myöhemmin tehdas tuotti suurimman osan Aaltosen kenkätehtaiden tarvitsemasta materiaalista.

Kenkäteollisuusyritysten liiketoiminnan kustannusten kasvaessa ei enää kyetty sinnittelemään vaikeiden aikojen yli. Toisaalta teollisen toiminnan tarvitsemaa rahoitusta oli haettu sijoittajilta ja rahoituslaitoksilta ja uudessa taloudellisessa tilanteessa riippuvuussuhteet aiheuttivat lisää paineita yrityksen kaupalle ja tuottavuuden kasvulle. Kohonneet kustannukset merkitsivät monille yrittäjille liiketoiminnan lopettamista. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen esimerkiksi Tampereella tapahtui keskittymistä, kun Aaltonen osti omistukseensa useita konkurssin tehneistä kenkätehtaista. Suurimmat

tehtaat mm. Aaltosen Kenkätehdas Oy puolestaan pystyi säilyttämään asemansa ja jopa kasvattamaan osuuttaan ostamalla pienempiä kenkätehtaita. Vuonna 1926 noususuhdanteen aikana perustettiin Tampereelle Kenkätehdas Kaleva Oy, joka amerikkalaisen sarjatuotannon mallin mukaan erikoistui keveisiin naistenkenkiin ja mm. Tampereen Kenkäteollisuus Oy laajensi toimintaansa uusiin suurempiin tiloihin. Toisaalta koko ei aina taannut säilymistä elinvoimaisena ja suuri Hyppösen Kenkätehdas Oy joutui rahoitusvaikeuksiin ja lopetti tuotantonsa vuonna 1927. Syynä tehtaan lopettamiseen pidetään sen kärsimiä aineellisia ja taloudellisia tuhoja sisällissodan aikana.

Fuusiot kenkälalla olivat vähäisiä, mikä osaltaan varmasti johtui kenkäteollisuuden suhteellisesta nuoruudesta. Kuitenkin esimerkiksi Aaltonen pystyi yritysfuusioilla ja tehdashankinnoilla monipuolistamaan ja lisäämään tuotantoaan. Fuusioilla pyrittiin yleensä kilpailun vähentämiseen, voittojen kasvattamiseen ja riskien tasaamiseen. Aaltosen kenkätehtaan yritysostot palvelivat laajentumispyrkimyksistä ja lisäsivät Aaltosen etumatkaa muihin kenkätehtaisiin. Fuusiot toteutettiin usein niin, että yritykset jatkoivat omistajanvaihdoksesta huolimatta omina toimintayksiköinä. Esimerkiksi Aaltosen kenkätehtaan yritysostot laajensivat kuitenkin usein tuotantoa uusille alueille ja usein ostetut tuotantoyksiköt olivat pitkälle erikoituneita joihinkin tuotteisiin.³⁶⁶

---

³⁶⁶ Suomen teollisuus ja kauppa osa II 1924.

8. Päätelmät

Taloudellinen tarkastelu on uuden institutionaalisen taloushistorian teorian ansioista laajentunut koskemaan taloudellisten toimijoiden koko toimintaympäristöä, mutta myös toimijoiden persoonallisia piirteitä, joilla on merkitystä taloudellisissa päätöksissä. Toimintaympäristö määrittelee kokonaisuudessaan toimijoiden taloudellisia valintoja. Uusi institutionaalinen taloushistorian teoria antaa metodina näin monipuolisemman kuvan käsityöläisten ja suutarien sekä tehtailijoiden asemasta, kun selitetään kenkäälan taloudellista kehitystä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Uusi institutionaalinen taloushistorian on teoriana kokonaisteoria, joten se ei anna metodina yksiselitteistä sapluunaa historian selittämiseksi, mikä vain lisää teorian käyttökelpoisuutta historiantutkimuksessa.

Kenkäälan historiaa on usein tarkasteltu juuri siirtymisenä käsityöstä teollisuuteen. Teollisuuden tarkastelussa keskeisiä ovat olleet tehdaskohtaisen kehityksen selittäminen ja kenkäteollisuuden taloudellisen kehityksen selittäminen lainsäädännön ja markkinoiden kehityksen kautta. Tarkastelussa silmiinpistävää on ollut vanhan ja uuden erillisyyden korostaminen. Käsityö ja teollisuus toimivat kenkätuotannossa pitkään rinnakkain. Aineistojen perusteella käsityöläiset suhtautuivat aluksi kielteisesti teollisuuteen. Käsityöläisten keskuudessa puhuttiin työstä ja työn arvon säilyttämisestä, mutta keskustelussa on nähtävissä myös puhtaasti arvoihin pohjautuvat pyrkimykset: mielipiteitä, asenteita ja uskomuksia, jotka muodostavat perustan yksilön tai ryhmän toiminnalle. Tästä syystä viralliset instituutiot eivät kyenneet muuttamaan organisaatioita vaan niiden toimintaperiaatteet säilyivät pitkään samanlaisina kuin ammattikuntien aikaan. Modernisaation ja teknologian vastustus läpäisi lisäksi monet sääty-yhteiskunnan rakenteet, eikä ollut vain suutarien ja käsityöläisten ongelma. Vaikka sääty-yhteiskunta alkoikin muuttua hiljaa sisältäpäin luokkayhteiskunnaksi, esimerkiksi suutarien ja käsityöläisten suhtautuminen ammatilliseen vapauteen muuttui hitaasti.

Käsityöläisten pyrkimykset vaikuttaa esimerkiksi lainsäädäntöön näkyivät käsityö- ja tehdasyhdistysten kokouksissa, Suomen teollisuuslehdessä ja yleisissä teollisuudenharjoittajien kokouksissa sekä teollisuusvaltuuskunnan kokouksissa. Elinkeinolain muuttaminen ja käsityöläisten taloudellisen aseman turvaaminen olivat keskeisiä pyrkimyksiä. Käsityö- ja tehdasyhdistykset kääntyivät ehdotuksineen eri valtiopäivien puoleen. Sääty-edustuksen merkityksen vähennyttä käännettiin yhä useimmin

teollisuushallituksen, senaatin tai sen eri komiteoiden puoleen. Käsityö- ja teollisuusyhdistykset joutuivat myös pohtimaan oman poliittisen ja ammatillisen edustuksensa uudelleen. Yleisissä teollisuudenharjoittajain kokouksissa päätettiin yhteisen edustuselimen muodostamisesta, joka voisi paremmin toimia yhdistysten äänitorvena. Järjestäytyminen esimerkiksi teollisuusvaltuuskunnan aikaansaamiseksi osoittautui aluksi hankalaksi. Lopulta perustettu valtuuskunta osoittautui myös tehottomaksi.

Asenteet ja arvot vaikuttivat suoraan käsityöläisten ja suutarien toimiin. Esimerkiksi Suomen teollisuuslehdessä tuotiin esille kenkäteollisuuden kehitystä muualla maailmassa ja teollisuuden tuomia etuja tuotannossa. Suomen teollisuuslehden sivuilla käytiin selvästi avoimempaa keskustelua ja esitettiin suurempaa kritiikkiä kuin virallisissa Käsityö- ja tehdasyhdistysten sekä Teollisuudenharjoittajain yleisissä kokouksissa. Ongelmaksi kirjoittelussa muodostui voimakas epäusko kenkäteollisuuden mahdollisuuksiin Suomessa. Tällä on ollut vaikutusta kenkälän toimijoiden asenteisiin ja valintoihin. Tämä näkemys täydentää perinteistä taloushistoriallista analyysiä, jossa käsityöläisten kielteisiin asenteisiin on viitattu, mutta sen tarkemmin ajattelua ei ole tutkittu. Suutareiden ja käsityöläisten teollisuusvastaisuus on tiedetty, mutta vasta analysoimalla voidaan varmasti sanoa, mitä vastustettiin ja mihin oikeasti uskottiin. Huomionarvoista teollisuuden kehitystä ja toimintamahdollisuuksia tarkasteltaessa on, että yhteiskunnassa yleisesti vastustettiin liian nopeaa modernisaatioita ja jopa teknologista koulutusta. Teollistumisen ongelma olisikin tässä valossa ollut talouslainsäädännön ja yhteiskuntajärjestyksen ja asenteiden yhteensopimattomuus ainakin 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa.

Ristiriitaa kuvaa hyvin myös se, että käsityö- ja tehdasyhdistykset tukivat kaikkia poliittisia demokratiaa lisääviä ajatuksia, mutta taloudellista vapautta kritisoitiin. Jalkineteollisuuden muodostumista ajatellessa on huomioitava se seikka, että suutarit olisivat toisessa arvotilanteessa jopa voineet hyötyä suomalaisen teollisuuden muodostumisesta, joko ryhtymällä itse tehtailijoiksi tai korjaamaan teollisia kenkiä, joiden määrä lisääntyi. Jako korjaussuutareihin ja teollisuudenharjoittajiin selkeni vasta 1910-luvulla. Epävirallisten instituutioiden näkökulmasta merkitystä on sillä, ettei liberaali taloudellinen vapaus aina synnytä ihmisissä välittömästi halua ja tarmokkuutta, joita uusien mahdollisuuksien toteuttaminen edellyttää. Suutareiden ongelmana saattoi olla myös kyvyttömyys toimia

liikkeenjohdossa, koska tarvittavat taidot puuttuivat. Tehdasorganisaation johtamisessa olisi tarvittu johtamistaitoja ja kykyä laskea kustannuksia.

Ensimmäiset kenkätehtaat syntyivät heti elinkeinovapauden myöntämisen jälkeen, mutta suurteollisuus syntyi Suomessa vasta 1920-luvulla. Teollisuuden ensimmäiset yrittäjät omasivat teollisen taustan, mikä osaltaan selittää heidän päätöstään ryhtyä kenkätehtailijoiksi. Heidän asenteensa saattoivat kuitenkin olla taloudellisen menestymisen suhteen epärealistisia. Tehtaiden perustaminen näyttää noudattavan kolmen tyyppistä kaavaa: osa tehtailijoista toimi kenkäällä suutareina ja kasvatti pikkuhiljaa tuotantoaan ja uusi tilojaan, muutamassa tapauksessa tehdas oli rakennettu jonkun muun teollisuudenharjoittajan toimesta ja joissain tapauksissa raaka-ainetuotannon ohessa alettiin tuottaa kenkiä. Teollisuuden parista tulleet yrittäjät eivät menestyneet yrityksissään. Syy tähän saattaa olla ylisuurissa odotuksissa. Esimerkiksi tekstiiliteollisuuden parista tullut Arthur Sommer odotti kenkäteollisuudesta yhtä paljon kuin tekstiiliteollisuudelta oli lupa odottaa.

Teknologia voidaan nähdä myös pyrkimyksenä voittaa kilpailu markkinoilla. Epävirallisten instituutioiden avulla analyysia voidaan laajentaa, jolloin teknologian tuonti ja käyttöönotto näyttäytyvät prosessina, jossa haluttiin hyötyä, muttei modernisaation tuomaa muutosta. Esimerkiksi teknologia ja rationalismi nähdään uudessa institutionaalisessa taloushistorian teoriassa yhteiskunnallisina ilmiöinä, ei vain talouteen ja teollisuuden järjestämiseen vaikuttavana tekijänä. Tässä valossa talous avautuu myös historiallisena kulttuurisena ilmiönä, jolloin korostuvat opitut käytännöt ja elämänmuodot. Käsiyöläisten asema ja pyrkimykset on helppo nähdä tässä valossa. Eettiset standardit muuttuivat hitaasti ja teollisella ympäristöllä oli vaikutusta tähän prosessiin. Suhtautuminen teollisuuteen muuttui ja samalla muuttui suhtautuminen työhön. Vuosisadan poliittinen, taloudellinen ja yhteiskunnallinen tilanne oli monella tapaa jopa ristiriitainen.

1900-luvun vaihteessa voidaan nähdä selkeä muutos asenteissa kenkien teollisuustuotantoa kohtaan. Yhdysvalloista rantautuneen taylorismin myötä tehokkuusajattelu muodostui tärkeäksi määrittäjäksi tuotantoa suunniteltaessa 1910-luvulla. Asennemuutosta tuki teollisen toimintaympäristön vakiintuminen. Käsiyöläisten keskuudessa keskusteltiin siitä, kuinka kotimaiset teollisuustuotteet tehtäisiin tunnetuksi niin kotimaassa kuin ulkomailla. 1900-luvun alussa esille nousivat kysymykset kotimaisen jalkineiteollisuuden edistämisestä ja esimerkkejä alettiin hakea suurteollisuudelta.

Kokemuksen kautta ja teollisuuden lisääntyessä asenteet muuttuivat myös kenkälalla hyväksyvämmiksi.

Kenkäteollisuudessa voidaan osoittaa markkinoiden, pääoman puutteen, teknologian ja teknologisen tiedon puutteen vaikutus taloudelliseen kehitykseen, mutta vaikeampi on aukottomasti osoittaa epävirallisten instituutioiden vaikutus. Modernisaatio ei ole toteutunut vain uuden ja modernin varassa vaan pukenut myös uutta vanhan ja pysyvän asuun. Taloudellisessa toiminnassa vanhat sääntöaikaiset ajatukset muokkasivat kenkälän kehitystä. Käsityö- ja tehdasyhdistyksissä, joissa asioita lähestyttiin usein maanläheisesti ja kytkökset käytännön työhön ja sen tekemiseen olivat ilmeisiä, yrittäjien toimintaa määrittänyt ammattikunta-aikainen näkemys. Tämä selittäisi osaltaan sitä, miksi teollisuuden mahdollisuuksien ymmärtäminen todellisuudessa vei niin kauan. Epävirallisten instituutioiden muutos näyttäisikin aineiston perusteella kummunneen juuri tekniikasta ja sen tuomasta ympäristön muutoksesta.

Kenkäteollisuus alkoi lisääntyä 1910-luvulla, kun sota nostatti vientiä Venäjälle. Tilannetta paransi vielä entisestään se, että lainsäädäntö tiukentui ja taloudessa alettiin ajaa protektionistisesti oman maan teollisuuden etuja 1920-luvulla. Toisaalta kenkäteollisuuden mahdollisuuksiin vaikuttivat rationalismi ja taylorismi. Nämä aatteet kumpuavat teollisesta ympäristöstä. Teollinen ympäristö muutti kenkälän organisaatioita ja myös arvot ja asenteet muuttuivat, vaikka viimekädessä liberaali talouslainsäädäntö antoi mahdollisuudet tehtaiden perustamiseen. Käsityöläisten motivaatioon vaikuttivat myös toimintaympäristön traditiot.

Kenkätehtaat aloittivat usein pienestä ja tuotannon lisääntyminen sekä kaupan järjestäminen vaativat organisaatioita laajentamaan. Kanssakäyminen toisten yritysten ja taloudellisten toimijoiden kanssa on hoidettu usein yksilötasolla ainakin 1800-luvun lopulta 1900-luvun alkuun. Jalkinealan sisällä tapahtui myös uudelleenorganisointumista, kun käsityö jakaantui selkeästi 1800-luvun lopulla koneellisiin verstaasiin ja käsityön harjoittajiin. Kenkäteollisuuden kasvu 1900-luvun alussa synnytti korjaussuutarit.

Liiketoiminnan kustannukset kasvoivat teollistumisen myötä rajusti. Laajentuva tuotanto ja liikesuhteiden sekä kaupan järjestelyt vaativat aina vain enemmän pääomaa. Tiedollinen vaje aiheutti

osaltaan kustannuksia ja niiden poistamiseksi alettiin vaatia ammatillista kasvatusta jo 1800-luvun lopulla. Se, kuinka kauppa ja liikesuhteet järjestettiin, riippuivat siitä, kuinka parhaiten voitiin taata luottamus asiakkaan ja tehtaan välillä. Suurin osan kenkätehtaista hoiti liikesuhteensa lisäämällä organisaatioonsa sivukonttoreita, jotka sijoitettiin usein suurimpiin kaupunkeihin. Tämän seurauksena liikesuhteista muodostui paikallisempia, jolloin molemminpuolinen luottamus olisi helpompi savuttaa. Näin liikesuhteet ainakin suurimmissa kaupungeissa muodostuivat enemmän henkilökohtaisemmiksi, jolloin ne muistuttivat paljon suutarinaikaisia paikallisia asiakaskontakteja. Liiketoiminnan kustannukset vaikuttivat oleellisesti kenkätehtaitten organisaatioiden kehittymiseen.

Kenkäalan organisaatiot monimutkaistuivat, kun tehtaissa tuotanto, suunnittelu, hallinto, varastointi ja pakkaus eriytyivät. Toisaalta monet kenkätehtaat hankkivat omaan tuotanto-organisaatioonsa lisäksi nahkatehtaan, jolla haluttiin alentaa raaka-aineiden hankinnasta johtuneita kustannuksia, jotka paikoitellen nousivat korkeiksi. Samalla voitiin keskittää raaka-aineiden toimitusta. Näin voitiin myös taata raaka-aineiden saanti suhdanteista huolimatta. Investoinnit muihinkin yritysorganisaation osiin lisääntyvät ja palkkakustannukset nousivat, mutta säästöjä alettiin etsiä muun muassa jakeluverkon luotettavuutta parantamalla.

Käsityön ja kenkäalan organisaatiot pyrkivät liiketoiminnan kustannusten alentamiseen vaatimalla muutoksia lainsäädäntöön, mutta myös koulutuksen ja tiedonsaannin parantamisen kautta. Koulutuksen avulla voidaan lisätä tietoa toimintamenetelmistä ja teollisuustuotannosta. Uuden institutionaalisen taloushistorian teorian mukaan toimijoiden tiedon puute markkinoista ja toisista pelaajista lisää liiketoiminnan kustannuksia. Kenkäteollisuuden kannalta 1800-luvun loppu ja 1900-luvun alku olivat suotuisaa aikaa, koska kasvu tapahtui kotimaassa, jossa kulttuurinen ympäristö oli verrattain yhtenäinen.

Talouden tarkastelussa epävirallisten instituutioiden vaikutus talouden kehitykseen on huonosti tunnettu, joten tutkimusta niiden vaikutuksesta talouteen tarvitaan lisää. Tämä työ nosti esille 1800-luvun kulttuurikonfliktin vaikutukset teollisuuteen ja teollisuuden toimintaedellytyksiin Teknologian vaikutus toimintaympäristöön ja sitä kautta instituutioihin on mielenkiintoinen kysymys, joka vaatisi paljon lisätutkimusta.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

I ARKISTOLÄHTEET

Helsingin käsityö- ja teollisuusyhdistyksen arkisto (HKTA), Helsinki

- Helsingin käsityö- ja tehdasyhdistyksen pöytäkirjat 1868–1914 (HKTY)

Työväen arkisto(TA), Helsinki

Helsingin jalkinetyöntekijöiden ammattiosaston no 10 arkisto, kansio 2

- Helsingin suutarien ammattiyhdistyksen pöytäkirjat vuosilta 1888–1912 (HSY)

Tampereen jalkinetyöntekijöiden ammattiosasto 6:en arkisto, kansio 2.

-Tampereen suutarien ammattiosaston kokouksen pöytäkirjat 1890

Tilastoarkisto (TIA), Helsinki

- SVT Teollisuustilaston alkuperäisaineisto vuosilta 1908-1935, sarjassa K12aa

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

- Tilastollisen päätoimiston käsityö- ja pienteollisuustilaston alkuperäisaineisto vuosilta 1913, 1923, 1934, kansiot 6, 12 ja 33

II PAINETUT LÄHTEET

A Kirjallisuus

- Lappeenrannan käsityö- ja tehdasyhdistyksen 45-vuotistoiminnasta. Lappeenranta 1913.

- Helsingin käsityö- ja tehdasyhdistys 1868-1928. Helsinki 1929.

B Lehdet

- Suomen teollisuuslehti 1883–1920 (STL)
- Aamulehti 2.2 1898

C Suomen virallinen tilasto

- SVT XVIII A teollisuustilastoa osat 6–32, 1890–1915
- SVT XVIII B käsityötilastoa osat 1-2, 1913, 1923

III PAINAMATTOMAT LÄHTEET

- Raevuori, Yrjö: Suutareita ja suomalaista kenkäteollisuutta vuoteen 1940. Yrjö Raevuori 1971.

KIRJALLISUUS

Ahtiainen et al.: *Historia nyt*. Historiallisen yhdistyksen julkaisuja N:o 5. WSOY, Helsinki 1990.

Ahvenainen, Jorma & Pihkala, Erkki & Rasila, Viljo: *Suomen taloushistoria 2*. Helsinki 1982.

Airaksinen, Timo: *Tekniikan suuret kertomukset, filosofinen raportti*. Otava, Helsinki 2003.

Bernstein, William: *The Birth of Blenty. How the Prosperity of the Modern World Was Greated*. Mcgraw-Hill 2002.

Borg, Olavi: *Asenteista ja ideologioista työelämässä*. Tampereen yliopiston politiikan tutkimuksen laitoksen julkaisuja. Tampere 1980.

Böckerman, Petri & Kiander, Jaakko: *Talouden pitkät syklit ja politiikka*. Teoksessa Saari, Juho (toim.): *Historiallinen käänne: johdatus pitkän aikavälin historiantutkimukseen*. Gaudeamus, Helsinki 2006.

Coase, Ronald: *The New Institutional Economics*. The American Economic Review. Volume 88, Issue 2, May 1998, 727-4. verkkojulkaisusta: <http://www.compilerpress.atfreeweb.com/Anno%20Coase%20New%20Institutional%20Economics.htm> [Luettu 12.9.2007]

Corrigan, P & Ramsay, H & Sayer, D: *The State as a Relation of Production*. Teoksessa P. Corrigan (toim): Capitalism, State Formation and Marxist Theory. Quarter Books, London & New York 1980.

Corrigan, P & Sayer D.: *The Great Arch. English State Formation as Cultural Revolution*. Basil Blackwell, Oxford 1985.

Denzau, Arthur T & North, Douglass: *Shared Mental Models. Ideologies and Institutions*. Teoksessa Geoffrey M. Hodgson (edit.): Teoksessa Recent Developments in Institutional Economics. Edited by Critical Studies in Economics institutions. An Elgar Reference collection. Chetenham, UK 2003.

Foreman-Peck, James & Hallet, Andrew & Yue, Ma: *The end of free trade, Protection and the exchange rate between the world wars*. Teoksessa Andrew Morrison (edit.): Free trade and its Reception 1815-1960. Freedom & trade: volume 1. Routledge Explorations in Economic History. Routledge, London 1998.

Hautamäki, Antti & Lagerspetz, Eerik & Sihvola, Juha & Siltala, Juha: *Yksilö modernin murroksessa*. Gaudeamus, Helsinki 1996.

Heikkinen, Sakari & Hjerppe, Riitta: *Suomen teollisuus ja teollinen käsityö 1860–1913*. Suomen Pankin julkaisuja: kasvututkimuksia 12. Suomen Pankki, Helsinki, 1986.

Helmstädter, Ernst (edit.): *The Economics of Knowledge Sharing. A New institutional Approach*. Edward Elgar Publishing. United Kingdom 2003.

Hjerppe, Reino & Hjerppe, Riitta & Mannermaan, Kauko & Niitamo, O.E. & Siltari, Kaarlo: *Suomen teollisuus ja teollinen käsityö 1900 - 1965*. Suomen pankin julkaisuja: kasvututkimuksia 7. Suomen Pankki. Helsinki 1976.

Hjerppe, Reino: *Luottamus yhteiskunnan moraalien ilmentymänä ja sen vaikutus talouden menestykseen*. Teoksessa Kanninen, vesa & Sintonen, Matti & Airaksinen, Timo (toim.): *Etiikka & talous*. WSOY, Helsinki 2003.

Hjerppe, Riitta & Hoffman, Kaj & Schybergson, Per: *Industrin I Finland 1880-1980* TFIF 100år, Tekniska Föreningen I Finland 1880-1980. Helsingfors 1980.

Hjerppe, Riitta: *Teollinen käsityö Suomessa 1920 - 1948*. Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitoksen tutkimuksia n:o 4. Helsinki 1969.

Hjerppe, Riitta: *Suurimmat yritykset Suomen teollisuudessa 1844 - 1975*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk, utgivna av finska vetenskap societeten. Helsinki 1979.

Hjerppe, Riitta: *Käsityöläiset uuden yhteiskunnan murroksessa*. teoksessa När samhället förändras. Historiallinen arkisto 76. SHS, Helsinki 1981.

Hjerppe, Riitta: *Kasvun vuosisata*. VAPK-kustannus, Helsinki 1990

Ilmonen, Kaj & Jokinen, Kimmo: *Luottamus modernissa maailmassa*. Jyväskylän yliopisto. SoPhi, Jyväskylä 2002.

Ilmonen, Kaj & Siisiäinen, Martti (toim.): *Uudet ja vanhat liikkeet*. Vastapaino, Tampere 1998.

Jussila, Osmo & Hentilä, Seppo & Nevakivi, Jukka: *Suomen poliittinen historia 1809-2003*. WSOY, Helsinki 2004.

Jäfvert, Enfrid: *Skomod och skotillverkning; från medeltiden till våra dagar*. Nordiska Museet handlingar 10. Stocholm 1938.

Kaarninen, Mervi: *Nykyajan tytöt, koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa*. Bibliotheca historica 5. Suomen historiallinen seura, Helsinki, 1995.

Kalela, Jorma: *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, Helsinki 2000.

Kanniainen Vesa & Sintonen, Matti (toim), *Etiikka & Talous*. WSOY, Helsinki 2003.

Kanninen, Vesa: *Talouden moraalit, markkinavoimat ja yritysten yhteiskuntavastuu*. Teoksessa Kanniainen Vesa & Sintonen, Matti (toim.): *Etiikka & talous*. WSOY, Helsinki 2003.

Kallioinen, Mika: *Varhainen ulkomaankauppa ja liiketoiminnan kustannukset*. Teoksessa Lamberg, Juha-Antti & Ojala, Jari (toim.): *Uusi institutionaalinen taloushistoria johdanto tutkimukseen*. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä 1997.

Kallioinen, Mika: *Verkostoitu tieto – Informaatio ja ulkomaiset markkinat Dahlströmin kauppahuoneen liiketoiminnassa 1800-luvulla*. Historiallisia tutkimuksia 215. SKS, Helsinki 2002.

Kallioinen, Mika: *Suomen teollistajat. Vertaileva tutkimus kauppahuoneiden siirtymisestä teollisuuteen 1800-luvun jälkipuoliskolla*. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 64. Turku 2004

Kerkelä, Heikki: *Kehityksen ongelma ja Suomen tie*. Teoksessa *Historiallinen käänne: johdatus pitkän aikavälin historialliseen tutkimukseen*. Gaudeamus, Helsinki 2006.

Kettunen, Pauli: *Työjärjestys, tutkielmia työn ja tiedon poliittisesta historiasta*. Tutkijaliiton julkaisuja 83. Helsinki 1997.

Kettunen, Pauli: *Pohjoismainen hyvinvointivaltio yhteiskunnan käsittämisen historiana*. Teoksessa *Historiallinen käänne. Johdatus pitkän aikavälin historian tutkimukseen*. Gaudeamus, Helsinki 2006.

Koivisto, Tuomo: *Työt ja tekijät: Näkökulmia tamperelaiseen ammatilliseen työväenliikkeeseen 1800-luvulta 2000-luvulle*. Tampere 1999.

Koskimies, Rafael: *Eemil Aaltosen henkilökuva*. Aaltosen 100-vuotispäivän muistojulkaisu. Tampere 1969.

Kubon- Kilke, Gisela: *Motivation, learning, knowledge sharing and division of labour*. Teoksessa Ernst Halmstädter (edit.): *The economics of Knowledge Sharing A New institutional Approach*. Edward Elgar Publishing, United Kingdom 2003.

Kuusiterä, Antti: *Valtion sijoitustoiminta pääoma markkinoiden murroksessa 1859–1913*. SHS, Historiallisia tutkimuksia 149. Helsinki 1989.

Lahtinen, Mikko: *Snellmanin Suomi*. Vastapaino, Tampere 2006.

Laine- Juva, Yrjö & Änkö, Matti: *Helsingin käsityö- ja teollisuusyhdistys 1868–1968*. Helsinki 1968.

Lamberg, Juha-Pekka & Ojala, Jari (toim): *Uusi institutionaalinen taloushistoria, johdanto tutkimukseen*. Atena kustannus Oy, Jyväskylä 1997.

Lappalainen, Piippa & Almay, Mirja: *Kansakunnan vaatettajat*. WSOY, Helsinki 1996.

Lehtimäki, Veikko: *Suutarina*. Teoksessa Laaksonen, Pekka & Junnila, Laura & Nirkko, Juha: *Leivän tähden*. Suomalaisen työn historiaa Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1995.

Liikkanen, Ilkka: *Fennomania poliittisena liikkeenä*. Teoksessa Ilmonen, Kaj & Siisiäinen, Martti (toim.): *Uudet ja vanhat liikkeet*. Vastapaino 1998.

Loikkanen, Heikki & Pekkarinen, Jukka & Vartia, Pentti: *Kansantaloutemme rakenteet ja muutos*. Taloustieto Oy Helsinki, 2002.

Lähteenmäki, Maria: *Mahdollisuuksien aika, työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910- 30-luvun Suomessa*. Bibliotheca historica 2. Suomen historiallinen seura Helsinki, 1995

Mathias, Peter: *The First Industrial Nation: Economic History of Britain 1700-1914*. Second Edition. Routledge, London 1983.

Mattila, Aarne: *Työmarkkinasuhteiden murros Suomessa : tutkimus työntekijäin pyrkimyksistä osallistua työehtojen määräämiseen 1880-luvulta vuoden 1905 suurlakkoon*. SKS, Helsinki 1969.

Michelsen Karl- Erik: *Viides sääty, insinöörit suomalaisessa yhteiskunnassa*. Tekniikan akateemisten liitto ja Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1999.

Michelsen, Karl- Erik: *Työ, tuottavuus, tehokkuus: rationalisointi suomalaisessa yhteiskunnassa*. Suomen Tekniikan Historia- julkaisuja Nro 7. Tekniikan Historian Seura. Helsinki 2001.

More, Charles: *The Industrial Age: Economy & Society in Britain 1750-1985*. Longman, New York 1989.

Murros, Kaapo: *Tampereen käsityö- ja tehdasryhdyitys*. Tampere 1943.

Myllyntaus, Timo: *Teknologinen muutos Suomen teollisuudessa 1885–1920: Metall-, saha- ja paperiteollisuuden vertailu energiatalouden näkökulmasta*. Finska vetenskaps-societen, Helsinki 1986.

Nelson, Richard. R.: *Technology, Institutions and Economic Growth*. Harvard University Press 2005.

North, Douglass C.: *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press 1990.

North, Douglass, C.: *Economic Performance Through Time*. Nobel prize lecture December 19, 1993. The American Economic Review nro 84: 359-368. [luettu 1.4.08 verkkojulkaisusta: <http://nobelprize.org/economics/laureates/1993/north-lecture.html>.]

North, Douglass, C.: *The contribution of the New Institutional Economics to an Understanding of the Transition Problems*. United Nations University: Wider Annual Lectures 1. UNU World Institute for Development Economics Research. 1997.

North, Douglass, C.: *Institutions. in Recent Developments in Institutional Economics*. Edited by Geoffrey M. Hodgson. Critical Studies in Economics institutions. An Elgar Reference collection. Chetenham, UK 2003.

North, Douglass, C.: *Understanding the process of economic change*. Princeton University Press. Princeton 2005.

Palo- Oja, Ritva: *Kenkiä olkaa hyvä! Suomalainen suunnittelun, muodin ja kaupan vuosikymmen*. Tampereen museoiden julkaisuja 41. Tampere 1998.

Paunio, Jouko: *Suomalaisen kansantaloustieteen kansainvälistyminen*. Teoksessa *Talous ja itsenäisyys*. Studia Economica, Helsingin kauppakorkeakoulu. Helsinki 1997.

Pekkarinen, Jukka: *Markan kelluttaminen talouspoliittisena vaihtoehtona rahaliiton toteuduttua*. Palkansaajien tutkimuslaitos. Helsinki 1997.

Pekkarinen, Jukka & Vartiainen, Juhana: *Suomen talouspolitiikan pitkä linja*. Wsoy Helsinki, 1995.

Pihkala, Erkki: *Suomen ulkomaankauppa 1816 - 1917*. Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja: kasvututkimuksia II. Suomen Pankki, Helsinki 1970.

Poukka, Pentti: *Matka ja maali, Emil Aaltosen työ talousmiehenä*. Aaltosen 100-vuotispäivän muistojulkaisu. Tampere 1969.

Powell, Walter W. & DiMaggio, Paul. J (edit.): *The new institutionalism in organisational analysis*. The University of Chicago Press. Chicago 1991.

Rantanen, Jyrki: *Tampereen jalkinetyöväen ammattiosaston vaiheita 1888-1988*. Tampereen jalkinetyöväen Ammattiosasto 001. Kirjapaino Sanan tie 1988.

Rasila, Viljo: *Tampereen historia 2*. Tampereen kaupunki 1984.

Rommi, Pirkko: *Yrjö-Koskisen linja*. Kustannusosakeyhtiö Aalto 1964.

Ruonavaara, Hannu: *"Vanhat" yhteiskunnalliset liikkeet moraalिसääntelyn projektina*. Teoksessa Ilmonen, Kai & Siisiäinen, Martti, *Uudet ja vanhat liikkeet*. Vastapaino 1998.

Rutherford, Malcom: *Institutions in Economics, The Old and the New institutionalism*. Cambridge University Press. Cambridge 1994.

Saari, Juho: *Sosiologinen rationaalisen valinnan teoria ja uusi taloussosiologia*. Tampereen yliopisto. Yhteiskuntatieteiden tutkimuskeskus. Työraportteja; 46. Tampere 1994.

Saari, Juho (toim.): *Historiallinen käänne: johdatus pitkän aikavälin historiantutkimukseen*. Gaudeamus, Helsinki 2006.

Saari, Seppo: *Laatuun perustuva talous, johdatus tuotannon teoriaan ja mittaamiseen*. Mido Oy, Espoo 2002.

Saastamoinen, Kari: *Eurooppalainen liberalismi*. Atena kustannus, Jyväskylä 1998.

Savolainen, Raimo: *Snellman kansakunnan käsikirjoittajana*. Historiallinen Aikakauskirja nro 1 2006.

Schumpeter, Joseph: *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*. München – Leipzig 1931.

Sen, Amartya: *Luentoja etiikasta ja taloustieteestä*. Unipress, Helsinki 2000.

Seppinen, Juhani: *Teollinen kenkä. Tamperelaisen kenkäteollisuuden vaiheet*. Tampereen kaupungin museolautakunnan julkaisuja 23. Tampere 1989.

Seppälä, Raimo: *Emil Aaltosen säätiö 1937–1987*. Emil Aaltosen säätiö, Tampere 1987.

Shybergson, Per: *Hantverk och fabriker I Finlands konsumtionsvarundustrin 1815-1870: Helhetutveckling*. Bidrag till kännedom av Finland natur och folk, utgivna av finska vetenskap societeten H. 114. Helsinki 1973.

Sihvola, Juha: *Historiallisen tiedon kasvu ja edistys*. Historiallinen aikakauskirja 1/ 2003.

Soikkanen, Heikki: *Vanha ja uusi yhteiskunta*. Teoksessa När samhället förändras – Kun yhteiskunta muuttui. Historiallinen Arkisto 76. SHS Helsinki, 1981.

Suomen teollisuus ja kauppa osa I. Helsinki 1922.

Suomen teollisuus ja kauppa osa II. Helsinki 1924.

Swann, June: *History of footwear in Norway, Sweden and Finland*. Kunglig Vitterhets Historie och antikvitets akademien. Stockholm 2001.

Tiihonen, Seppo: *Hallinto ja kansalainen*. Suomen keskushallinnon historia 1809-1996. Helsinki 1996.

Teräs, Kari: *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituihin työelämän suhteisiin 1880-1920*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Bibliotheca historica 66. Helsinki 2001.

Vehkaoja, Marjatta: *Suomen kenkäteollisuuden synty ja kehitys vuoteen 1930*. Pro-Gradu- tutkielma. Helsingin yliopisto 1969.

von Wright, Viktor & Kekkonen, Jalmari: *Maamme käsityön ja teollisuuden murroskaudelta*. Helsinki 1939.

Wallin (Voionmaa), Väinö: *Tampereen käsityö ja käsityöläiset XIX:llä vuosisadalla*. Tampere 1902.

Vares, Vesa: *Emil Aaltonen teollisuusjohtaja ja suurlajoittaja*. Otava Helsinki, 2007.

Vuorela, Piia: *Ahneudesta vai armosta, raadin jäsenten kaksoisrooli uuden ajan alun kaupungissa*. Teoksessa Lamberg, Juha-Antti & Ojala, Jari (toim.): Uusi institutionaalinen taloushistoria johdanto tutkimukseen. Atena , Jyväskylä 1997.

INTERNETLÄHTEET

Saukkonen, Pasi, Suomalaisen yhteiskunnan historia, rakenne ja poliittinen kulttuuri.

<http://www.valt.helsinki.fi/vol/spj/yhteiskunta> [luettu 1.4. 2008]

The History of Economic Thought website. Gonçalo L. Fonseca. The Johns Hopkins University Baltimore; Leanne Ussher, Graduate student in economics. New School University New York. internetosoitteessa: <http://cepa.newschool.edu/het/schools/newinst.htm#newhist> [luettu 11.10.2007]

Liite 1. Suomen kenkätehtaat ja työntekijät 1900–1930.

vuosi	kenkätehtaat	työntekijät
1900	2	138
1905	2	195
1910	10	723
1915	29	1858
1920	59	2743
1925	51	3397
1930	60	4606

Lähteet: SVT Teollisuustilastoa 1884–1935, osat 1–51; Teollisuustilaston alkuperäisaineisto 1908–1935, Svtt, sarja K12aa, TIA.